

SAPIENTIA EMTE
Mérnöki és Társadalomtudományok Kar
Alkalmazott Szociológia Szak
Csíkszereda
Szociológia I. év

Románia társadalomtörténete 1918 és 1989 között

Első rész

Dr. Gagy József
docens

Tartalomjegyzék

Bevezető

Első rész

I. Fejezet.

Az új társadalomtörténet és a társadalomkutatás megújulása a huszadik század közepén-végén

1. A társadalomtörténetről

1.1. Az Annales-iskola

2. Társadalomtudományok találkozása

2.1. Történeti antropológia

2.2. Mikrotörténetírás

II. Fejezet.

Általános keretek

1. A társadalmi változás egy átfogó koncepciója: a modernizáció folyamata

2. A rendi társadalomtól a gondoskodó államig - áttekintés Nyugat-Európa társadalmának átalakulásáról.

2.1 Demográfiai változások

2.2. Gazdasági változások

- 2.3. Társadalmi változások
3. A demográfiai átmenet

III. Fejezet.

Társadalom Romániában a két világháború között.

1. Románia politikatörténeti korszakai 1918-1989
 - 1.1. A két világháború közötti korszak
 - 1.2. A második világháború utáni korszak
2. A romániai és romániai magyar társadalom a két világháború között
 - 2.1. Falusi társadalom
 - 2.2. A hagyományos közösség átalakulása
 - 2.3. Társadalom a térben a két világháború között: regionális szerkezet, urbanizáltság
 - 2.3.1. Regionális szerkezet
 - 2.3.2. Urbanizáltság
 - 2.3.3. Etnikai tagoltság
 - 2.3.4. Vallási tagoltság
3. Foglalkozásszerkezet, társadalmi tagoltság a két világháború között.
 - 3.1. Foglalkozásszerkezet
 - 3.2. Társadalmi tagoltság

IV. Fejezet.

Átmenet, újjászerveződés

1. Politikai-társadalmi átalakulás: 1940-1948
 - 1.1. Három diktatúra
 - 1.2. Románia: szovjet érdekszféra
 - 1.3. Az új hatalom megerősödése. A kommunista államrendszer kiépülésének első éve
2. Elitcsere, elitrekrutáció
 - 2.1. Elitcsere a második világháború után
 - 2.1.1. A hagyományos elit tévesztése
 - 2.1.2. Párttagság-pártelit
 - 2.1.3. Pártelit szelekciója, képzése
 - 2.1.4. Az új elit hatalomdemonstrációs rítusai: pártkonferenciák
3. Kommunista ideológia, sztálinizmus, kommunista propaganda.
 - 3.1. Az ideológia főbb elemei
 - 3.2. Sztálinizmus
 - 3.3. A propaganda szerkezete
 - 3.4. Társadalomalakítás és propaganda: az osztályharc
4. Kulturális átalakulás: alfabetizáció, kulturális intézményrendszer, akkulturáció
 - 4.1. Analfabetizmus Romániában
 - 4.2. Alfabetizáció
 - 4.3. Szocialista közművelődés, fesztiválok
 - 4.4. Népi írásbeliség – akkulturáció, folklorizmus

Bibliográfia

Bevezető

A tanulmányozott időszak az első világháború vége, Nagyrománia kialakulása utáni romániai társadalom, a második világháború, a kommunista hatalomátvétel és a szocialista társadalomépítés korszaka.

„A szélsőségek korát” (Eric Hobsbawm), a széles körű és gyökeres társadalmi átalakulásokat kell tehát egy év alatt, 28 kurzusban bemutatni a hallgatóknak.

A tematika, a tanulmányozandó részkérdések, a példaanyag kialakításának elsődleges szempontja, hogy a tantárgy oktatása magyarul történik, a hallgatók romániai magyarok, ezen belül székelyföldiek. Románia társadalmi átalakulásait úgy kell bemutatni, hogy a romániai, székelyföldi magyarság társadalmi átalakulásai helyet kapjanak az általános folyamatokban, és a romániai magyarságot érintő átalakulás speciális jelenségei, okai is világosak legyenek számukra. A tantárgy neve Románia társadalomtörténete, de valójában az általános keretek megrajzolása után, ezeken belül maradva a romániai (erdélyi) magyar társadalom jelenségeit, átalakulását is tanulmányozzuk. A romániai (erdélyi) magyar társadalom mint entitás, mint számszerűsíthető, területi egységekhez kötött, politikai és gazdasági szerkezetekbe szervezett, kulturálisan különálló, saját szociális-kulturális határokkal rendelkező társadalom jelenítődik meg. A huszadik századi Romániát jellemző demográfiai folyamatok, a gazdasági átalakulások, az urbanizálódás, a migráció, a fogyasztói életmód bemutatásakor két főszereplő van: a román társadalom és a romániai magyarság társadalma.

Mindezek miatt körvonalazható a tantárgy oktatásának kettős célja: egy deklarált és egy kevésbé hangoztatott (bár el nem rejtett). A hallgatók Romániáról tanulnak, megismerik a román, ide vonatkozó történeti-szociológiai kutatások eredményeit. Ugyanakkor a romániai magyarságról is tanulnak, és a feldolgozott információk a romániai és a magyarországi szakirodalom eredményeire támaszkodnak.

A történelemtudományban a legáltalánosabban használt periodizációs módszer a társadalmi folyamatoknak közjogi-politikai eseményekhez (háborúkhöz és békekötésekhez, politikai rendszerváltásokhoz) való kötöttsége.

Ez számomra is megkerülhetetlen, hiszen például az 1940 - 1947 (bécsi döntés, párizsi béke) közötti események a romániai magyar társadalom számaránybeli változása, vándorlása, kulturális viselkedése számára akkor praktikus, de máig mentálisan meghatározóak.

Mivel azonban társadalmi, lassúbb folyamatokat tanulmányozunk, felmerül a más szempontok szerinti határmegállapítások, a másféle periodizáció kérdése.

Rainer M. János A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. c tanulmányában idézi Kende Pétert, aki szerint „Ha a századot társadalomtörténeti nézetből szemléljük, akkor olyan cezúrával kerülünk szembe, amelyik nyilvánvalóan két részre osztja a kronológiai értelemben vett 20. századot, függetlenül attól, hogy hol vonjuk meg a kezdetét és hol vonjuk meg a végét. Ezt a cezúrát a hatvanas évek képezik a bennük lejátszódott - vagy ha úgy tetszik, felgyorsult - életforma-változásokkal és a hozzájuk kapcsolódó, a szokásokra, az erkölcsökre és a kultúra minden területére kiterjedő generációs forradalommal.”

A huszadik századot szokás történelmileg úgy is értelmezni, mint az első világháború befejezése - tulajdonképpen az orosz forradalom - és a kommunista rendszerek bukása, tehát 1989 (vagy a Szovjetunió szétesése, 1991) közötti korszakot. Ez egybeesik az általunk tanulmányozott időszakkal. Logikusnak tűnik, hogy a tanulmányozott időszakot, az általános (európai-amerikai) társadalmi folyamatokat a hatvanas évek cezúrájának figyelembevételével, ennek kiemelésével és középpontba állításával tárgyaljuk. Mindaz, ami a szocializmus mind világrendszer kialakulása,

Szovjetunió szerepe, valamint a szovjet politikai elképzelések és változások, erőszakos beavatkozások (pl. 1968, Csehszlovákia megszállása, vagy gazdaságilag a tervgazdálkodás) kelet-európai társadalmi kihatásai, csak ebben az általánosabb keretbe illesztve érdemes vizsgálni.

1958-ban, majd átdolgozott formában 1960-ban jelent meg W.W. Rostow közgazdász-gazdaságtörténész könyve a fejlődés szakaszairól - amelyre azóta annyian hivatkoznak (The Stages of Economic Growth. A Non- communist Manifesto. Lásd erről Peter Burke alapvető könyvében – Történelem és társadalomelmélet, románul Humanitas 1999, p. 167, vagy a H.A. Diedriks szerkesztette Nyugat-Európai Gazdaság és társadalomtörténet Osiris Kiadó Budapest 1995 Bevezetőjében, vagy Gyáni Gábor – Kövér György Magyarország társadalomtörténete Kövér György által írt részében az Értelmezési keretknél, p. 14-15.)

Tulajdonképpen a gazdasági és társadalmi változások korrelációjáról, szinkronjáról szól az elmélet. A változás öt szakaszát különbözteti meg. Központi fogalma a nekirugaszkodás (take-off -a repülőgép elhagyja a kifutópályát).

Rostow öt fejlődési szakaszról beszél. Az első a hagyományos társadalom: a keletkezett többletértéket nem forgatják vissza a gazdaságba, hanem elfogyasztják, elhaborúzzák. Alapvető tehát a többletértékkel kapcsolatos ideológia változása, a gazdasági szerkezetek önmozgásának kialakulása ahhoz, hogy megváltozzon a gazdasági felhalmozáshoz való viszony. A második korszakban éppen ez történik: kialakul egy olyan, új magatartás, amely felhalmozás-, befektetés-párti, és ez gazdasági előnyöket eredményez, támogatja az ezt lehetővé tevő intézmények létrehozását. Ez a nemzetállamok létrejöttében, megerősödésében nyilvánul meg.

A harmadik szakasz az elrugaszkodás: egyre több gazdasági szereplő forgatja vissza a többletértéket a gazdaságba, egyre rövidebb a befektetések nyomán a megtérülési idő. Kialakul egy olyan nemzetgazdasági ágazat, amely a legsikeresebb, a legnagyobb hasznot hajtja, amely húzóágazatként működik. A negyedik szakasz: út az érettség felé: rendszeres önfenntartó gazdasági növekedés figyelhető meg, a növekedés kényszere egyre általánosabb, és nincs már ebből visszaút. Az ötödik korszak a magas szintű tömegfogyasztás kora: a tömegfogyasztási cikket előállító ágazatok töltik be a dinamizáló szerepet. Már a negyedik korszakban tapasztalható, hogy ha az egyik ágazat, ipar lehanyatlak, gyorsan átveszi helyét egy másik: ez a helyettesítő dinamika, amely már az ebbe a szakaszba elért társadalmak integráns része. A társadalmon belül lehetnek erősen konfliktusos mozgások, de az egész társadalomra a dinamikus növekedés – a jólét stabilizáltsága, terjedése - jellemző.

Mi a helyzet azonban azokban a társadalmakban, ahol a politika tartja kezében mindennek – az előfeltételeik megteremtésének, az elrugaszkodásnak, az érettség fele vezető útnak, és a magas szintű tömegfogyasztásnak - a mechanizmusait, és az ideológia érvényesítését tartja a hatalom megtartása legfontosabb eszközének?

Mi történt Romániában 1918-1989 között, ha Rostow terminusaival értelmezzük az eseményeket?

Erre külön, az összefoglaló, utolsó fejezetben próbálok meg válaszolni.

Periodizációmban, akárcsak az egész eseménykonstrukció és az ehhez szükséges keret felállításában, a központi fogalom a modernizáció. Ez a társadalmi változás fogalmának szinonímjaként használom: a társadalom X állapotból eljut Y állapotba. Esetünkben egy iparilag gyengén fejlett nemzetállamból egy iparosodott állam lesz, és a társadalomban kialakul a fogyasztói magatartás.

Egy tudományos konstrukció elfogadhatósága, értéke azon is múlik, hogy milyen mennyiségű bizonyító anyagot milyen szintetizáló erudícióval használ a kutató.

Esetünkben kevés az előtanulmány, amelyre támaszkodni lehet, és a széles látókör, az erudíció sugallta lényeglátó megfogalmazások helyett inkább többé-kevésbé óvatos feltételezések olvashatóak az alábbiakban.

Fő célom: a társadalom történetében meghatározónak mondható fordulatok bemutatása.

Ezt a folyamatok bemutatásával együtt kellene történnie, de ez ebben a jegyzetben hiányosnak mondható. Tagadhatatlan, hogy a jegyzetet a mozaikszerűség jellemzi. Ugyanakkor igen nagy segítségemre voltak a 2000 után beinduló, fiatal romániai magyar történészek által végzett jelenkortörténeti kutatások, a megjelent közlemények, meg az, hogy saját kutatásokra támaszkodhattam.

A társadalomtörténeti érdeklődés Romániában, a romániai magyar tudományosságban inkább kivételesnek számít. Nincsenek társadalomtörténeti alpmunkák, társadalomtörténeti kutatásokat felmutató életművek.

Csodálkozunk és irigykedünk, ha olvassuk a következő kijelentéseket: „2001-ben az Egyesült Királyságban 550 tudományos fokozattal rendelkező egyetemi oktató, kutatóintézetben vagy levéltárban dolgozó kutató vallotta magát társadalomtörténésznek” „G.M. Trevelyannak a második világháború idején írt angol társadalomtörténetéből a megjelenés első évében százezer fogyott, az 1950-es évek elején az eladási példányszám már túlhaladta a félmilliót...” (Tímár 2003:125.)

Ezt tudva és a rendelkezésre álló anyagokból építkezve óvatosan mérlegelő, kísérleti szöveggént képzelhető el ez a jegyzet.

Első rész

I. Fejezet.

Az új társadalomtörténet - és a társadalomkutatás megújulása a huszadik század közepén-végén

1. A társadalomtörténetről

A legrégebbi társadalomtudomány, a történelem számos megújuláson esett át. Ezek közül a huszadik század közepétől máig gyűrűző hatásai miatt külön ki kell emelni a francia történelemírás társadalomtörténeti fordulatát. Ezt általában Annales-iskolaként, az Annales-iskola hatásaként szokták emlegetni. A tudománytörténet az Annales-iskola megjelenésétől datálva beszél az új társadalomtörténet térhódításáról.

A társadalomtörténet a történelemalakító hatalmat vizsgáló politikatörténettel szemben a többcentrumú, több valóságból építkező társadalom mindennapjainak története.

Vállalt feladata igen sokrétű.

Kiindulópontjai nemcsak a történeti kutatásban, hanem a demográfiai, statisztikai, szociológiai, néprajzi-antropológiai vizsgálódásokban is megjelenő szempontok, ezek összegyűjtésére és összegzésére vállalkozik. Az összegyűjtött anyagot elemezve a folyamatokat rekonstruálja, az összefüggéseket keresi. Valuch Tibor szerint „A társadalomtörténetnek... az a legfontosabb feladata, hogy a makro- és mikrotársadalmi változások történelmi trendjeit rögzítse, elemezze és

értelmezze, nyomon kövesse a hétköznapi élet, az életmód, az értékrendek, a mentalitás történeti változásait úgy, hogy a társadalmi alrendszer és mechanizmusok közötti összefüggések is követhetővé váljanak...." (Valuch2001:13.)

Éppen mert ilyen átfogó jellegű, a társadalomtörténeti áttekintések gyakran a kutatástörténeti gondokkal, a feltárás hiányosságainak részletes felsorolásával kezdődnek: nincsenek monográfiák, egyenetlenek a feldolgozások, hiányoznak a feldolgozott anyagokra támaszkodó, mélyre hatoló kérdésfeltevések.

A társadalomtörténet a történelemtudomány és a szociológia, antropológia köztes tudománya. Pozitív szerepe abban áll, hogy dinamizálja a szociológia vagy a néprajz többnyire statikus (egy adott kérdéskörhöz és időponthoz kötött) adatgyűjtéseit és elemzéseit.

A tudományágak együttműködése, a történelem és a társadalomelmélet egybekapcsolása nélkül sem a múltat, sem a jelen nem érthetjük meg. Peter Burke Francis Bacon elképzeléseire hivatkozik (Burke 1991): nem helyes sem az empiristák magatartása, akik pusztán adatokat gyűjtenek, mint a hangyák, sem az abszolút elméleti szakembereké, akik a hálójukat szövik, mind a pókok. A méhek magatartása a példaszerű: nyersanyagot gyűjtenek, majd feldolgozzák azt.

1.1. Az Annales-iskola

G.M. Trevelyan angol történésztől származik az elképzelés, hogy meg kell írni egy nép olyan történetét is, amelyik nem veszi figyelembe a politikát. De még jóval előtte, a francia Fustel de Coulanges azt vallotta, hogy a történelem valójában a társadalmi valóság története, azaz a valódi szociológia. Az amerikai F.J.Turner, a közismert frontier-elmélet megalkotója szerint a történészeknek vizsgálnia kell az emberi tevékenység minden szféráját, és az ezek közötti összefüggéseket, ugyanis a társadalmi élet egyetlen része sem érthető meg elkülönítve. J. H. Robinson szerint olyan történelmet kell művelni, amelyik minden emberi tevékenységet vizsgál, és átveszi az antropológia, közgazdaság, pszichológia és szociológia eszméit.

A XIX. századi, a teológiától, filozófiától, fogtudománytól függetlenné váló, intézményeit kialakító, alapjában véve pozitivistá történettudományból is kibontakozott egy akkor inkább művelődéstörténetnek (history of civilisation, Kulturgeschichte) nevezett, később „régii társadalomtörténetként” emlegetett irány. Ez azonban a kezdet: valójában a társadalomtörténet Franciaországban, a húszas években válik jól körülhatárolt tudományággá. A megkülönböztetés szándéka ez utóbbit új társadalomtörténetnek keresztelte el.

Marc Bloch, Lucien Febvre, majd Fernand Braudel történészek vezetik az 1929-ben alapított *Annales d'histoire économique et sociale* c. folyóiratot, az új irányzat alapító intézményét. A folyóirat neve nyújtja a megkülönböztető szimbólumot (Annales-iskola). A szerkesztők között több társadalomtudomány képviselői találhatóak, de a vezetők a történészek. Alapelvük: a jelen és a múlt megismerésének módszerei alapvetően nem különböznek, a jelen megértéséhez fontos a múlt feltárása, de a múltra vonatkozó kérdések a jelenben, a jelen szempontjából fogalmazódnak meg.

A folyóirat kritikai szellemet propagált (recenziók, szemlék), valamint támogatta a közös kutatói vállalkozásokat (anquete), és ezzel a tudományos együttműködést, valamint egy valódi összehasonlító szemlélet kimunkálását. Ambíciójuk, hogy „átfogóbb és emberibb” történelmet műveljenek, amely egybefogja minden emberi tevékenység vizsgálatát, és kevésbé az események elmesélésével, inkább a struktúrák elemzésével foglalkozik. Egyre inkább előtérbe kerültek a politikai események mellett a kulturális konstrukciók, az elbeszélés mellett a szerkezetek, a hosszú távú folyamatok statisztikákra, kvantitatív kutatási eredményekre is alapozó

rekonstrukciója, elemzése. Ehhez pedig szükségszerűen segítségül kellett hívni a közben megszülető társadalomelméleteket, a társtudományok (antropológia, szociológia) eredményeit.

A második világháború új helyzetet teremt. March Bloch a háború áldozata lesz. A folytonosságot Lucien Febvre, a megújulást Fernand Braudel és Ernest Labrousse képviseli. Fernand Braudelnek alapos közgazdasági és földrajzi ismeretei voltak, és hitt a társadalomtudományok közös művelésének lehetőségében. Úgy gondolta, hogy történelem és szociológia igen szorosan összetartozik, mert mindkét tudomány művelői az emberi tapasztalatot (expérience humaine) a maga összességében kell hogy vizsgálják.

1949-ben jelenik meg doktori dolgozata, témája a Földközi-tenger vidéke az újkor elején, s a mű egy csapásra meghatározóvá válik egyrészt földrajzi szemlélete, másrészt időszemlélete következtében. „Braudel szerint a történeti idő sokféle, ő hármasságban gondolkodik: a hosszú időtartam (más nézőpontból a struktúra), a ciklikus mozgások (konjunktúra) és az esemény. Véleménye szerint a történelemnek elsősorban a hosszú időtartammal és a konjunktúrával kell foglalkozni. A strukturális események közül ő a földrajzi meghatározottságot emeli ki munkájában. Időszemléletét részben továbbfejleszti Le Roy Ladurie, amikor mozdulatlan történelemről ír: nála a mezőgazdaság technológiai rendszere képez hosszú időtartalmú struktúrákat a demográfiában.” (Benda 2003:117.)

Ernst Labrousse megteremt a konjunktúrális viszonyok vizsgálatának szemléletét és módszertanát. A Braudel és Labrousse által képviselt szemléletet a mérés, az idősorok használata, valamint a gazdaság, társadalom, mentalitás egymásra épülő hármassága jellemzi.

Említendő még, hogy Alain Daumardaki kidolgozta a vagyon mérésére és összetételére vizsgálatának módszertanát, és így lehetővé tette a polgárság társadalomtörténetének újfajta feldolgozását. Pierre Chaunu fogalma a „histoire sérielle”. Chaunu kidolgozta a műveltségi szint kvantitatív megközelítésének elveit (pl. alfabetizáció mérése, a könyvkiadás tartalmi szerkezete, a végrendeletek kvantitatív feldolgozása). Mindez illeszkedik abba az elképzelésbe, melyet Lucien Febvre fogalmazott meg: minden kor megteremt a maga mentális eszközkészletét (outillage mentale), ezen belül gondolható el a kor.

Nagy kollektív vállalkozások születtek az Annales-iskolában, a főbb témák: a párizsi ártörténet, az Ancien Régime népesedése, a középkori falupusztulás, a könyv és a francia társadalom a 19. században, a 19. századi profit mozgása, az építkezés, a lakberek alakulása, a mezőgazdasági termelés, a 19. századi vagyonok története. Nagy összefoglaló munkák is íródtak (agrártörténet, várostörténet, pl. Braudel-Labrousse: Franciaország gazdaság- és társadalomtörténete).

1970-es évektől bontakozik ki az emlékezetkutatás, úttörője Pierre Nora, könyvének címe: *Az emlékezet helyei*. Nora megkülönbözteti könyvében az emlékezetre épülő társadalmakat, ahol a múlttal való kapcsolat közvetlen, átélte, és a modern társadalmat, ahol az intézményesült, tudományként művelt történelem szolgáltatja a múlttal való visszaemlékezést. A két nagy korszak közötti átmenetre jellemző, hogy az emlékezet már nem mindennapos, élő gyakorlat, hanem egyes eseményekhez, szimbólumokhoz kötődő időszakos tevékenység. Az emlékezésre alkalmas teremtő események, szimbólumok, intézmények Nora szerint a társadalom, ezen belül az elit által kijelölt emlékezhelyek. Nora könyvsorozatában arra tett kísérletet, hogy bemutassa, hogyan formálódott „Franciaország emlékezete”, azaz kik és hogyan foglalkoztak ezeknek a szimbólumoknak, intézményeknek, eseményeknek a történeti és társadalmi megkonstruálásával. A vállalkozás egyszerre minősíthető kritikai vizsgálatnak és a nemzetet formáló emlékezet megértő számbavételének.

Az Annales-iskola hatásának másik tényezője a könyvkiadás mellett: a széles körű, jól szervezett (és jó anyagi körülmények között működtetett!) tudományos képzési rendszer. Akik bekerültek a folyamatba, azok igen magas tudományos igényeknek kellett megfeleljenek. A kaput az

„agrégation” (versenyvizsga továbbképzési ösztöndíjra) nyitotta meg, de a tudományos világba való igazi bebocsátást a nagydoktori disszertáció (these d' État) megírása, megvédése tette lehetővé. Ez gyakran 1000 oldalas, több évtizedes munkával készülő mű, amelyet egy egyetemi tanár vezetésével írnak. Igen erős volt ebben a képzésben a központi irányítás: a professzor személete, a téma, a megadott bibliográfia meghatározta a szemléletet. Ezért is volt lehetséges, hogy valóban jelentős alkotók formálódjának, jelentős alkotásokat írjanak.

2. Társadalomtudományok találkozása: történeti antropológia, mikrotörténetírás

2.1. Történeti antropológia

A történeti antropológia az európai történelem vizsgálatának egyik jellegzetes, a huszadik század hatvanas éveitől kialakuló, tért nyerő módja.

Klaniczay Gábor véleménye szerint két jelentős társadalomtudomány, a történelem és az antropológia problémavilágának, módszertanának, elméleti következtetéseinek közelítéséből származik (Klaniczay 1990:88.). A történész diakronikus vizsgálatot végez, a jelenhez vezető változások sorát tanulmányozza, az antropológia távoli színtereken természeti népek helyszíni megfigyelését végzi, egy távoli társadalom és kultúra szinkron összefüggéseit tanulmányozza.

Közvetlen érintkezések már a huszas-harmincas években kimutathatóak: a mentaslítástörténetet kidolgozó Lucien Febvre az antropológus Lucien Lévy-Bruhl *La mentalité primitive* c. művéből merít – a rejtett, viselkedésekbe kódolt gondolkodási struktúrákat, kimondatlan konvenciókat tanulmányozza. Újszerű a forráshasználat: vizuális jelekből, képi ábrázolásokból is merítenek, ezeket is bevonják az elemzésekbe Alapvető jellemzője, hogy olyan elveket, módszertanokat használ, amelyeket a korai szociológia, valamint a társadalomantropológia kelléktárából vettek át (antropológiai modellek). Elődökként Émile Durkheim (filozófus, antropológus, szociológus), Arnold van Gennep (folklorista), Marcel Mauss (etnológus), Clifford Geertz (kultúrantropológus), Victor Turner (szociálantropológus), Pierre Bourdieu (szociológus) említendő.

A hatvanas-hetvenes évek a kísérletezés, az új témák és új közelítések időszaka volt. Robert Mandrou egy addig kevésbé feltárt forráscsoportot, a ponyvákat, kalendáriumokat tanulmányozta. A népi ponyvákban olvasható asztrológiai útmutatók, lovagregények, legendák, viselkedési tanácsadók sztereotípiájából Mandrou egyszerre olvasta ki a népi kultúra felülről való meghatározottságának egy igen részletes illusztrációját, e kulturális függőség ideológiai kihasználását, meg elsősorban egy fatalista, a hétköznapi realitásoktól menekülni akartó mentalitást.

Egy másik társadalomtörténész, Robert Muchembled szerint a ponyvák egy csoportja, az úgynevezett „kék könyvek” a népi kultúra kontrollját szolgálták, az értékrendet akarták átalakítani, és a modern tömegkultúra, tömegideológia korai termékeiként értékelhetőek..

Mihail Bahtyin Francois Rabelaisról írt könyvét (*Francois Rabelais és a középkor népi nevetéskultúrája*) a hatvanas években fedezték fel, fordították le nyugati nyelvekre. Bahtyin a népi nevetéskultúrának nevezett, a középkori mentalitásra jellemző jelenség önálló logikáját, esztétikai eszköztárát, világszemléletét mutatja be. Hipotézise szerint a népi kultúra és a hivatalos, elit kultúra évszázadokig együtt létezett, és a reneszánsz korában még bizonyíthatóan az elit kultúra területére is kiterjedő népi nevetéskultúra a kora újkorban fokozatosan

visszaszorult. A középkorban az erőszakosság és szabadosság rituális formáinak kiélésére szolgáló karneválok, népi ünnepek is fokozatosan háttérbe szorultak.

A kulturális antropológia módszertanát főleg francia, angol és amerikai történészek alkalmazták. Figyelmük leginkább a kora újkor évszázadaira (1400-1800), valamint a jelenkorra (19.-20. század) terjedt ki. Arról voltak felismerhetőek a történeti antropológiai kutatások, hogy olyan témák fele fordultak, amelyeket a történészek eddig elhanyagoltak: boszorkányság és mágia, szertartások, család és rokonság, népi gondolkodásmódok, paraszti gazdasági racionalitás. Egyes témákat oly részletesen kidolgoztak, hogy azok már önálló diszciplínákká váltak - például a család és a háztartás kéréskörét Peter Laslett, Lawrence Stone és Philippe Aries dolgozták fel. Fontos volt a társadalmi életet szabályozó rituális rend kérdéseinek a középpontba állítása. Az antropológiai elemések példáján a rítusok összetettségét, funkcionális sokrétűségét tanulmányozták: a karneváli jelenségeket, meg a rituális kigúnyolást, a macskazenét. Azért is fordult a figyelem ezek fele a jelenségek fele, mert az antropológiából átvett elvek szerint ugyanolyan fontosak a „lázadásrítusok”, a „rituális rombolása” tevékenységei, mint a struktúraerősítő rítusok, a normativitást megerősítő rituális cselekedetek (például a hatalom által szabályozott, a hatalmat legitimáló ünnepek). Ezek „egyrészt biztonságiszelep-funkciót játszanak, levezetik a felgyülemlett feszültséget, másrészt pedig az „antistrukturális” megnyilvánulások révén az illető csoport vezetőit és tagjait az egyenlőség és a közösség olyan morális képzeivel szembesítik, amelyek nélkül lehetetlen bármiféle társadalmi együttműködés.” (Klaniczay 1990:103)

A történeti antropológiát jellemző alapkérdések:

1. Hogyan éltek túl a korszakok változásait a társadalom és kultúra alapvető szerveződései?
2. Milyen viszonyban vannak a hagyományos formák a civilizáció újonnan megjelenő szervezőelvével és intézményeivel?
3. Az európai civilizáció sajátosságai: milyen történelmi lépésekben, milyen ellenállás legyőzésével, milyen racionalításra, milyen hatalmi intézményekre támaszkodva és milyen áron emelkedett ki ez a civilizáció a hagyományos környezetéből?

A történeti antropológia módszertani jellemzői közül néhányat feltétlenül meg kell említenünk.

1. A történeti antropológiai vizsgálatok kvalitatívak, és az egyedekre koncentrálnak.
2. Mikroszkopikusak, kisközösségekre összpontosítanak.
3. Egy adott társadalmi eseményt a társadalom normáinak, kategóriáinak ismeretében próbálnak értelmezni.
4. A kutatások középpontjába állítják a történészek a mindennapok szimbolizmusát: az öltözködési, étkezési, megszólítási szokásokat, a gesztikulációt, a személyiség megnyilvánulásait. A két tudományterület egymásrahatása mindkettőt megtermékenyítette. Bernard S. Cohn megjegyzése szerint „a történelem sokkal inkább történelemmé válik, ha antropológikusabbá lesz, és az antropológia is jobban antropológiává lesz, ha képes történetibbé válni” (Cohn 2000:43).

A történeti antropológia jelentős francia kutatói közül ki kell emelnünk Emmanuel Le Roy Ladurie-t, akinek Montailou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324) címmel jelent meg egy középkorú francia falu viszonyait, életmódját bemutató munkája. Az angol társadalomtörténet élvonalába tartozó kutatók egyes művei is ide sorolhatóak, így Keith Tomas: Vallás és a mágia alkonya, valamint Alain Macfarlane: Boszorkányság a Tudor és Stuart-kori Angliában című munkái.

Részletesebb bemutatásra egy olyan művet választottam, amely a szimbolikus antropológia eredményeit alkalmazza egy XVIII. századi történet elemzésekor. A szerző Robert Darnton, és az utóbb szakmai körökben nagy vitát kiváltó mű címe: A nagy macskamészárlás.

A feldolgozás alapanyagát egy Nicolas Comtat nevű nyomdász 1762-ben megjelent, anekdotikus visszaemlékezéseket tartalmazó könyve szolgáltatta. Az egyik visszaemlékezés arról szól, hogy a nyomdászsegédek egy adott alkalommal hogyan lázadtak fel mesterük és annak felesége ellen. Ez a lázadás szimbolikus volt: egy éjszaka lemészárolták a környék macskáit, azzal az ürüggyel, hogy az a nyomdász és felesége álmát zavarják – és közben elpusztították az asszony kedvenc macskáját is. Darnton következtetései: a mester képvislete hatalom elleni szimbolikus lázadás rítusa volt a macskamészárlás, és egyben az inasoknak és segédeknek a mester felesége elleni, szexuális célzásokkal többértelművé tett bosszúja.

Az értelmezés során Darnton bemutatja a jelenség kulturális kontextusát: a macskamészárlás tipikus népi rítusnak számított a korabeli Franciaországban, szelepként működött, akárcsak párja, a normaszegők (pl. házasságtörők) kigúnyolására szolgáló macskazene (charivari) rítusa. Az elégedetlen segédek, inasok keresték a lehetőséget, hogy az őket kihasználó, embertelenül kezelő mesternek és feleségének visaszavágjanak. A rítus ezt szolgálta: mivel nem volt lehetőség a hatalom elleni nyílt fellépésre, ebben a szimbolikus formában sikerült elégtételt venniük.

2.2.. Mikrotörténetírás

A mikrotörténet (azon a nyelven, amelyen első művelői írtak, azaz olaszul: microstoria) jellegzetes vonásai az 1970-es években alakultak ki. „...lényegét tekintve történetírói gyakorlat, változatos és eklektikus elméleti megalapozással.” (Giovanni Levi 2000:127). Olyan történetírói kísérlet, mely arra törekszik, hogy a társadalom jelenségeit, a társadalmi mit nem mint sajátos tulajdonsággal rendelkező objektumot, hanem mint a folytonosan alkalmazkodó konfigurációk között létező, s folytonosan módosuló viszonyokat értelmezzék.

Jacques Rével szerint a mikrotörténetet az addigi gyakorlattól eltérően kevésbé egyértelmű konceptualizálás, a leegyszerűsítések, dualisztikus hipotézisek, polarizációk, merev tipológiák, tipikus sajátosságok elvetése jellemzi. Ezáltal nagyobb teret nyújt a kísérletezésre.

A mikrotörténetírás egyik elméleti forrása a kultúranropológus Clifford Geertz munkásságához köthető interpretatív antropológia. Az antropológus a terepmunkája nyomán megalkotott „sűrű leírás”-ban nem az elméletből, a felállított törvényekből indul ki, hanem értelmezhető jelek sokaságából, és megkísérli értelmes struktúrába rendezni (leírni) azokat. Geertz szerint „az elméletépítés feladata nem az, hogy elvont szabályszerűségeket kodifikáljunk, hanem az, hogy lehetővé tegyük a sűrű leírásokat, nem az, hogy az esetektől elvonatkoztatva, hanem az, hogy az esetekben általánosítsunk.” (Geertz 1994:193-194)

Az interpretatív antropológia homogén jelentést tulajdonít a nyilvános jeleknek és szimbólumoknak, a mikrotörténelem a jelek és szimbólumok által produkált társadalmi reprezentációk sokféleségéből kiindulva igyekszik meghatározni és értékelni ezeket. Geertz véleményét Levi elfogadja: eszerint a társadalom vizsgálatakor haszontalan dolog törvényeket és általános fogalmakat keresnünk, hiszen a kultúrát a jelentések olyan hálója alkotja, amelynek jelentése nem univerzális törvények felállítására törekvő kísérleti, hanem a jelentést kereső interpretatív tudomány. (Levi 2000: 133)

A történész számára a microstoria művelői szerint az igazi probléma a valóság komplexitásának a feltárása még akkor is, ha ez olyan leíró technikákat és gondolatmeneteket követel meg,

amelyek kevésbé magabiztosak, és inkább önreflexívek. A mikortörténelmet elsősorban nem tárgyának mikroszintű dimenziója, hanem az jellemzi, hogy a történész konkrét és aprólékos folyamatokat vizsgál – mikroszkopikus elemzéssel és a dokumentációs anyag intenzív felhasználásával. Gyakorlatához tartozik a megfigyelés léptékének lekicsinyítése, a dokumentációs anyag intenzív vizsgálata. A mikrotörténész a tárgyahoz való viszonyát, a megszületés folyamatát is fontosnak tartja: explicit módon leírja a kutatás menetét, s nem rejt el dokumentumainak korlátait, hipotéziseinek kialakulásának folyamatát, az általa végigkövetett gondolatmeneteket. A mikortörténelem hívei folyamatosan vitatkoznak a racionalitás lehetőségeiről, az apró jelek tudományos paradigmájáról, a történelemben az egyedi szerepéről (de nem szembeállítva a társadalmival, hanem kiegészítő formában), a recepció és narratíva fontosságáról.

A mikortörténelmi kutatások többféle kezdeményezésének az a közös vonása, hogy a megfigyelés léptékét a kutató döntése leszűkítik. E mögött az az elv áll, hogy a mikroszkopikus megfigyelés, az intenzív és aprólékos vizsgálat eddig figyelembe nem vett tényezőket is képes feltárni.

Tagadhatatlan, hogy újszerű a vizsgálatoknak nemcsak a módszertana, hanem a tematikája is. Carlo Ginzburg egyetlen festményt vizsgál, annak figuráit azonosítja azért, hogy feltárja Piero della Francesca kulturális világát. Merzario egy komói falucska vérrokonok közötti házassági startégiáját tanulmányozza azért, hogy ennek nyomán megírhatta a 17. századi parasztok mentális univerzumát. Ramella a mechanikus szövőszéknek egy kis textiltermelő faluban való bevezetését vizsgálja, és az újításnak, az újítás ritmusának és hatásainak általános témáját állítja a középpontba.

A mikrotörténelem méltán híres műve Giovanni Levi magyar nyelven is megjelent munkája, az *Egy falusi ördögűző és a hatalom* c. könyve. Ez a családi uralmi legitimitás generációk közötti átadásának vagy elpazarlásának témáján túl egyetlen falu föld-adásvételeinek felmérését végzi el, egy még el nem személytelenedett piacon zajló kereskedelmi csere társadalmi szabályait kísérli meg feltárni. Kimutatja, hogy azoknak a történészeknek, akik azt feltételezték, hogy ha sok az adás-vétel, akkor már működik valamiféle önszabályozó piac, nincs igazuk. Levi aprólékos munkával bizonyítja, hogy a feljegyzett árak még a földek eltérő minőségét is figyelembe véve mutattak nagyon nagy különbségeket. Ez nem lehetett a személytelen piaci tranzakciók eredménye. Az, hogy Levi a megfigyelés mértékét egy rendkívül lokalizált területre szűkítette le, elvezetett annak a feltételezéséhez, hogy a föld ára a szerződéses felek közötti rokonság szerint változott. Egyúttal azt is fel lehetett tární, hogy egyazon kiterjedésű és minőségű föld ára is nagyban változhatott. Sikerült kimutatni, hogy szó sem volt személytelen piaci erőkről: ezen a komplex piacon a társadalmi és személyes viszonyok meghatározó szerepet játszottak a föld adásvételének árszínvonalában, az eladás időzítésében és formáiban.

Levi véleménye szerint az általa feltárt példa különösen jól rávilágít a mikrotörténelem általános munkamódszerére. „A korábban maradéktalanul leírtak és megértettnek tartott jelenségek a megfigyelés léptékének megváltozásával teljesen új jelentést öltenek. Az ebből származó eredményeket pedig felhasználhatjuk jóval szélesebb körű általánosítások megkonstruálásához, jóllehet kezdeti megfigyeléseinket viszonylag szűk dimenziók között, s inkább kísérleti, mint példázó jelleggel végeztük.” (Levi 2000:132)

A mikrotörténelem legfontosabb művei közé tartozik Giovanni Levi már említett könyve, Carlo Ginzburgnak egy középkori molnár világcépéről írt munkája, *A sajt és a kukacok*, valamint Natalie Zemon Davis *Martin Guerre visszatérése* című könyve.

II. Fejezet.

Általános keretek

1. A társadalmi változás egy átfogó koncepciója: a modernizáció folyamata

A modernizáció sokat bírált, de sok társadalomtudós által „jobb híján” használt fontos gyűjtőfogalom. Egyaránt jelenthet fejlődést, korszerűsödést, társadalmi változást. Legáltalánosabb értelemben az utóbbi két évszázadban az egymással összekapcsolt vagy autonóm fejlődési folyamatok összességét, a kereskedelmi kapitalizmus jegyeivel átszőtt rurális társadalomból az ipari társadalmon át a gondoskodó államba való átmenetet értik alatta. A XX. század végén a modernizáció és globalizáció jelenségei összeolvadnak.

A modernizációs folyamat részelemei maguk is igen összetettek. Az iparosodás, a gépesített termelés a XVIII. századi Angliából indul el a világ társadalmait átalakító útjára. Az urbanizáció egyes jelenségei már az újkor elején megfigyelhetők előbb Németalföldön, majd Angliában, ahol az 1850-es években a lakosság több mint ötven százaléka város lakó.

A társadalmat a technikai újítások készletük ritmus- és szemléletváltásra. A vasút gyors elterjedése a közlekedés, áruszállítás, társadalmi mobilitás szerkezetét változtatja meg nagymértékben. A távközlési rendszerek (kábeles, majd szikratávíró, telefon, rádió) mindennapi használata átalakítja az információk továbbításához, tárolásához, feldolgozásához való viszonyt. A kötelező alapfokú oktatási szerkezet kialakítása, az analfabétizmus felszámolása megteremtik az ipari társadalom humán erőforrásait.

Az ipari társadalmakat az eddig nem tapasztalt létbiztonság (élelmiszerbiztonság, hatékony egészségügyi gondozás) teszi magabiztossá, és ezzel együtt a demográfiai növekedés, majd csökkenés nyugtalanítja. A mobillá váló, munkát és jobb életfeltételeket kereső európai vagy ázsiai tömegek addig emberek által ritkán lakott kontinenseket népesítenek be (Amerika, Ausztrália). A megjelenő milliós nagyvárosokban új és új mesterségek százai (és az ehhez szükséges emberi tudás, specializáció) alakulnak ki: Chicagóban az 1910-es évek elején több mint 500 különböző mesterséget tartottak nyilván. Ezek a mesterségek új elveket, módszereket, technikákat, meg új társadalmi kapcsolatformákat teremtettek és alkalmaztak, alapvetően innovatívok voltak. A társadalom gondozása (például a szociális kérdések megoldása), az államhatalom és a társadalom viszonyának szabályozása (demokrácia mint politikai rendszer, az állampolgárok informálása és mozgósítása, az adózás) létrehozta az addig nem ismert méretű és sokféle szakértelmű bürokráciát. A világhoz való viszony racionalizálódott - megtörtént Max Weber szerint a világ varázstalanítása. A valláshoz, egyházakhoz való viszony a szekularizáció folyamatában átalakult. Végül, mintegy utolsó, gátakat elsöprő jelenségként bekövetkezett a társadalmi forradalom: a nők helyzete gyökeresen megváltozott (emancipáció), megjelent a huszadik század közepén a saját életmódot kialakító, saját ízlésvilággal rendelkező ifjúság.

A modern világ kialakulása történészek, szociológusok antropológusok (itt csak Immanuel Wallerstein, Eric Wolf nevét említem) egybehangzó véleménye szerint a XV. századtól napjainkig tartó, egységesként kezelhető történelmi folyamat. Alapjainál a XVI. századtól Nyugat-Európában kibontakozó egységesülési (egységes elvek szerinti államépítési, államműködtetési, piacműködtetési) folyamat áll. Spanyolország, Portugália, majd Anglia, Hollandia, Franciaország, Németország a folyamatokat generáló államok. Vetélkednek, de ugyanakkor egymáshoz igazodnak az államokat vezető elitek. Mindannyiuk érdeke, hogy – ha lehetséges, egymás erőforrásait (pl. területek) kisajátítva, de ugyanakkor egymásra támaszkodva, egymástól tanulva - erősödjenek, terjeszkedjenek. Együtt építik fel a világot behálózó, meghódító

kereskedelmi rendszereket: a fűszerkereskedelmet, majd a prémkereskedelmet és a rabszolga-kereskedelmet. Együtt, versenyezve gyarmatosítanak. Együtt próbálják a tudományos és technikai eredményeket a társadalmi szükségletek kielégítésére alkalmazni. Együtt szabályozzák az áruk, a munkaerő áramlását, és egyformák abban is, ahogy a nemzeti kultúra intézményeit, egymástól tanulva, létrehozzák, működtetik, a nemzeti identitást megkonstruálják. Ez az utóbbi folyamat a huszadik század közepén, a felszabaduló gyarmati országok nemzetépítő mozgalmaival éri el tetőpontját.

Immanuel Wallerstein szerint a neolitikumi mezőgazdasági forradalom után a modern világ kialakulása az a másik nagy fordulat, amely világrendszert (egymástól függő és egymáshoz kapcsolódó környezeti-társadalmi szerkezetekből koherens együttest) alakított ki.

A kommunista diktatorikus átalakulás meghatározó korszakának, a sztálini korszaknak a leírására először a modernizációs paradigmát használták. A fogalom azonban gyorsan befutotta tudományos pályáját. A huszadik század végén már arról beszéltek társadalomkutatók, hogy teljességgel alkalmatlan a fogalom a társadalmi valóság megragadására, és csupán igen általános jelentéskörének, mindennapi, aktuálpolitikai szótárakban való jelenlétének köszönheti fennmaradását.

A társadalomnak a két világháború közötti időszak lassú változása a második világháború után Romániában, a Székelyföldön is gyökeres fordulatot vett. Sokkal erősebbé vált a társadalmi dinamika, több a fizikai, társadalmi helyváltoztatás, mint az előző korszakban: gyarapodtak az átmeneti, mobil helyzetek (iparosodás, városiasodás). Ahogy a korszak propagandája kiemelte, és például filmhíradók felvezető képsorait kommentálva világgá kürtölték: „Egy hatalmas építőtelep az ország...”. Mindeközben sokkal több ember, csoport, helyszín sokkal több szállal kapcsolódott egymáshoz.

A centrumok gyorsan átalakulnak és átalakulást generálnak a perifériákon is. Megsokasodtak és diverzifikálódtak a napi kapcsolatok, komplexebbé váltak a társadalom strukturái és az ezek közötti kommunikáció, kapcsolattartás.

A második világháború utáni korszakban a hatalommegragadás pillanatától a kiépülő párt- és államapparátus (ez utóbbi esetében a minisztériumok, néptanácsok mellett elsősorban a belügyi szervek, a politikai rendőrség: Szekuritáté) látott el az osztályharcos, korlátozó mellett egyre inkább társadalmat befolyásoló, társadalomszervező funkciókat. A tartományi és rajoni pártapparátus tevékenységét különböző osztályok szervezték, ezek közül első pillanattól a legfontosabb a szervezési osztály, az első titkár helyettese mindig a szervezési titkár.

A hatalom csúcán a hatvanas években bekövetkező személycsere nyomán az új pártfőtitkár is elsősorban a szervezési tevékenységet erősítette meg. Erre építve lehetett a párttagok létszámát rohamosan gyarapítani, a társadalmat fokozatosan behálózni, a gazdaságot hatékonyabbá tenni, és nem utolsósorban a centralizált vezérést megerősíteni. A termelékenység, minőségbiztosítás, tervfegyelem, a lakosság ellátásának kérdései is elsősorban szervezési kérdésekként jelennek meg az apparátusban.

Az ötvenes évek végének sajátos jelensége, hogy tartományi szinteken is létrehozták a tervezés műhelyeit, azaz megjelent a tervezési szakértelem, tudás. Igen fontos fordulatnak ez a társadalomszervezés, a társadalom átalakulása szempontjából. Egyrészt azért, mert - elvben legalábbis - tudományosan megalapozott döntéselőkészítést eredményez. Másrészt azért, mert a nemzeti, tudományos-oktatási centrumoktól távolabb is megjelenik az a

mérnöki-természettudományos, közgazdasági tudás, amely a technikai, társadalmi átalakulást alapvetően befolyásolja.

Mindezen jelenségeknek, az igen általános értelemben vett romániai, ötvenes-hatvanas, részben a hetvenes években történő átalakulási folyamatnak a megnevezésére alkalmas a modernizáció fogalma. Ez az a korszak Romániában, amikor visszafordíthatatlanul megváltoztak a Toffler-i értelemben vett játékszabályok: a „második hullám” végigseper az országon, a standardizáció, specializáció, szinkronizáció, koncentráció, maximalizáció és centralizáció - az ipari társadalom – elvei diadalmaskodnak.

Stefan Hradil társadalmi struktúra és társadalmi változás viszonyait tárgyaló tanulmányában felleltározza a modernizációként felfogható társadalmi-gazdasági, a modern társadalomra és ipari társadalomra jellemző jelenségeket. Kiindulópontja: a társadalom működésének hosszú távú alapmintáihoz viszonyítva beszélhetünk csak a rövid távú változásokról, átalakulásokról. Mindig szükségesek „bizonyos hivatkozási pontok és mértékek”, bizonyos konszenzus ahhoz, hogy a különböző történelmi korszakok, országok társadalmi szerkezetét vizsgálhassuk, összehasonlíthassuk, osztályozhassuk, és a végbemenő változásokat mérleghelhessük. Hradil a modern, az ipari és a fejlett ipari társadalmakat mint szukcesszív, egymásból kinövő jelenségeket tárgyalja.

A vizsgált régióban nem szukcesszív megjelenést, hanem egymásba csúszást, szinkron eseményeket tapasztalhattunk.

A társadalom-működés alapmintáit Kelet-Európában a második világháború végétől a 1990-ig tartó évtizedekben az agresszív hatalmi centralizáló, a diktatorikus társadalom-átalakító tevékenységek definiálták, ezért ezek erre adott válaszként arikulálódtak: ellenállás, egyensúly (stabilitás) -keresés, adaptáció.

A szocializmus korszakában a társadalom nem volt kezdeményező.

A hatalom tervezte, szervezte a társadalom centralizációját elsősorban a társadalmat behálózó és mégis értékeiben és életmódjában elkülönülő, az alapvető hierarchizáltságot megvalósító pártapparátus működtetésén keresztül.

Megtervezte és megvalósította a specializációt, azaz a bürokratikus, vagyis hivatali, szervezeti, foglalkozási és szerep-különbségeket.

A tervgazdaság alapját a racionalizált, kiszámítható, szabványosított munka, ár-fizetés, termelés-fogyasztás, képzés-életút képezte.

A társadalom kezelhetőségének alapfeltétele volt egyrészt az újfajta intézményesítettség kiépítése (tömegszervezetek, szabadidős tevékenységek (pl. kultúrház és rendezvényei), ünnepek és fesztiválok, de nem utolsósorban a szociális szolgáltatások), másrészt a társadalmi szinkronizáció: az ipari világ követelte munkafegyelem, ingázás, az oktatási (valamint gyerek és ifjúsági tömeg-) szervezetek általt standardizált szocializáció, a propaganda és agitáció rendezvényei, esemény-tematizálása.

A modernizáció mindezek összegződésékként jött létre.

2. A rendi társadalomtól a gondoskodó államig - áttekintés Nyugat-Európa átalakulásáról.

Az alábbiakban Diedrick és munkatársai által bemutatott jelenségekre támaszkodva, egyes statisztikákkal és rövid kommentárokkal az utóbbi három évszázadban történt átalakulás – nyugat-európai modernizáció – főbb állomásait vázolom.

Mindezzel a viszonyítás, a nyugat és kelet folyamatai közötti összefüggések, meg a relativitás érzékeltetése a szándékom. Állandóan kísértő kérdés ugyanis, hogy mennyivel volt, mennyivel van előttünk a Nyugat? Avagy: mennyivel vagyunk késésben?

2.1. Demográfiai változások

A nyugat-európai országokban a demográfiai forradalomnak nevezett gyors népességnövekedés a XIX. század végén, XX. század elején éri el tetőpontját. Angliában, Hollandiában, Franciaországban és Németországban a 19. század végén következik be a népesség gyors szaporodása. Például Anglia és Wales lakossága 1800-ban 9,25 millió, 1900-ban 33 millió, tehát mintegy három és félszeresére növekedett a száz év alatt. A huszadik században ez az ütem lelassul, 1950-ben 44 millió a lélekszám.

Már az 1700-as években ezek a legnagyobb népsűrűséggel rendelkező, legurbanizáltabb országok. A szakemberek vélekedése szerint azok tekinthetők iparosodott államoknak, ahol a lakosság legalább 50 százaléka város lakó. Ez Németalföld. Holland nevű tartományában az 1500-as évek elején már megvalósult.

Nyugat-Európa népességének növekedési üteme 1700-1950 (%)

	1701-1750	1751-1800	1801-1850	1851-1900	1901-1950
Anglia	8	60	75	50	29
Franciaország	9	21	24	14	2
Németország	15	20	50	59	63
Hollandia	0	0	50	75	91

Forrás: Diederiks 1995:160.

A modern család virágkora a nyugati országokban a huszadik század közepe (1945-1965). Ekkor már általános a házastárs viszonylag szabad (szerelemre alapuló) megválasztása, és kialakul az asszony bizonyos függetlensége férjétől, ami nemcsak a házasságon belül nyilvánult meg, hanem válást is jelenthetett. Kialakulnak a feltételei a gyerekekről való fokozott gondoskodásnak (iskoláztatás, képzés, anyagiakkal való ellátás). A nők életciklusa ebben a korszakban: gyerekszülés 30 éves korig, utána gyereknevelés, majd 50 éves kor után a fiatalok mobilitása következtében az idősök magáramaradása.

2.2. Gazdasági változások

Angliában a XVIII század-közepén-végén, a XIX. század elején furcsa, addig nem tapasztalt dolog történt. Évtizedeken keresztül jó volt a termés, kialakult egy élelmiszerbőség, és ez népességnövekedéshez vezetett. Ebben nem volt semmi rendkívüli, hiszen ez eddig is megtörtént. Csakhogy az előző századokban amikor vége volt az élelmiszertermelési konjunktúrának, akkor ehhez igazodva megállt, legalábbis csökkent a népességszám növekedése. Először fordult elő az

európai történelemben, hogy egy eddig kevésbé hatékony folyamat, az ipari termelés növekedése kiegyenlítette, sőt meghaladta a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmet. Az ipari forradalom megmutatta eredményeit: a termelés, és az ebből származó jövedelem arányaiban gyorsabban nőtt, mint a népességszám – azaz egyre nagyobb lett a bőség, és a mezőgazdasági konjunktúrától függetlenül az angol népesség életszínvonala nemhogy csökkent volna, hanem folyamatosan növekedett.

A népesség és a termelés növekedése Angliában 1700-1831 (százalék/év)

	termelés	egy főre jutó termelés	népességnövekedés
1700 – 1760	0,69	0,31	0,80
1760 – 1780	0,70	0,31	0,69
1780 – 1800	1,32	0,35	0,97
1800 – 1831	1,97	0,52	0,45

Forrás: Diedericks 1995:202.

Az egy főre jutó termelés a XIX. század harmincas éveink elején a száz évvel azelőttihez képest megháromszorozódott. Megindult egy minden eddiginél nagyobb, és mivel ipari befektetésekbe átfordítható, ezért hatékonyabb felhalmozás. A népességnövekedés pedig már nem az éhes szájak növekedését jelentette, hanem növekvő ipari munkaerő-kínálatot, és a termékek iránti növekedő keresletet, tehát a termelés serkentését. Az iparosodott állam eltartóképessége az agrárállam sokszorosa. Az iparosodott államnak nincsenek nagyméretű népesedési gondjai, mert bőségesebben tud osztogatni, beruházni a megtermelt többletből. A gazdasági növekedés, azaz az egy főre jutó termelés növekedése ettől kezdve új szabályoknak engedelmessé válik. Az egyik közvetlen következménye ennek a fordulatnak: az agrárnépesség csökkenése.

A mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosság száma és az aktív népességen belüli részaránya Angliában 1801-1871

	szám (millió fő)	részarány (%)
1801	1,7	35,9
1831	1,8	24,6
1851	2,1	21,7
1871	1,8	15,1

Forrás: Diedericks 1995:205.

Angliában a 19 század hatvanas éveiben, a kontinens országait megelőzve, már húsz százalék alá csökkent a mezőgazdaságból élők aránya. 1770-ig gabonából önellátó volt Anglia, azután már behozatalra szorult – és ez, ha volt amivel fedezni a behozatalt, meg volt piaci kínálat, akkor nem okozott gondot. Sőt, serkentően hatott a mezőgazdasági termelési rendszer átalakítására: a bekerített földeken farmok jöttek létre, kialakult a nagyüzemi termelés rendszere. Ez az angol nemzetgazdaság szempontjából azért fontos, mert a XIX. század folyamán mindvégig létező gabonaimport a belső növekvő termelés miatt csak kismértékű volt, tehát az ipari termelésből származó nyereséget luxusélelmiszerek importjára, vagy tőkefelhalmozásra fordíthatták. A XIX század folyamán az angol tőke egyik legnagyobb nyeresége a vasútépítések finanszírozásából származott. Már a vasút megjelenése előtt jelentős beruházások voltak a vízi

szállítást lehetővé tevő csatornaépítés területén, 1830-ban már mintegy 8000 kilométer hosszú volt az ország csatornahálózata. A vasút 1825-től jelentett szállítási alternatívát.

25 év alatt mintegy 10.000 km vasúthálózatot építettek Angliában!

Mindezt részvénytársasági alapon, magántőkéből, és nyereségesen. Az ipari termeléshez szükséges szállítási-elosztási feladatokat a vasút sikeresen megoldotta. A nehézipar, gépipar terén mindaddig, amíg Németország túl nem szárnyalta, Anglia volt a világ vezető hatalma.

Acéltermelés Nyugat-Európában , 1875-1913 (éves átlagok, millió tonna)

	1875-1879	1880-1890	1900-1904	1910-1913
Nagy-Britannia	0,9	1,8	5,0	6,9
Németország	0,0	0,1	7,6	16,2
Franciaország	0,3	0,5	1,7	4,1

Forrás: Diedricks 1995:228..

Ipari termelés átlagos növekedési üteme Nyugat-Európában, 1860-1913 (%/év)

	1861-1880	1881-1900	1901-1913
Nagy-Britannia	2,4	1,7	2,2
Németország	2,7	5,3	4,4
Franciaország	2,4	4,4	3,7

Forrás: Diedricks 1995:230.

Anglia viszont végig a XIX. század folyamán a világ legnagyobb tőkeexportőre volt. Ez jelentette gazdasági hatalmának az alapját.

Nagy-Britannia fizetési mérlege, 1831-1913.

Éves átlag, millió fontokban, folyó árakon.

	Bevétel	Kivitel	Külkereskedelmi mérleg	Szolgáltatások	Tőkehozadék	Folyó fizetési mérleg
1831-1835	53,6	40,5	--13,1	14,1	5,4	6,4
1851-1855	116,4	88,9	--27,5	23,7	11,7	7,9
1871-1875	302,0	239,5	--62,5	86,8	50,0	74,3
1891-1895	357,1	226,9	--130,3	88,4	94,0	52,1
1911-1913	637,2	488,9	--143,3	152,6	187,9	197,2

Forrás: Diedricks 1995:236.

1914-ig a kivitt tőke nagysága szerinti sorrend: Nagy-Britannia 30, Franciaország 10,5 és Németország mintegy 6 milliárd dollárral. Anglia elsősorban a gyarmataira, valamint az Amerikai Egyesült Államokba és Kanadába exportált tőkét, Franciaország is a gyarmataira valamint Oroszországba, Németország pedig az Egyesült Államokba és Kanadába, valamint Ausztria-Magyarországra és a Balkánra. Az oroszországi fordulat, a külföldi javak államosítása olyan csapással járt Franciaország számára, amelyet a huszadik század folyamán nem tudott többé kiheverni. Anglia viszont tovább gyarapodhatott, bár a húszas esztendők végének gazdasági válsága őt is megviselte. Az alábbi táblázatból kiderül, hogy a két világháború közötti időszakban nem volt stabil fellendülés, az ipari-konjunktúrák-dekonjunktúrák váltogatták egymást.

Ipari termelés (GDP) és bruttó hazai termék (BHT) alakulása Nyugat-Európában 1929-1938 (átlagok, %/év)

	NAGY-BRITANNIA	NÉMETORSZÁG	FRANCIAORSZÁG	HOLLANDIA
Ipari termelés				
1929-1932	--3,8	--13,6	--8,5	--3,3
1933-1938	8,8	20,4	3,3	5,9
1929-1938	3,9	3,5	--1,3	2,4
Bruttó hazai termék				
1929-1932	--1,9	--5,2	--3,7	--2,7
1933-1938	4,3	11,3	1,3	2,0
1929-1938	2,0	4,6	0,4	0,3

Forrás: Diedricks 1995:251.

Ehhez képest a második világháború utáni korszak valóban a példa nélküli gazdasági fellendülést, a foglalkoztatottság állandó növekedését, és így az egyéni létfeltételek pozitív alakításának, a fogyasztásnak minden eddiginél szélesebb lehetőségeit teremtette meg.

Termelés és foglalkoztatottság növekedés Nyugat-Európában, 1950-1968 (átlagos változás, %/év)

	NAGY-BRITANNIA	NYUGAT-NÉMETORSZÁG	FRANCIAORSZÁG	HOLLANDIA
GDP				
1951-1959	2,4	7,5	4,3	4,5
1960-1968	2,9	5,1	5,5	5,5
1951-1968	2,7	6,2	5,0	5,0
Foglalkoztatottság				
1951-1959	0,5	2,2	0,0	1,1
1960-1968	0,4	0,3	0,7	1,2
1951-1968	0,4	1,2	0,4	1,1

Forrás: Diedricks 1995:255.

2.3. Társadalmi változások

A modern kor egyik legfontosabb jelensége az állam politikai-szabályozó hatalmának a megnövekedése. Ugyanakkor csökkent a hatalom személyessége, közvetlen beavatkozása az emberek életébe, a korszak a politikai-állampolgári szabadságjogok kiterjesztésének az ideje. Mindez azonban fokozatosan alakult ki. Az általános választójogot például Franciaországban a felnőtt férfiakra 1848-ban, de a nőkre csak 1945-ben terjesztették ki. Angliában a nők az első világháború idején kaptak választójogot.

Az állam fokozatosan alakítja ki integráló, gondoskodó szerepköreit: szociális támogató, az oktatás szervezője, a közrend felügyelője, a távoli területek integrálója. Az állam a társadalombiztosítás kezdeményezője Németországban – más államokban először magánbiztosítók működnek.

A társadalombiztosítási szolgáltatások bevezetésének éve

	baleset	betegség	öregség	Munkanélküliség
Németország	1884	1883	1889	1927
Franciaország	1898	1898	1895	1967
Hollandia	1901	1930	1913	1949
Egyesült Királyság	1897	1911	1908	1911

Forrás: Diedericks 1995:292.

A második világháború után Nyugat-Európában kialakul a gondoskodó állam. Ennek lényege, hogy a szociális biztonság igen jelentős. Az állampolgársággal együtt újfajta, biztonságteremtő jogok sokaságát birtokolják a társadalom tagjai.

A társadalombiztosítási kiadások viszonya a bruttó nemzeti termékhez 1950-1983 (százalékban)

	1950	1960	1970	1980	1983
Nyugat-Németország	20,3	15,4	17,1	25,0	24,3
Franciaország	15,9	13,2	15,3	26,7	29,4
Hollandia	8,5	11,1	18,9	28,3	31,9
Egyesült Királyság	11,2	10,8	13,7	17,3	20,5

Forrás: Diedericks 1995:316.

A társadalom szerkezete gyökeresen megváltozott a kétszáz év alatt. A termelésszerkezet változása egyre számosabbá tette a munkásságot, és egyre kevesebb lett a mezőgazdasági termelő. A termelés szakosodása, a munkaerő koncentrációja folyamatos volt, de a munkásosztály, mint jellegzetesen városi, ideológiával és stratégiával, önszervező képességgel rendelkező társadalmi csoport csak a XIX második felében alakult ki. A nemzeti kereteket túlhaladva, a szervezethez nemzetközivé vált (szocialista munkásmozgalom). A legfontosabb szerveződési formák a szakszervezet és a (szocialista vagy kommunista) pártok voltak.

A hagyományos társadalmi rétegek közül a földművesekkel együtt a kézművesek, az elitben pedig az arisztokrácia, a nemesek száma – és befolyása – folyamatosan csökkent, a polgárság száma, aránya és befolyása növekedett.

Hollandiában az 1850-es években a vagyonos réteg, a nagy- és kispolgárság a teljes társadalom 26 százalékát teszi ki. Viszont az önálló parasztok, munkások és proletárok (szegények) kategóriába tartozik 54 százalék. Jelentősek a városok és a vidék közötti eltérések.

Holland társadalom szerkezete 1850 körül – az egyes csoportok részaránya százalékban.
(277)

	városok	vidék	egész Hollandia
Nagypolgárság	6	2	3
Kispolgárság	36	18	23
Önálló parasztok	1	33	24
Munkásemberek	39	12	20
Munkások és proletárok	20	35	30

Forrás Diedrick 1995:277.

A huszadik században a kiemelkedően nagy vagyonokat birtoklók aránya folyamatosan csökken: ez azt jelenti, hogy egyre többen tartoznak a jelentősebb vagyonúak (középosztály) sorába.

A holland népesség leggazdagabb, fél, egy, öt százalékának részesedése a teljes magánvagyonból 1935-1986 (százalékban)

	0,5 százalék	1 százalék	5 százalék
1935	33	42	68
1951	26	35	62
1960	29	38	64
1970	23	31	56
1980	17	24	49
1982	18	25	51
1984	19	29	53
1986	22	29	53

Forrásd: Diedricks 1995:328.

Franciaországban a mezőgazdasági népesség aránya a második világháború utáni harminc évben csökken tíz százalék alá. A középosztályhoz egyre többen tartoztak ebben az időszakban, esetenként csaknem megháromszorozódott a felzárkózó rétegekbe tartozók aránya (például középkáderek)

Franciaország - az aktív népesség ágazati megoszlása 1954-1975 (százalékban)

	1954	1975
mezőgazdasági önállóak és munkások	28,7	9,3
iparforgalmi önállóak	12,7	7,8
szabadfoglalkozásúak, vezető hivatalnokok	2,9	7,8
középkáder	5,8	14,0
köz- és magánalkalmazottak	11,4	19,0
munkások	35,8	39,7
egyéb (művészek, lelkészek, hadsereg, rendőrség)	2,7	2,4

Forrás: Diedricks 1995:325.

A társadalom tagolódása szempontjából különösen 1945 után a kiegyenlítő folyamatok játsszák a fő szerepet (lásd fennebb a holland példát). A kialakuló gondoskodó állam valójában olyan szabályok, intézmények sokaságát jelenti, amelyek révén az állam a teljes foglalkoztatottság elérésére és fenntartására törekszik, valamint a lakásról, pihenésről (szórakozásról) és az egészségről intézményein keresztül fokozottabban gondoskodik. Adott esetben a bruttó nemzeti termék jelentős részét költötték társadalombiztosításra. Amint fentebb láthattuk, 1950-ben ez az arány Németország kapitalista része (Nyugat-Németország) esetében 20,3%, Franciaország esetében 15,9%, az Egyesült Királyság esetében 11,2%, Hollandia esetében pedig 8,5%. A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek folyamán ez az arány növekszik, a leglátványosabban Hollandia esetében: 1983-ban ez 31,9% (csaknem négyszeres növekedés)!

A második világháború után kialakuló nyugati társadalomban az osztály-egyenlőtlenségek (és osztály-ellentétek) miatti feszültségek jelentős mértékben csökkentek. Ezt a nagymértékű gazdasági növekedés, a felhalmozás és az elfogadhatóbb újraelosztás eredménye volt.

Ugyanakkor kialakult egy szélesebb és tagoltabb elitréteg, ezen belül megnőtt a közép-és felsőszintű menedzserek száma, de a munkások körében is egy erős differenciáltság fejlődött ki. Különösen az új iparágak (vegyipar, elektrotechnikai ipar, a gépgyártás új ágai) dolgozói, akik magasabban képzettebbek, iskolázottabbak voltak, jutottak nagyobb jövedelmekhez, és kerültek közelebb (fogyasztási lehetőségeiket, életmódjukat, mobilitási modelljeiket tekintve) a középosztályhoz.

A gondoskodó állam a nyolcvanas évek végére válságba került, az átalakítása egyre nagyobb gondot okozott. Ekkora már ezek a társadalmak posztindusztriálisakká váltak: a foglalkoztatottak legtöbbször a szolgáltatásokban dolgozott.

3. A demográfiai átmenet

A népesség, azaz a biológiai egyedek számának változása (születés, halál) a társadalomalakító alaptényezők egyike. Ugyanilyen fontos a biológiai egyedek demográfiai tényezőket meghatározó viselkedése: a házasság, a gyerekvállalás, a válás, a térbeli elmozdulás (térbeli mobilitás, elvándorlás).

A demográfiai átmenet az iparosodott társadalmak népesedési mintáiban végbement változások magyarázatára megalkotott elméleti keret. Ez a tudományos megközelítés azonban nem átfogó jellegű, nem ad magyarázatot a fejletlen világ demográfiai jelenségeire. Az elmélet a modernizációs (indusztrializáció, urbanizáció, gazdasági és technikai fejlődés, egészségvédelem) és a demográfiai jelenségek összefüggéseit magyarázza.

A XX. század európai népességcsökkenésének politikai és gazdasági következményei a nemzetállamok és a nemzetgazdaságok versenyképességét befolyásolták. Politikai és gazdasági kényszer alatt született a demográfiai átmenet mint magyarázat, és nem mindenki számára volt meggyőző, éppen ezért újra és újra a viták keresztútjába került.

Az iparosodás előtt mind a szülési, mind a halálozási arányszám magas volt, az átlagéletkor pedig alacsony. Ez jellemezte évezredekig keresztül a természetközeli, paraszti társadalmakat. A népesség lassan szaporodott, egy-egy éhínség, járvány, háború, vagy ezek együttes hatására vidékek néptelenedtek el. Az addigi tapasztalatok szerint a gyors népességnövekedést, főként a városok lakósszámaának robbanásszerű gyarapodását nem várták, ezért amikor ez a „nem várt, alapvető és összetett demográfiai változás” (Dányi 2002:83) bekövetkezett, a gyakorlati megoldások keresésén túl az általános magyarázatokra is egyre nagyobb szükség volt. A

demográfiai átmenet mint magyarázó elv a második világháború után vált általánosan elfogadottá.

Az iparosodás kezdeti szakaszában csökkent a halálozási arányszám, és a születési arányszám nem változott, ennek következtében növekedni kezdett a lakosságszám. Ugyanakkor fokozatosan javulni kezdett az egészségügyi ellátás: kialakult a szülés felügyelete, a kórházi ápolás, elterjedt az alapvető gyógyszerellátás, és ez is a lakosságszám növekedéséhez vezetett. Magasabb lett az átlagéletkor, megnövekedett a fiatalok és középkorúak (munkaképes korosztály) aránya, kialakult a nagyszámú idős (nyugdíjas) korosztály.

Adott időszakban már nem növekedésről, hanem népesedésrobbanásról beszéltek. A születési arányszám csökkenni kezdett ugyan, de ennek és a halandóság csökkenésének folyamatai igen nagymértékben szétváltak egymástól. A népeségrobbanás ezek szerint azt jelenti, hogy adott korszakban, adott társadalomban egyre többen - kisgyerekek, fiatalok, középkorúak, öregek és nagyon idősök - élnek együtt. Ebben a rövid időszakban a „robbanást” okozó legfontosabb tényező, az élettartam növekedése időben messze megelőzte a gyereklétszám csökkenését.

A népeségrobbanást egy új egyensúlyi helyzet kialakulása követte.

Egyre inkább csökkent a születések száma, a halálozási arányszám alacsony maradt, és ennek ekkor még az lett az eredménye, hogy ha lassabban is, de nőtt a népességszám. Elérkezett azonban az a fordulat, amikor egyes közösségekben, régiókban vagy országokban a természetes szaporulat negatívvá vált: többen haltak meg, mint ahányan születtek. Ezzel véget ért a demográfiai átmenet.

A demográfusok máig vitatják a demográfiai átmenethez vezető társadalmi-gazdasági okok összefonódásait. Kutatásokat végeztek a gazdasági fejlettség (a GDP egy főre eső nagyságrendje) és a demográfiai folyamatok közötti összefüggésekről, és úgy találták, hogy a kettő változása nincs szoros kapcsolatban egymással. A különböző országokon belüli régiókban is egymásnak ellentmondó folyamatok figyelhetők meg. Annyi azonban bizonyos, hogy a nyolcvanas évektől Európa legnagyobb részében a népességszám csökken és távlatilag is csökkenni fog. A tendencia a hatvanas években kezdődött, és a kialakuló trendet Van de Kaa holland demográfus második demográfiai átmenetnek nevezi (Dányi uo.). Mások szerint azonban lehetséges a népességszám stabilizációja, vagy az alkalmi, lassú népességnövekedés. Az óvatosabbak szerint az bizonyos, hogy a demográfiai átmenet befejeződött, de „semmilyen támpontunk nincs arra vonatkozóan, hogy a jövőben – átmenetileg – hogyan fognak alakulni demográfiai tendenciáink” (Andorka Rudolf, in: Dányi 2002:83)..

A közelmúlt történelmi tanulsága, hogy állami beavatkozással ideiglenesen befolyásolni lehet a népesedési folyamatokat. Erre a szociálpolitikai támogatások rendszerek (gyereksegély, a kisgyerekeket nevelő szülők támogatása) nyújtanak emberséges megoldást. A diktatúrák azonban más megoldásokkal is kísérleteztek: a népesedéspolitika sötét része az úgynevezett abortuszpolitika, vagyis az abortuszok tiltása, szigorú, esetenként az állambiztonsági szervek hatáskörébe tartozó ellenőrzése.

A Ceausescu-diktatúra megalomán tervei között szerepelt a román nemzet létszámának tervszerű, erőszakos eszközökkel való gyarapítása. Maga a Ceausescu-korszak ezzel kezdődik: 1966-ban a támogatások növelésével egybekötve a terhesség ellenőrzésére, a terhességmegszakítás szabályozására igen szigorú feltételeket szabnak. Gail Klingman amerikai antropológus a több évtizedes gyakorlatot vizsgálva a női termékenység fölötti diktatúrának nevezi a jelenséget (Klingman 1998)

A pártvezetés döntéséhez és a szigorú korlátozások felállításához vezető politikai-gazdasági okok nyilvánvalóak: 1949 után, amikor 224.183 fő, folyamatosan csökken a természetes szaporulat,

1965-ben például minden addiginál alacsonyabb: 114.969 fő. Nem csak szimbolikus, a nemzeti nagyság mítosza által befolyásolt, hanem prózai, gazdasági okok is vannak a háttérben. Hogyan lehet majd fokozni az industrializáció ütemét, ha fellép a munkaerőhiány?

1967 az az esztendő, amikor az intézkedések hatására 527.764-en születnek, a természetes szaporulat 348.635 fő – Románia 20. századi népesedési rekordszáma. A tendencia azonban igen hamar újra a már ismert régi: a természetes szaporulat 1967 és 1968 után újra a háromezrezer alá csökken, 1983-ban pedig 87.606 fő, a legkevesebb az 1990 előtti időszakban.

1990-ben bekövetkezik a fordulat: Romániában is, miután annyi erőfeszítéssel mesterségesen megnyújtották az időtartamát, véget ér a demográfiai átmenet. Megindul az általános népességcsökkenés (ez ebben az évben inkább a kivándorlási hullám miatt). Az 1990-es népességcsúcs 23.206.720 fő. A természetes szaporulat 1992-ben vált mínuszra, ekkor -3.462 fő. 1996-ból jegyezték fel a negatív csúcsot: -54.810. Ezzel tíz év alatt igen gyors ütemben +5,9-ről -2,5-re csökkent a természetes szaporulat (Horváth 2003:81). Románia lakosságának száma 1990 és 2002 között összességében 1.508.539 fővel csökkent.

Románia lakosságának demográfiai viselkedését az általános, az európai lakosságra jellemző törvényszerűségeken két, különböző természetű és léptékű, de népesegetörténetileg egyaránt fontos politikai döntés befolyásolta. Az egyik: 1918 után kialakul a demográfiai átmenet különböző stádiumaiban levő népességet egybefogó Nagyrománia. A másik: 1966-ban a népességszabályozás igen drasztikus intézkedéseit foganatosítja a kommunista hatalom.

Az erdélyi, bányási, máramarosi, tehát az 1919 előtt az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó részek népességét ekkor már a csökkenő természetes szaporulat és a növekvő átlagéletkor jellemzi. A huszas-harmincas években ez a trend folytatódik, 1939-ben a Bánság (három délnyugati romániai megye) természetes szaporulata már – Romániában először – -0,2 ezrelék!

Az ókirályság lakossági statisztikái arra engednek következtetni, hogy 1918 előtt itt még éppen csak elkezdődhetett a demográfiai átmenet. 1906 és 1914 között folyamatosan nő az élveszületések száma, 1912-ben eléri a rekordnak számító 43,4 ezreléket. A konstans, országos csökkenés csak a huszas évek második felében kezdődik. Ugyancsak 1906 és 1914 között a természetes szaporulat hol csökken, hol nő: 1906-ban 16, 1910-ben 14,4, 1914-ben 18,6, míg 1920-ban – igaz, kivételesen – 8 ezrelék. A konstans csökkenés szintén a huszas évek végétől tapasztalható.

1966-ban Románia már a demográfiai átmenet végére ért, a születések száma 14,3, a természetes szaporulat 6,1 ezrelék. Míg 1930-ban ezer házasságra 0,45, addig 1962-ben 2,04 válás jut. A drasztikus korlátozások azonban fordulatot hoznak: 1967-ben a születések száma 24,4, a természetes szaporulat 18,1 ezrelékre ugrik, a statisztika nem regisztrál válásokat (1968-ban ezek aránya 0,20!). Azonban a szabályozásnak a viselkedést valóban megváltoztató hatása nem tart tovább néhány évnél: a születések száma viszonylag magas marad, de a természetes szaporulat már 1973-ban csak 8,4 ezrelék, majd hol valamivel több, hol valamivel kevesebb. A várható élettartam, amely 1930-ban 42,01 év volt, az elkövetkező huszonöt év alatt változott meg gyökeresen: 1956-ban már 63,17 év. Ez 1967-re 68,51 év, 1972-1974-ben 69,08 év lett, és azóta sem változott, a kilencvenes években sem lépre át a bűvös 70 évet.

Ez tehát a sajátos romániai változata a demográfiai átmenetnek: népességpolitikai intézkedésekkel a szocialista állam még 25 évvel megnyújtotta az utolsó fázist. De a trendet megváltoztatni még Ceausescunak sem sikerült.

Ma már elfogadott, hogy azért is nem lehet egyszerű összefüggésekkel magyarázni a népességcsökkenést, mert a családalapítás, gyermekvállalás igen mélyen bele van ágyazva a társadalom, a társadalmi csoportok hagyományaiba, kultúrájába. Az, hogy a nők hogyan

használják ki a fertilis korszakukat, hány éves korukban mennek férjhez és hány éves korig vállalnak gyereket, vagy nem vállalnak gyereket, vagy már nem is vállalják a házasság kötöttségeit, egyszerre individuális választás, és mind ilyen racionális és az anyagiakhoz, a jóléthez köthető - de ugyanakkor kulturálisan meghatározott, tehát mélyreható ismeretek hiányában kevésbé prognosztizálható.

III. fejezet

Társadalom a két világháború között.

1. Románia politikatörténeti korszakai 1918-1989

1.1. A két világháború közötti korszak

A két világháború közötti mintegy húsz év a román nemzetállam építésének újabb, egy megnyert háború és egy nagyméretű területgyarapodás utáni korszaka. Politikai szempontból jellemző a korszakra a demokratikus keretek megerősödése, és ezzel párhuzamosan, akárcsak máshol Közép-és Kelet-Európában, az autoritárius áramlatok térnyerése – végül is a korszak végén sorozatban történnek politikai gyilkosságok, és még az 1944-ben kezdődő új korszak előtt két diktatúra is elkövetkezik (királyi diktatúra, Antonescu-diktatúra).

A húsz év alatt lassan, de folyamatosan növekszik a polgárság, folyamatos, ha nem is jelentős mértékű az iparosodás, városiasodás.

Az ország agrárjellegét a világháború utáni két földbirtokreform nyomán létrejött, apró parasztbirtokok sokasága megerősítette. 1918-ban az ókiráltságok részen hajtanak végre kisebb mértékű földbirtokreformot, majd ezt követi 1921-ben egy átfogóbb jellegű. Ennek megalkotója C. Garofild, a liberális kormány földművelésügyi minisztere.

A földbirtokreform előtt az Ókiráltságban a kisbirtokok aránya 48,18 százalék, Erdélyben ennél jóval magasabb, 69,9 százalék (Mikó 1941:28). A nagybirtokok megoszlásában is nagy volt az eltérés: Erdélyben ezek 67,5 százaléka nem magán, hanem állami, községi, egyházi, iskolai vagy közbirtokossági birtok. Mivel ezek nagyobb része magyar volt, a reform a magyar személyek és közösségek vagyonát csonkította, azaz nemzetiségellenesnek nyilvánítható.

A törvény végrehajtása is részlelhajló volt. Az ókiráltságok részen csak a valóban új tulajdonosokhoz kerülő mennyiséget sajátították és osztották ki. Erdélyben előbb minden szóba jöhető mennyiséget összeírtak, kisajátítottak, és csak ezután került sor a kiosztásra. A fennmaradó földmennyiséget állami tartalékként kezelték, és a későbbi időszakban például más országrészből származó családok telepítésére használták.

A magyar közösségeket legsúlyosabban az egyházi valamint a községi, közbirtokossági földek kisajátítása sújtotta.

A 1921-es földbirtokreform során az erdélyi egyházak kisajátított földbirtokainak mennyisége, aránya

Egyházak	Birtokolt földmennyiség (hold)	Kisajátított földmennyiség (hold)	Kisajátított mennyiség százalékban
Katolikus egyház	290.507	277.513	95,52
Református egyház	62.148	25.222	40,58

Unitárius egyház	17.916	11.389	63,56
Evangélikus egyház	1.041	73	7
Összesen	371.614	314.199	84,54

Forrás: Mikó 1941:32-33

Súlyosan érintette a földreform Székelyföldön a Csíki Magánjavak tulajdonosait, azaz a Mária Terézia idején erőszakkal létrehozott I. székely gyalog-határőrezredben szolgálók utódait, valamint Erdély egész területén a magyar állam által a század elején a különböző, állam által birtokolt és telepítésre átengedett földekre letelepített családokat.

A Csíki Magánjavaknak jelentős vagyona volt: „62.569 hold, nagyrészt legelő és erdőterület, azonkívül több nagyértékű ház, iskola és kaszárnya Csíkszeredában, földműves iskola 150 hold mintagazdasággal, a csíksomlyói árvaház, egy borszáki nyaraló szegény betegek számára és több tisztviselői, gazdatiszti lakás. A vagyontömb 1914-ben 105.850.000 aranykorona értéket képviselt ...” (Mikó 1941:34-35.). A vagyon államosítása mintegy 15.000 családot érintett, évtizedes pereskedés vette kezdetét, amely végül is a Csíki Magánjavak visszaszolgáltatását eredményezte.

A telepesek vagyonával is ugyanez volt a helyzet: magyar állami vagyonként kezelték, és ezt az is segítette, ha a birtok nem volt telekkönyvezve az új birtokos nevére. Az átlag 24 holdas telepes-birtokokból 7 holdnyit hagytak meg, a többit kisajátították. Ezesetben is évtizedes pereskedés vette kezdetét. Például a Fehéregyházára 1904 és 1908 között telepített 32 székelyföldi és felvidéki református magyar család csak az 1950-es évek elején kapta vissza a teljes birtokát – hogy aztán azzal együtt léphessen be a kollektív gazdaságba.

Az 1921-es földreform egészben úgy jellemezhető, hogy a társadalmi feszültségeket, igazságtalanságot a (nemcsak erdélyi, hanem például baszarábiai) kisebbségek kárára kezelte: a kisebbségbe kerültek vagyonának egy részét az államalkotó nemzet tagjainak juttatta.

A huszadik századi modern román. nemzetállam alapozó törvénye az 1923-as, belga mintára kidolgozott polgári Alkotmány. Ebben rögzülnek a parlamenti rendszer keretei, és a demokratikus politikai szerkezet megerősítéséhez vezető lépésként értékelhető az általános választójognak a teljes férfilakosságra való kiterjesztése

A két világháború között a parlamentarizmusban szerepet játszó két legfontosabb politikai erő a Liberális Párt (vezetői általában a Bratianu család tagjai közül kerülnek ki) és Nemzeti Parasztpárt (vezetői Ion Mihalache és Iuliu Maniu). A harmincas években erősödik meg a szélsőjobboldali Vasgárda, a nyíltan nyugat- és nemzetiség(zsidó, magyar)-ellenes politikai szervezet.

A korszak meghatározó politikai személyisége az 1930-ban trónra lépő II. Károly király. A demokrácia intézményeit, elsősorban a Parlamentet erőtlennek, a pártokat fölöslegeseknek tartja. 1938-ban, egy kormányválság kirobbanása után a Parlament feloszlatja, a pártokat betiltja, és bevezeti a két évig, 1940 szeptember 6-i lemondásáig tartó királyi diktatúrát.

A korszak gondolkodását az európai felzárkózást szorgalmazók és a hagyományhoz való ragaszkodást, a saját utat keresők vitája határozta meg. Az elit körében uralkodó elvek egyike: Eugen Lovinescu szinkronizmusa. Az elképzelés szerint szükséges a nyugatosodás, és két ütemben lehet csatlakozni a fejlett európai országokhoz, társadalmakhoz: előbb a nyugat imitálása, formális igazodás történik meg, majd ezt követi a szelekció, átvétel és beépítés, és ezzel a szinkron kialakítása. A szinkronizmus integráció is hoz.

Ezzel szembe állnak azok a gondolkodók, akik a tradicionalizmust képviselik: Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga.

A korszak vége Románia számára tragikus: előbb a szovjet, a Ribbentrop-Molotov paktumot követő ultimátumnak eleget téve kiürítik Baszarábiát, majd 1940 augusztus 30-án a bécsi döntéssel Erdély területéből 42.243 négyzetkilométert, kb. 2.600.000 lakost csatoltak Magyarországhoz. A Szovjetunióhoz, Magyarországhoz, Bulgáriához került területek nagysága 97.790 négyzetkilométer, a lélekszám 6.161.317. A modern román nemzetállam első korszakának politikai-adminisztratív elitje elbukott: nem volt képes fenntartani az első világháború végén kialakuló, számára kedvező helyzetet.

1.2.A második világháború utáni korszak

1944 augusztus 23-a után három átmeneti év közvetkezett, ezzel, valamint az új rendszer hatalma kiterjesztésének lépéseivel külön részben foglalkozom.

A szocialista országokban a pártállami korszakban, a két szerkezet összefonódása miatt, a párt vezetője sokkal több a társadalom számára, mint a politikai játszmákat uraló politikus. Ez független attól, hogy adott esetben államfő (köztársasági elnök), vagy éppen miniszterelnök is egy személyben. Ő jelenik meg ünnepi emelvényeken és városalapítások alapkövetételekor, ő mondja el a kongresszusok programadó szónoklatait, ő hallgatja meg az egyszerű emberek kéréseit, és ő élte a reményt, hogy az alattvalók hazudnak, ármánykodnak és félrevezetnek, de ő alapvetően jó szándékú és igazságos.

A pártvezető a rendszer legfontosabb szimbolikus személyisége – talán függetlenül attól, mennyire sikeres vagy sem az ezt építő propaganda.

Éppen ezért jogos, hogy az egyszerű emberek éppúgy, mint a történészek, a korszakokat a pártvezető nevével nevezik meg. Romániában a szocializmus ideje alatt volt Dej-korszak és Ceausescu-korszak. Gheorghe Gheorghiu-Dej 1945 és 1965, Nicolae Ceausescu 1965 és 1989 között volt a párt és az ország legfőbb vezetője.

Az, hogy két névvel megnevezve két részre tagoljuk a hosszabb időperiódust, egyben azt sugallja, hogy fontosabbak a törések, különbségek, mint a folytonosságok, azonosságok. Ez különösen nem így van akkor, ha társadalomtörténeti vizsgálódást folytatunk. A politikai eseményhatárok igen gyakran nem esnek egybe a társadalomtörténeti határokkal, fordulatokkal. A társadalomtörténeti szempontból igen fontos hatvanas éveket Romániában a Szovjetunióval való szembenállás, a feszített iparosítás és ezzel együtt az 1958-ban meginduló fogyasztás fele való fordulás folyamatossága jellemezte. Az ez évtized közepén, 1965-ben történt személycsere, mint minden hatalomváltás, az eliten belüli generációváltást, személycseréket is hozott, a propagandában más hangsúlyokat, meg a diktatúra puhulásával számos illúziót is, amit ideig-óráig valóságként kezeltek. Ceausescu azonban igazából akkor kezdett másképpen politizálni – elsősorban a saját társadalmával szemben – mint elődje, amikor Románia Szocialista Köztársaság elnöke lett, és megszilárdította családi diktatúráját.

Mindkét vezér a szovjet hatalom árnyékában tevékenykedett. Dej előbb hű kiszolgálója, majd bírálója volt ennek a hatalomnak. Ceausescu bírálója, majd egyre inkább annak legsötétebb korszakát a saját országában reprodukáló diktátor. De mindketten sztálinisták voltak. A szovjet hatalom pedig, különösen amíg Sztálin még élt, Romániát több mit csatlósát: mint saját területét kezelte.

Ennek bizonyítékául az 1952- ben kidolgozott, majd elfogadott új Alkotmány sorsát mutatom be. Azért is érdemes ezzel megismerkedni, mert ebben az Alkotmányban a román

kisebbségpolitika példátlan engedményre kényszerült: létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt – azaz, amit a bizonyítékok erre rámutatnak: a sztálini „kis Magyarországot”. Az események feltárását Stefano Bottoni olasz történész végezte el, a bemutatásban az ő tanulmányára támaszkodom.

Romániában 1948 áprilisában elfogadták az első szocialista Alkotmányt, de azt már néhány év múlva nem tartották megfelelőnek. Újabb, az 1936-os sztálini alkotmányhoz közelebb álló alaptörvényt kellett megalkotni. 1950 júniusában döntöttek az új Alkotmány megszüvegezéséről. Ehhez 1951 nyarán személyesen Sztálin segítségét kéri. Két Romániában tartózkodó szovjet, a román közigazgatási kérdésekért felelős tanácsadó, P. Arhipov és P. Tumanov 1951 szeptemberében javaslatot készít az új alkotmányban foglalandó magyar autonóm tartományról. Még ennek az évnek a vége előtt megszületik az alkotmány tervezete, ezt Moszkvába küldik, onnan egy második verziót továbbítanak Bukarestbe 1952 májusában. Az újrafogalmazott szöveg megint visszatér Moszkvába, előbb Visinszkij külügyminisztre-helyettes, majd Molotov külügyminiszter elé, és ezután kerül Sztálinhoz, aki saját kezűleg írja be a szövegbe a szükségesnek vélt kiegészítéseket. Ez visszakerül Molotovhoz, majd 1952 július elején Bukarestbe érkezik. Itt véglegesítik, és 1952 július 18-án a sajtóban megjelenik az új Alkotmány tervezete, amelyet – egy országos méretű propagandakampány, azaz „az új alkotmány vitája” után -- 1952 szeptember 24-én szavaz meg a Nagy Nemzetgyűlés.

Ugyancsak szovjet tanácsadók felügyeletével hozták létre a Vörös Hadsereg egyenruha-formáját is átvevő Néphadsereget, a Szekuritátét, a szovjet-román közös vállalatokat, az 1948-1953 között működő úgynevezett Szovromokat, meg más gazdasági és államhatalmi szervezeteket. Szintén szovjet mintára alakították ki az ország területi-adminisztratív szerkezetét 1950-ben: létrehozták a rajonokat és tartományokat.

Kelet-Európa és Románia számára a szovjet politikai fordulatok sorsmeghatározók voltak, ezért ismerni kell a Szovjet Kommunista Párt vezetőit és uralkodásuk időszakait.

Iosif Visszionáronovics Sztálin 1928-ban lett első titkár, 1953-ban természetes halállal halt meg. Őt Nyikita Szergejevics Hruscsov követte, aki 1953 és 1964 között volt első titkár, és akit kizvetlen munkatársai elmozdítottak (nem csak egyszerűen leváltottak). Utódja Leonyid Brezsnyev lett, aki 1964 és 1982 között uralkodott, természetes halállal halt meg, és aki után rövid időre két másik főtitkára is volt a pártnak, de hosszabb ideig, a Szovjetunió felbomlásáig az 1985-1991 között egy harmadik, Mihail Gorbacsov volt a Szovjetunió első embere. 1991 augusztusában puccsal eltávolították, de ennek eredménye a Szovjetunió megszűnése lett. Gorbacsov ma is él.

Románia jelentős támogatást nyújtott a Szovjetunióknak az 1956-os magyar forradalom leverésében. Ekkor a legmegbízhatóbb csatlósnak tűnt. Már 1955-ben, a szovjet-jugoszláv viták rendezése után elkezdődtek a tárgyalások arról, hogy kivonják az országból a szovjet katonai egységeket. Erre 1958 augusztusában került sor. Ezután a román vezetés apró, de következetes lépésekben eltávolodott a szovjet vezetéstől.

1959-ben megszűnt az orosz nyelv kötelező, minden iskolai szintre kiterjedő oktatása. Fokozatosan eltávolították a minisztériumokban még jelen levő szovjet tanácsadókat.

1962 júniusában Moszkvában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (a Varsói Szerződés országainak gazdasági integrációs szervezete) tagországainak vezetői tárgyaltak a párhuzamosan kidolgozott hosszú távú tervek egybehangolásáról, és egyezkedtek a „szocialista munkamegosztás alapelveiről”. A román vezetők nem fogadták

el a román gazdaságra kiosztott szerepet, és 1964-ben Románia megfogalmazta saját különállására vonatkozó téziseit. Ezek lényege, hogy a román vezetés nem egyezik bele abba, hogy egyes gazdasági vezető funkciók az állam hatásköréből államfölötti szervek vagy szervezetek hatáskörébe menjenek át. Az érvelés szerint „a népgazdaság tervszerű vezetése a szocialista állam szuverenitásának egyik alapvető, lényeges és elidegeníthetetlen jogköre, mivel az állami terv az a fő eszköz, amivel a szocialista állam valóra váltja a maga politikai, társadalmi és gazdasági céljait, meghatározza a nemzetgazdaság fejlődésének irányát és ütemét, alapvető arányait, a felhalmozásokat, a nép anyagi és kulturális életszínvonalának növelését célzó intézkedéseket. A szocialista állam szuverenitása feltételezi azt, hogy az állam ténylegesen és teljesen rendelkezzen e jogkörök gyakorlati ellátásának eszközeivel, saját kezében tartva a gazdasági és társadalmi élet vezetésének összes mozgató erőit.

Az állam pedig, bár ezt nem mondják ki nyíltan a román vezetők, mi vagyunk – szovjet vagy bármilyen más segítség és támogatás nélkül. Nem mondják ki, de körülírják: „Senki sem ismerheti alaposabban és mélyebben egyik vagy másik országban az osztályerők viszonyát és helyzetét, az erőeltolódásokat és a tömegek hangulatának alakulását, a belföldi és nemzetközi körülmények sajátosságait, mint az illető ország kommunista pártja. Minden párt kizárólagos joga önállóan kidolgozni a maga politikai vonalát, konkrét célkitűzéseit, ezek elérésének útjait és módszereit... [...] Nem létezik és nem létezhet „atya-párt” és „fiú-párt”, „felsőbbrendű párt” és „alárendelt párt”, csak az egyenjogú kommunista és munkáspártok nagy családja létezik, egyetlen pártnak sincs és nem is lehet kivételes helye, nem kényszerítheti rá más pártokra irányvonalát és véleményét.”

Nem csupán vakmerő hatalmi manőverezésről van szó, hanem a szovjet–kínai konfliktus jó taktikai érzékkel való kihasználásáról is. A szovjet tankok segítségével történő hatalommegragadás periódusához, a szovjet gazdasági-műszaki segítséggel, szovjet tanácsadókkal elkezdődő államépítés időszakához, az ország szovjet mintára való területi-adminisztratív átszabásához, a sztálini alkotmány lemásolásához, az ötvenes évek elejéhez képest mindez igen komoly szemléleti és szerkezeti változást feltételez. Továbbá feltételezi azt a tudást, amely éppen a hosszú távú tervek előkészítése, kidolgozása során halmozódott fel: pozitív, leltározó, jelentős mennyiségű tudást, valamint a szervezési potenciál kialakításának és fenntartásának, a kongresszusok és a pártműködtetés mindennapi formái által biztosított sikeres legitimációtermelés mechanizmusainak az ismeretét, illetve az erre építő szervezeti formákat, nem utolsósorban: egy új generáció legjobb erőinek integrálását a párt- és állami tevékenységbe.

A korszak belső időszámlálásában az állomásokat a pártkongresszusok jelentették. Ezen választották újra a pártvezetést, módosították a párt Statútumát, szavazták meg az ország-fejlesztési terveket. Valójában nem volt igazi politikai szerepük, nem itt dőltek el a hatalmi harcok, hanem csupán a társadalom és a külföld számára rendezett rituális hatalomdemonstrációk voltak.

1948 februárjában volt a két munkáspárt – a kommunista és a szociáldemokrata – egyesülési kongresszusa, ezután az állampárt neve Román Munkáspárt. A következő pártkongresszust 1955-ben, a harmadikat 1960-ban, a negyediket 1965-ben tartják. Mivel ezen már az 1965 március 19-én elhunyt Gheorghiu-Dej helyett Ceausescu elnököl, az ő identitás/imázs-váltási javaslatára visszatérnek a világháború előtti névhez, számozáshoz: így ez a Román Kommunista Párt IX.

kongresszusaként kerül be a párttörténelembe. Ezután még öt kongresszust tartanak Ceausescu vezetésével, az utolsót 1989 november 20-24 között.

2. A romániai és romániai magyar társadalom a két világháború között

2.1. A falusi társadalom

A XX. század közepéig meghatározó súlyú társadalomszerveződési forma Romániában a kezdetlegesen polgárosult, inkább hagyományosnak nevezhető, hagyományok kötöttségében élő faluközösség. Ez

1. területileg is együttélő emberek olyan csoportja, akik
2. egymással közvetlenül érintkeznek,
3. közöttük a társadalmi együttműködés folyamatos, és
4. az együttműködés napi tevékenységek sorozatában valósul meg.

Az egyének kölcsönös függésben élnek, és a közösség tagjaiban mindez a kollektívizmus magatartásformáit, gondolkodásmódját tudatosítja.

Ferdinand Tönnies az emberi csoportos együttműködést tanulmányozva két alapvető, történeti formát különböztet meg. Beszél egyrészt a természetes közösségről (ezt Gemeinschaftnak nevezi), amelyre az jellemző szerinte, hogy tisztán és korlátozások nélkül (a rituális/szakrális viselkedésekben) érvényesül az ember „szociális ösztöne”. Másrészt a történelem folyamán kialakulnak a mesterségesen létrehozott közösségek (ezt Gesellschaftnak nevezi) vagy társadalmak, amelyekben társadalmi célok és érdekek – racionális szerveződések, meg az ezeket megtestesítő intézmények – tartják össze az egyéneket

A hagyományos falu emberei a Tönnies meghatározta első csoportba tartoznak. Ezek az emberek: parasztok, és az a társadalomforma, amelynek részei, a paraszttársadalom. Ez pedig az állami, nemzeti, nagyméretű társadalom különálló, alávetett része.

Az itt bemutatandó parasztság-meghatározások a Magyar Néprajz nyolcadik kötetének Paraszttársadalom fejezetében találhatóak. Powell meghatározása szerint: „Paraszti társadalmat olyan megtelepedett falusiak alkotnak, akik nagyrészt földműves termelést folytatnak és akiknek termelő tevékenységét, valamint kulturálisan sajátos jellemző vonásait jelentős mértékben hatalommal bíró kívülállók befolyásolják, formálják vagy határozzák meg.” Sárkány Mihály meghatározása szerint a parasztok „Mezőgazdasági termelők, akik mezőgazdasági termelésük mellett végezhetnek egyéb munkát is (pl. halászat, kézműipar), és termelőtevékenységüket olyan társadalmakban folytatják, amelyekben lehetőségük van a saját újratermelésükhöz szükséges munkaerőnek és munkaeszközöknek a birtoklására, de általános munkafeltételeik tulajdonosa vagy az állam, vagy egyes jogi személyek, akik tulajdonosi helyzetük alapján az általuk termelt javak egyes részeit elsajátítják”

Theodor Shanin klasszikus meghatározása szerint : „A parasztek mezőgazdasági kistermelők, akik egyszerű eszközökkel és a családtagjaik munkaerejével saját fogyasztásra valamint a politikai és gazdasági hatalom birtokosai számára termelnek.” (Shannon 1971:240.)

A hagyományos faluközösséget jellemzi ugyan a kollektívizmus és a kommunisztikus szemlélet, a közösségnek való alávetettség, de működéséhez -leginkább az egymás közötti viták rendezéséhez, az erkölcsi egyensúly fenntartásához - szükséges egy hatalmi tagoltság. A legfőbb erkölcsi fórum a „szakrális helytartó”, az egyház papja, de esetek sokaságában szükség van a profán igazságosztó szerep működtetésére is. A hagyományos faluközösség szervezését a bíró és az esküdtek végzik. A bíró a közösség tagja, választott személy, akárcsak az esküdtek. Közösen szabályokat alkotnak, falutörvényeket hoznak, és azok betartását felügyelik.

A jegyző (nótárius) a terjeszkedő birodalmi, majd nemzetállami államhatalom képviselője, kinevezett személy, aki tud írni-olvasni, ismeri az államműködés szabályait, a jogi normákat. Közvetíti a közösség és az államhatalom között.

A falu társadalmának legfőbb integráló szerkezete a család (vérségi közösség). Erre épülnek rá a vérségiként számon tartott szerkezetek, a rokonsági szerkezetek (pl. nagycsalád, had, nemzetség). Ez a legkisebb vagyoni, termelési és fogyasztási közösség.

Másik fontos közösségi szerkezet a területi (lokális) közösség: ház- és udvarközösség, szomszédság, falurészek közössége.

A kötelekeket erősítik az azonos jogállás, felekezeti összetartozás, közigazgatási és uradalmi kapcsolódás, a házasodási kapcsolatok, a nyelvjárás és a népi kultúra szimbolikus értékű sajátosságai.

A közösség által elfogadott, hagyományozott viselkedési normák kijelölik az egyén mozgási lehetőségeit. A falusi társadalmak organikus struktúrák. Ezen az értendő, hogy életkor, társadalmi helyzet, közösségi cselekedetek meghatározta csoportokból állnak, amelyek együttműködéséhez nem kell kívülről jövő szakértelem vagy hatalmi szándék (organizáció) (Fél Edit 3001:323.). Ha ez utóbbiak megjelennek, dominánssá válnak, akkor az organikus megszakad, átalakul.

A faluközösségeket egyfelől a kulturális egység, másfelől a függőségek, eltérések szerinti tagolódás (hierarchizáltság) jellemzi.

2.2. A hagyományos faluközösség átalakulása

A XIX. század Kelet-Európájának falusi közösségeiben is fordulatot hoz a kapitalizmus üzleti szellemének, a nemzetállam szervezői szándékának, a gazdasági szemléletváltást hozó polgárosulásnak a megjelenése. Két értelme van a polgárosodás fogalmának: jelenti a tőkés gazdasági szerkezetbe való betagozódás, valamint a nemzetállam polgári jogainak elnyerését, gyakorlását.

A paraszti társadalom átalakulásának legfontosabb, ekkor már tapasztalható jelensége a vagyoni és életmódbeli tagoltság. Ekkor már megjelent ebben a regionális-gazdasági környezetben a piacra termelés (farmgazdálkodás), de döntő többségükben a paraszti gazdaságok naturálgazdálkodást folytattak, önellátóak voltak (vagy legalábbis igyekeztek azok lenni). Az erdélyi parasztgazdaságok fejlettség szerinti, a XX. század elején megfigyelhető típusait Egyed Ákos leltározta fel (Egyed 1981:226-245.)

Az 1900-a magyarországi népszámlálás adatai szerint Erdélyben (a 22, erdélyinek számított megyében) 3.455.965 főt számlált a parasztság, amely ekkor a társadalom 73,57 százalékát

képezte. Kapitalista jellegű, árutermelő paraszti gazdaságnak számított a 30 holdnál több birtokkal rendelkező, piacra termelő (és így jelentősebb pénzjövedelemmel rendelkező), idegen munkaerőt igénybe vevő, fejlett vagy már gépi eszközöket használó és korszerű termelési technológiát alkalmazó gazdaságok. Ide tartozott az erdélyi falusi gazdaságok mintegy 5 százaléka.

Kisárutermelő paraszti gazdaságként számíthatóak azok a gazdaságok, amelyek 20 holdnál több birtokuk volt, és csak a család munkaerejét használták a gazdálkodás során. Ezek általában önellátóak voltak, a piacra csak a felesleget vitték. Ide tartozott Erdélyben a falusi gazdaságok kb. 20 százaléka.

A középparaszti gazdaságoknak 10-20 hold birtokuk volt, és ellentétben az előző kategóriákhoz soroltakkal, a bevételeket saját gazdálkodáson kívüli más forrásokból (áruszállításból, kézművességből, időlegesen vállalt városi munkából) kellett hogy pótolja. Erdélyben ide tartozott a falusi gazdaságok kb. 25-30 százaléka.

A szegényparaszti kisgazdaságok birtoknagysága 10 hold és 1 hold között ingadozott, és amellett, hogy önellátásra termeltek, a bevételek pótlásához feltétlenül más forrásokra volt szükség (bérmunka vállalása, városi idénymunka). A falusi gazdaságok kb. 20 százaléka tartozott ide.

Az agrárproletáriátushoz, azaz 1 holdon aluli birtokkal rendelkezők vagy falusi nincstelenek közé lehet sorolni az összes gazdaságok kb. 20-25 százalékát. Ezek képezték a falu bérmunkás-tartalékát, nagy számban voltak kénytelenek szülőhelyükről elvándorolni, és kimaradnak a falusi polgárosodásból. Ugyanakkor szervezkedtek, részt vettek az agrármozgalmakban.

A parasztság tagoltsága jelentős mértékben újra változott az 1945-ös földreform után. Az új korszak hajnalán, 1949-ben, A Román Munkáspárt Központi Bizottságának azon a plenáris ülésén, ahol eldöntötték a kollektivizálás megkezdését, Gheorghiu-Dej jelentésében a falusi társadalmat öt csoportra tagolta. Ez már az új, osztályharcos szempontok megfelelően történt.

A nagybirtokos osztály maradványairól beszélve nem mondott százalékot – nem is tehetette, mert éppen 1949 március másodikán kelt rendelettel sajátították ki az 50 hektár fölötti földbirtokokat, hurcolták kényszerlakhelyre a földbirtokos családokat, tehát ez a társadalmi csoport valójában ekkor szűnt meg Romániában. A kulákok (nagyobb birtokosok) aránya 5,5%, a középparasztok aránya 34%, a szegényparasztoké (az új rendszer potenciális falusi szövetségesei) 57%, végül a nincstelen agrárproletárok aránya 2,5%.

A parasztgazdaságok ekkor még komplex termelő kisüzemek voltak, akár csak a század elején: földet műveltek, állatot tenyésztettek, háziipart műveltek, vagy időszakonként tömegesen vándorolva kaszások-aratómunkások, kubikusok, városi segédmunkások voltak.

A paraszti polgárosodás különböző régiókban, különböző etnikai csoportok esetében nem volt egyenletes. Akár a modernizáció más eseteiben, Erdélyben ebben is a sváb és szász vidékek, a sváb és szász gazdák jártak elől.

A polgárosodás, piacra-termelés és pénzhez jutás, modernizáció eredményei voltak a falusi gazdaságokban megjelenő újabb eszközök, a gépek. Az 1860-as években a Bánságban már igen, Erdélyben még sehol sem használtak gépeket. 1870-ben már 28 gőzcséplő működött Erdélyben is, 1915-ig pedig a cséplést, az elmaradott hegyvidékeket kivéve, már csaknem teljesen gépesítették. 1915-ben Erdélyben „3872 gőzcséplő, 1763 motoros cséplőgarnitúra és 3198 járgányos cséplőgép dolgozott” (Egyed 1981:219.)

A két világháború között mindezek a tendenciák tovább erősödtek. Például a harmincas években Románia területén a traktorok száma elérte az 2000-et – úgy, hogy 1934 és 1938 között több mint megkétszereződött ez a szám. A fejlett vidékek előnye megmaradt. A különbségekre rávilágítanak a legfontosabb mezőgazdasági munkagéppel, a traktorral való ellátottság adatai. 1938-ban a Bánságban működött a teljes traktorállomány 21,42 %-a, Erdélyben 37,16 % (a

legtöbb Maros megyében – szám szerint 150), tehát a két régióban összesen 58,58 %. Munténiában, ahol a legjobb minőségű földek és a legnagyobb földbirtokok voltak, a teljes traktorállomány mintegy 9%-a működött, Moldvában 4%, Olténiában pedig összesen 7 darab traktor volt!

2.3. Társadalom a térben a két világháború között: regionális szerkezet, urbanizáltság

2.3.1. Regionális szerkezet

Románia külső határai a XX. század elején-közepén többször megváltoznak. Ugyanúgy a belső határok sem stabilak ebben az időszakban. Csak 1944 után válnak szilárdakká, máig változatlanokká a külső határok. Ugyanez az évszám a belső határok esetében 1968, a Ceausescu korszakban végrehajtott, megyésítésnek nevezett területi-adminisztratív átszervezés.

A két világháború között egy jelentős belső területi átszervezés történt, az is rövid ideig volt érvényes: 1938-ban a létező 71 megyét más, a történelmitől eltérő, a királyi diktatúra kormányzási elképzelései szerinti kedvezőbb szerkezetű 10 régióba csoportosították, ezek élére a király nevezett ki prefektusokat.. Ezek a következők voltak: Bucegi, Olt, Tenger, Alduna, Nyeszter, Prut, Szucsáva, Maros, Szamos, Temes. Jellemzi az elképzelést, hogy a legnagyobb ilyen szerkezet, amely a Bucegi nevet viselte, Bukaresttel együtt az addig (és azóta is) soha a Kárpátokon túli megyékkel együtt egy egységet nem alkotó Brassó és Háromszék megyéket is magába foglalta.

Az időszak legnagyobb részében a megyéket 9 történelmi régió szerint csoportosították. Az 1930-as népszámlálás adatai is erről a térbeli helyzetről nyújtanak képet.

A történelmi régiók területe, népessége, területi szerkezete 1930-ban

	Terület (négyzetkilométer)	népesség	megyék száma	járások száma	városok száma	falvak száma
Románia	295.049	18.053.896	71	322	172	15.201
Olténia	24.078	1.519.389	5	22	16	1.999
Munténia	52.505	4.028.303	12	56	28	3.357
Dobrodzsa	23.262	811.332	4	51	18	725
Moldova	38.058	2.427.498	13	38	29	2.843
Baszarábia	44.422	2.868.409	9	37	17	1.847
Bukovina	10.442	853.524	5	16	15	341
Erdély	62.229	3.217.677	16	85	34	2.590
Bánát	18.715	941.521	3	21	7	588
Krisána- Máramaros	21.338	1.390.243	4	32	8	911

Forrás: Populația României 1937:10-11.

A legnagyobb a területe Erdélynek, ezt követi Munténia és Moldova. A legsűrűbb a településhálózat Munténiában, itt található a legtöbb falusi település, a teljes településszám 22

százaléka. A városok aránya az erdélyi régióban a legnagyobb: az ország városállományának 20 százaléka itt található.

A több mint tizenötezer falusi település átlagnépessége 949 fő. Igen nagy az eltérés az ókiráltsági (Kárpátokon kívüli) és a Kárpátokon belüli falusi települések között. Az előbbiek kisebbek, nagyobb számúak: az átlagnépesség 700 fő. Az utóbbiak átlagnépessége 1400, és „a csatolt területek falusi élete stabilabb és összeforrottabb, mint az ókiráltsági falvaké”. (Manoila Gheorghiu 1937:14.)

1939-ben már 179 a városok száma. A székelyföldi területként számítható négy megye településmegoszlását a következő táblázat mutatja.

	város	község	falu	tanya
Románia	179	9.010	16.084	659
Csík	2	102	107	74
Háromszék	2	60	61	--
Maros	2	140	140	159
Udvarhely	1	246	249	8
Székelyföld	7	1088	1097	241
összesen				

Forrás: Anuarul Statistic al Romaniei 1939 si 1940., p. 16.

2.3.2. Urbanizáltság

Az ipari társadalomban a térben elhelyezkedő társadalom legfontosabb jellemzője a városiasodottság.

Nyugat-Európa városiasodása az 1800-1970 közötti időszakban (%-ban)

	1800	1850	1910	1970
Hollandia	35	36	70	83
Anglia	23	50	75	78
Franciaország	13	20	39	68
Németország	10	16	49	68

Forrás: Diedrick 1995:172.

A XIX. században a gyárvárosok lakosságának igen gyors növekedése tapasztalható. Ezek közé tartozott Angliában Birmingham és Manchester, Hollandiában Enschede és Eindhoven. Ez a gyors növekedés nagy lakosságkoncentrációt, rossz lakás- és egészségügyi körülményeket teremtett. A városok növekedését az tette lehetővé többek között, hogy javult az építéstechnika, valamint kialakult és megfizethető lett az otthon és a munkahely közötti, nagyobb távon történő közlekedés. Nyugat-Európában a 20. század elején már kialakulnak kizárólag városok alkotta összefüggő területek.

A városok növekedése a hatvanas években abbamarad. Az új tendencia az alvóvárosok meg elővárosok, a nagyvárosokat övező kisebb városok gyűrűinek a megjelenése, növekedése. A gyorsan lepusztuló, szanálendő belvárosba fiatalok, vendégmunkások költöznek – ideiglenesen.

1930-ban a Románia legkevésbé urbanizált régiója Olténia: a lakosság 86,6 százaléka lakik falun. Gorj megyében a falusiak aránya 93,7%. Baszarábiában három olyan megye van, amelyben ennél nagyobb arányban laknak falusiak: Hotin 96,1%, Soroca 95,3%, Orhei 94,5%. Az erdélyi megyék

közül Udvarhely a legfalusiasabb, a lakosság 93,5%-a él rurális környezetben. A négy székelyföldi megye falusi átlaga is magas: 88,72%.

Egyetlen olyan megye van, amelyben a városi lakosság meghaladja az 50 %-ot: ez a főváros és környéke, azaz Ilfov megye. Két nagyváros és környéke közelíti még ezt az arányt: Covurlui, melynek központja Iasi (47,9%) és Cernauti (36,7%). Az egyetlen olyan megye, ahol a nagyobb megyeközpont mellett több város teremti meg az urbánus jelleget, az Brassó (35,2%).

Romániában a két világháború között erősödik a városba áramlás. 1930-ban a lakosságnak kb. 20%-a lakott városon, a következő évtizedben a városok lakosságának aránya 14%-al nőtt, ez legnagyobb részben a migrációnak köszönhető.

Bukarestben 1918 és 1939 között 382.000-ről 870.000-re nőtt a lakosságszám. Nagyrománia igazgatásához szükség volt egy sokkal számosabb tisztviselő-rétegre, ugyanakkor az ipari is nagyléptékben fejlődött, 1938-ban a főváros a teljes ipari termelés 17%-át adta. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Bukarest lakossága 639.041 fő. Ennek 40,8 százaléka született a fővárosban. A bevándorlók 17,5%-a Munténiában és Dobrodszában, 12,8%-a pedig Erdélyben, Bánátban, Krisána és Máramaros régiókban született. Nincs jelentős különbség tehát aszerint, hogy honnan áramlott a máshol született lakosság Bukarestbe: Románia minden régiójából, és arányos mennyiségben érkeztek a fővárosban élni, munkát találni, letelepedni vágyók.

Bukarest mellett 20 nagyobb, municipiumi rangú város van Romániában. Ezek közül a legjelentősebbek: Kisinyov 117.016, Cernovic 111.157, Iasi 102.596, Galac 101.148, Kolozsvár 98.569, Temesvár 91.866 lakossal. Brassónak ekkor 59.234, Marosvásárhelynek 38.116 lakosa van. A városok közül ötnek van százezernél több, kilencnek ötvenezer és százezer közötti, hetvenkettőnek tízezer és ötvenezer közötti a lakosa.

A teljes számához képest a legszámottevőbb arányú városi etnikum Romániában ekkor nem a románság, hanem a zsidóság: mintegy 68 százalékuk városiak. A zsidók aránya a városi lakosságban Bukovinában 30%, Baszarábiában 27%, Moldvában 23%. Románia északkeleti régióinak városiasodásában tehát igen jelentős a szerepük. A XIX. század folyamán például Iasi lakosságának többsége zsidó, az arány csak a XX. század elején fordul meg. Az 1899-es népszámlálás adatai szerint a lakosságszám 78.067, ennek csak 45,52%-a ortodox. A katolikusok, lutheránusok, kálvinisták aránya 3,64 %, míg a zsidó vallást gyakorlók aránya 50,52% (Platon 1972).

Romániában 1930-ban az itt lakó magyaroknak 27%-a, a németeknek 23%-a, míg a románoknak csupán 16%-a élt városon.

A megyék közül a legurbanizáltabb Brassó megye, itt a városi lakosság aránya 35,2%, Ugyanez Csík megyében 3,3%, Kolozsvár megyében 30,1%, Maros megyében 13,3%, Udvarhely egyében 6,5%, Háromszék megyében 7,9%, Bihar megyében 16,2%, Arad megyében 18,2%, Temes megyében 18,3%.

Magyarország, majd Románia elmaradottnak számító régiójában, a Székelyföldön a XIX. század végén jelentős népességnövekedés következik be. A székelyföldi urbanizációs jelenségeket Pál Judit kutatásaira támaszkodva ismertetem.

1910-ben a városok össznépessége meghaladja a 60.000-et. Ez a székelyföldi népesség mintegy 12 százaléka. A lakosság több mint fele bevándorló.

Az 1900-as népszámlálás szerint a városok lakosságának 34,6%-a, a keresők 32%-a élt az iparból (leginkább azonban kisiparból, kézművességből). 1903-ben a Székelyföldön van 129 gyár, ebből 14 Marosvásárhelyen, és ebből csak hatnak van 20-nál több alkalmazottja. Az iparban a legtöbben a textiliparban dolgoznak, ezt követi az élelmiszeripar és a fafeldolgozás. Ipari

munkásság inkább Marosvásárhelyen, kisebb mértékben Sepsiszentgyörgyön van. Ebben a korszakban befejeződik a városok újrarangsorolásának folyamata: például a kézműves-központ Kézdivásárhely helyét az ipari központként jobban fejlődő Sepsiszentgyörgy veszi át.

A Székelyföld legnagyobb, legfejlettebb városa Marosvásárhely. Ez igen nagy részben a dualizmus kori, huszadik század eleji konjunktúrának, valamint Bernády György személyének köszönhető.

Marosvásárhelyen Bernády György polgármestersége idején igazi építőtelep volt. Ekkor épült a Városháza, a Kultúrpalota, öt elemi iskola, a katonai alreáliskola, a Református Kollégium (Bolyai Farkas középiskola) épülete, a Nyugdíjpalota, a Kereskedelmi és Iparkamara. 117 új utcát nyitottak, megépült a Somos-tető oldalában a Tisztviselőtelep, parkokat alakítottak ki, az utak szélére fákat ültettek, az utcákat és járdákat aszfaltozták. 3000 parcellázást végeztek, felmérték a város teljes területét, átszervezték a telekkönyvet, megszervezték a közüzemeket: villanytelep építettek, vízműveket, gázműveket hoztak létre, vízvezetékeket, gázvezetéket fektettek le, megkezdték a kanalizálást.

A két világháború közötti korszakban a város tovább fejlődött. A központban ekkor építették a görög-keleti és görög-katolikus katedrálisokat, valamint a megyei tanács (ma városi tanács) épületét.

2.4. . Etnikai tagoltság

A fenti adatokból kiderül, hogy Romániában a városi terek etnikailag megosztottak – sőt, a nemzetiségek inkább városiak, mint a románok.

1930-as népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának etnikai megoszlása: román 71,9%, magyar 7,9%, német 4,1%, zsidó 4 %, cigány 1,5%. A 3.632.000 városiak 58,6% a román, 13,6 %-a zsidó, 11,2%-a magyar, 5,3%-a német.

Megyék	Románok aránya %	Magyarok aránya %	Németek aránya %
Brassó	49,8	26,6	19,8
Csík	14,4	82,7	0,3
Kolozsvár	60,9	30,1	0,8
Maros	45,8	42,6	3,9
Udvarhely	4,9	91,6	0,4
Háromszék	16	80,4	0,6

Forrás: Populatia Romaniei 1937:50-53.

Bukarest lakosságának 1930-ban csak 77, 5%-a román. 69.885 zsidó él a fővárosban, ez az összlakosság 10.9%-a. A statisztika cáfolja azt a mítoszt, hogy százezres nagyságrendű lett volna ekkor a Bukarestben élő magyarok száma: valójában 24.052 magyart számoltak össze 1930-ban, ez az összlakosság 3.4 %-a.

2.5 Vallási tagoltság

Románia vallásilag megosztott ország volt a két világháború között is. A lakosság nagyobbik része ortodox vallású volt: 72,6 százalék. A görög-katolikusok aránya 7,9%, a római katolikusoké 6,8%, a zsidóké 4,2%, a reformátusoké 3,9%, az unitáriusoké 0,4%. Régióként ez a kép

árnyalódik. Erdélyben kiegyensúlyozottabbak az arányok: az ortodoxok aránya csak 27,7%, a görög katolikusok többen vannak, arányuk 31,1%, a római katolikusok aránya 12,8% a reformátusok 15,5%, az unitáriusoké 7,6%, a zsidóké 2,5%. Az erdélyi városok még kiegyensúlyozottabbak: ezekben a legmagasabb a katolikusok aránya (20,7%), és a legalacsonyabb az eddig felsorolt vallásfelekezetekhez tartozók közül a zsidóké (8,7%).

3. Foglalkozásszerkezet, társadalmi tagoltság a két világháború között.

3.1. Foglalkozásszerkezet

Mindazt, ami a foglalkozásszerkezetéről mondható, meghatározza az ország rurális- és agrárjellege: ha nem is mezőgazdaság a fő foglalkozása mindenkinek, aki falun lakik, de a gazdálkodás, az élelmiszer-önellátás jellemzi őket. A lakosság 58,4%-a aktívnak tekinthető az 1930-as népszámlálás adatai szerint. Ez 10.542.900 fő. A 13 éven felüli lakosokat tekintve, városban a lakosság 50,2%-a aktív, falvakon ennél több: 60,5%.

Az aktív lakosság legnagyobb része gazdálkodással (östermeléssel) foglalkozik, ez 8.244.500 fő, 78%. Iparban 759.100-en dolgoznak, ez az aktív lakosság mindössze 7,19 %-a. A továbbiakban csak a százalékot említem: kereskedelem-hitelnyújtás 3,2%, szállítás 1,69%, közalkalmazottak 4,6%, egészségügy, sport, szórakoztatóipar 0,99%, más kategóriák, foglalkozásuk be nem jelentők 4,12%.

A város-falu megosztás szempontjából elmondható, hogy az iparban dolgozók csupán 56,2%-a városi – tehát az az ipar, ami már kialakult, nem egy kiemelten és csak városokban létező ágazat. A romániai fejlettségi állapotot mutatja, hogy ekkor még a romániai (átlag)város nem kimondottan ipari – inkább adminisztratív-kulturális központ. Amint az várható, a gazdálkodók 95,65%-a falun lakik. A kereskedelemmel foglalkozók 66,6%-a, a szállítással foglalkozók 65,6%-a városi, és természetesen ebben a környezetben él a közalkalmazottak nagyobbik része is: 67,6%.

Az alábbi statisztika részletes bontásban mutatja a különböző ágazatokban foglalkoztatottak számát – kivéve a legnagyobb és legegységesebb tömeget, a gazdálkodókat, valamint az állami hivatalnokokat. Elsősorban arra szolgál ez a táblázat, hogy összehasonlítsuk Románia – valamint a nagyobb részt magyarok lakta megyék, összességében a Székelyföld foglalkozásszerkezetét.

Foglalkozások, foglalkoztatottak (versenyszféra, a gazdálkodók kivételével) 1930

	Románia 1930	Csík megye	Maros megye	Udvarhely megye	Háromszék megye	Székelyföld 1930
Foglalkoztatottak száma	947.739	6.804	14.521	4.688	10.166	36.179
Ipar	616.746 65%	5.143 75,58%	10.336 71,17%	3.202 68,3%	8.156 80,22%	26.867 74,26%
Bányaipar	53.288	106	50	17	307	480
Kohászat	101.264	484	935	541	645	2.605
Faipar	94.301	2.487	3.981	472	2.854	9.796

Építőipar	32.993	164	612	292	261	1.329
Textilipar	40.456	19	182	95	594	890
Kézművesség és készruhagyártás	114.709	939	2.408	960	1.754	6.061
Élelmiszeripar	121.798	862	1.692	689	1.605	5710
Papírgyártás	6.266	--	--	--	--	--
Nyomdaipar	17.588	48	190	77	91	406
Vegyipar	24.283	--	119	8	12	139
Elektromos-, gáz-, vízművek	9.012	22	118	45	35	220
Más iparágak	785	2	43	6	7	58
Kereskedelem	268.570	1.428	3.382	1.295	1.636	7.741
	28,33%	20,98%	23,29%	27,62%	16,09%	21,39%
Élelmiszerkereskedelem	114.002	737	1.619	711	947	4.014
Szállodák, vendéglők, kocsmák, kávézók	66.462	488	895	357	359	2.099
Ruha- és cipőkereskedés	37.581	72	341	71	140	624
Építőanyag- és bútorkereskedés	17.382	44	166	28	77	315
Gépekkel való kereskedés	12.016	18	120	30	31	199
Vegyipari kereskedés	6.657	18	93	19	33	163
Élelmiszeripari, piaci kereskedés	7.115	20	40	39	27	126
Más kereskedési formák	7.355	31	108	40	12	191
Hitel, bankszektor	31.758	121	437	104	248	910
	3,35%	1,77%	3%	2,21%	2,43%	2,51%
Higienia, közegészség	18.973	96	283	79	160	610
Tanügy, szépművészetek, sport	10.804	12	81	8	66	167

Forrás: Recensamintul populatiei 1930.

Ami kiolvasható a táblázatból: a különböző iparágak fejletlensége, az alkalmazottak, szakmunkások kis száma. Az ipar a Székelyföldön inkább jelen van, mint a romániai átlag. A kereskedelem azonban fejletlenebb.

Az ipari ágazatok közül a faipar vezet, követi a kézművesség és készruhagyártás (a kisiparra jellemző ágak), valamint az élelmiszeripar.

Az 1930-as népszámlálás szerint Romániában 266.229 vállalat (intreprindere) működött. Ide számították a bukaresti gépgyárat és a kis falusi kocsmákat, vegyesüzleteket is. Városi

környezetben ezek 45,3%-a működött. Ebből Bukarestre esett 15,02%.

3.2. Társadalomszerkezet

Egy agrártársadalomban a gazdálkodással foglalkozók, paraszti közösségekben élők tengeréből emelkednek ki a más kategóriákhoz tartozóak csoportjai. Romániában az 1930-as népszámlálás adatai szerint a tulajdonosok, jövedelemből élők, nyugdíjasok vékony rétege alkotja az aktívnek számított lakosság 1,9%-át. Ezek nagyobb része városban lakik. A szabad foglalkozásuk 0,4%-át ha ide számítjuk, akkor 2,3% azoknak az aránya, akik valóban tehetőseknek, polgároknak számítanak.

A népszámlálás külön foglalkozik azokkal, akik vállalkozók (patroni) – de ez alatt a földbirtokkal rendelkező gazdákat érti. Ezek aránya 31,5%. Ehhez hozzá kell adnunk egy másik kategóriát: a kisegítő családtagokét. Ezek a földbirtokon családtagokként dolgoznak, de nem tulajdonosok, és az arányuk 44,1%, tehát összesítve: 74,6%. Ez a parasztagazdák, paraszti kisbirtokokon foglalkoztatottak aránya. Emlékeztetőül: fentebb már láttuk, hogy Erdélyben a két évtizeddel korábban, az 1910-es népszámlálás adatai szerint a parasztság aránya ennél valamivel kisebb.

Külön fel van tüntetve a fizetett alkalmazottak rétege: 9,7%. Ezek az ipari munkások, az állami alkalmazottak. Szolgák, inasok is fel vannak tüntetve: 2,6% és 0,9%.

Hogyan lehet értelmezni ezeket az adatokat?

A romániai társadalomnak háromnegyede ebben az időszakban falusi, gazdálkodó. Tekintve Gheorghiu-Dej 1949-es értékelését, úgy gondolom, hogy ezek mintegy 5-6%-a a gazdagabb, polgárosultabb. Ezek a tulajdonosokkal, jövedelemből élőkkel, a szabad foglalkozásúakkal, valamint a fizetett alkalmazottak kisebb rétegével (állami alkalmazottak) együtt lehetnek azok, akik a felső- és közép-osztályhoz tartoznak. Arányuk összesítve nem lehet több, mint a társadalom 6-8 százaléka. Ezek között pedig az igazán nagy vagyonnal rendelkezők nagyon kevesen vannak, és igen kivételeseknek számítanak.

Kik a munkások Romániában, ebben a korszakban?

Magyarországon az iparban foglalkoztatottak aránya 1828-ban hagyta el a 8%-ot, Romániában 1930-ban ez még csak 7,9%. Mekkora a stabil, generációkon keresztül iparban hasznosítható szakmát tanulók és gyakorlók, bérből élők száma, aránya?

Kövér György használja a Hans Medick által kidolgozott protoindusztrializáció fogalmát: olyan tevékenységet értenek alatta, amely már elválik a parasztiól, de még nem teljes mértékben, és nem véglegesen. Az, aki iparos lett, ezt csak a paraszti háttér megőrzésével teheti, és ha szükséges és lehetséges (mert van hozzá elképzelése és tőkéje), újra, ha ideiglenesen is, vidéki termelővé (farmerré) válik. A háztartás az, ami tulajdonképpen protoindusztriális. Olyan szerkezet, amelyből ki lehet lépni a gyáriparba, lehet kézművesnek lenni, de lehet újra gazdálkodni. Közben pedig az elbocsátásokkal, változó konjunktúrákkal szemben meg lehet őrizni egy alapvető biztonságot. Ez azonban azt is feltételezi, hogy a „munkásosztályba” való integrációra, a biztonságos háttér feladni, egyértelműen dönteni a protoindusztriális háztartásokban élők kevésbé hajlandóak. Az jelenségre a második világháború utáni társadalomszerkezet vizsgálatakor még visszatérek.

Romániában a harmincas években már fejlett a kőolaj kitermelés, nagyobb gépgyárak működnek Bukarestben, Brassóban, Aradon, Temesváron, de második-harmadik generációs munkástömegek

igazából nincsenek. A jelentősebb sztrájkokat is a hagyományosabb ipari mesterséget folytatók (bányászok, vasutasok) kezdeményezik.

Romániában a harmincas években a nyugati értelemben vett munkásosztály kis számú és bizonyos hagyományos helyszíneken él (bányavidék, főváros, erdélyi, a monarchia idején már nagyiparral rendelkező városok). Nagyobb számú a protoindusztriális mentalitással, kultúrával, biztonságfenntartással jellemző, a falusi társadalomból teljesen ki nem szakadt munkások rétege.

4. Fejezet.

Átmenet, újjászerveződés.

1. Politikai-társadalmi átalakulás 1940-1948.

1.1. Két diktatúra

A huszadik századi romániai társadalom talán legzaklatottabb korszaka az, amely 1838 februárjában kezdődött, és a kommunista hatalom 1948-as stabilizálódásával ért véget. A tizenegy év alatt három diktatúra váltotta egymást.

1938 február 20-án II. Károly király érvénytelenítette az 1923-as Alkotmányt, és helyette újat alkotott. Az új alaptörvény szerint a hatalom a király kezében összpontosult. Például a parlamentet a király évente egyszer köteles összehívni, de bármikor feloszthatja, a király törvényerejű rendeleteit a parlament utólag ratifikálja. A végrehajtó hatalom is kiterjesztett jogköröket kapott. II. Károly a kormányt átalakította, élére Miron Cristea ortodox pátriárkát állította, ezzel is jelezve, hogy a kormány az ő utasításainak egyszerű végrehajtója. A kormány erős embere a hadügyminiszter, Ion Antonescu tábornok lett. Március 30-án feloszlatta a politikai pártokat és szervezeteket, majd törvényrendeletekkel (decret-lege) kormányozta az országot. A második világháború előestéjén, 1939 augusztus 23-án Németország és Szovjetunió külügyminiszterei megkötötték a Molotov-Ribbentrop-paktumot. Ebben szerepelt, hogy Németország nem ellenzi a Szovjetunió területi terjeszkedését. 1940 június 24-én a szovjet kormány ultimátumot adott Romániának: a király és a kormány bele kellett egyezzen Baszarábia és Észak-Bukovina elvesztésébe. Ezt megelőzte 1940 májusában Románia politikai átállása: a román vezetés szakított a szövetségesekkel, és Németország oldalára állt.

Mindez azonban nem segített: Románia szomszédai érvényesíteni tudták területi követeléseiket. 1940 augusztus 30-án a Bécsben hozott második bécsi döntés nyomán Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz, majd szeptember 7-én Bulgáriához csatoltak két dél-dobrozdai megyét. Így majdnem három hónap alatt Románia elvesztette területének és lakosságának egyharmadát (97.740 négyzetkilométert és 6.1616.317 lakost).

Az új miniszterelnök, Ion Antonescu határozott kérésére szeptember 6-án II. Károly lemondott a trónról, elhagyta az országot, utóda fia, II. Mihály lett.

Megkezdődött az Antonescu-diktatúra.

A marsall előbb a Vasgárda segítségével kormányzott. Az egyetlen hivatalos politikai erő, a Vasgárda mint fasiszta mozgalom öt minisztert adott, és Romániát „Nemzeti Legionárius Államnak” nyilvánították. Antonescu azonban a hadseregre támaszkodva 1941 januárjában leszámolt a Vasgárdával, és a továbbiakban egyedül kormányzott – valójában bevezette a katonai diktatúrát, ő lett a Román Államvezető (Conducator). Ez a hatalom azonban nem politikai

mozgalomra, nem a tömegek támogatására, hanem a hadseregre és a biztonsági szolgálatra (Sziguránca) támaszkodott.

A katonai diktatúra folytatta a királyi diktatúrának a gazdaságban tett lépéseit: az idegenek ellen fellépve szerették volna „romanizálni” (elsősorban a zsidóktól megtisztítani) a gazdasági életet. A Szovjetunió elleni háborúba való belépés, Basszarábia és Észak-Bukovina visszafoglalása után pogromokra, a zsidó lakosság tömeges deportálására is sor került. A magyarok közül 1944-ben kerültek sokan koncentrációs táborba.

A katonai diktatúra 1944 augusztus 23-án ért véget. Augusztus 22-án a szovjet csapatok Iasinál áttörték a német-román frontot, idő kérdése volt, mikor érik el Bukarestet. A hadsereg királyhoz hű vezetőire támaszkodva II. Mihály király elfogatta Antonescut, bejelentette Romániának Németországgal való szembefordulását, majd megvédték Bukarestet a támadó német csapatoktól. Augusztus 29-én a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe, megkezdődött a hatalomért való harc átmeneti, 1944-1947 közötti korszaka.

1.2. Románia: szovjet érdekszféra

Az már a háború vége előtt eldőlt, hogy Románia a szovjet érdekszférához fog tartozni a háború után. Az nem volt világos, hogy mit is fog ez jelenteni, a politikai-gazdasági alárendeltség milyen formái fognak megszilárdulni.

A szovjet és román hadsereg október 25-ére elérte az 1940 előtti román országhatárt, és Észak-Erdélybe bevonult a román adminisztráció. Rövid idő múlva azonban, a Maniu-gárdák magyarok között végrehajtott vérengzései, valamint a hatalmi játszma ellenőrzése érdekében a szovjet vezetés kiparancsolta onnan a román adminisztrációt. 1944 novembere 1945 márciusa között Észak-Erdély szovjet fennhatóság alatt önálló adminisztrációs területként működött.

1945 március 6-án szovjet támogatással, a király akarata ellenére egy kisebb erdélyi párt, az Ekésfront vezetőjének, Groza Péternek elnökletével felálló „demokratikus kormány” kérésére Sztálin 1945 március 8-án engedélyezte, hogy Észak-Erdélybe visszatérjen a román adminisztráció. A párisi békekötésig azonban a régió hovatartozása bizonytalan volt.

Az átmeneti korszak a kommunista erők megerősödését, a hatalom középpontjába való bekerülését hozta el. Visszatértek a Szovjetunióból az oda menekült romániai kommunisták: Ana Pauker, Luka László (Vasile Luca), Iosif Chisinevski. Első titkárnak Gheorghe Gheorghiu Dej-t választják, de egészen az 1952-ben sorra kerülő hatalmi harcig és a „moszkoviták” eltávolításáig, a vezetés két táborra oszlik.

A kommunisták jelentős minisztériumok élére kerültek a Groza-kormányban. Lucretiu Pătrășcanu lesz az igazságügyminiszter, felügyeli a háborús bűnösök, majd a hagyományos politikai pártok vezetői elleni pereket. Gheorghiu-Dej lesz a gazdasági miniszter, vezetésével még 1945 szeptemberében létrehozzák a tervgazdálkodás első intézményét, a Nemzetgazdaság Legfelsőbb Tanácsát (Consiliul Superior al Economiei Nationale). A Szovjetunióval folytatott tárgyalások nyomán megkezdődik a kártérítések kifizetése, és megalakulnak a szovjet-román közös vállalatok (szovromok). Ezek a gazdasági gyarmatosítás eszközei.

A kulcsszereplő azonban Teohari Georgescu belügyminiszter. Első gondja, hogy a rendőrségben és a titkosszolgálatban tisztogatást indítson el: az 1944 augusztus 23-előtt is itt szolgálók nagy részét munkás származású, párttag vagy párthoz hű emberekkel cserélje ki. Ennek eredménye például, hogy 1945-ben Marosvásárhely rendőrfőnöke az az illegális kommunista Csupor Lajos, aki majd a Magyar Autonóm Tartomány Pártbizottságának első titkára, a tartomány vezetője lesz. De ugyanennyire fontos, hogy a megyék élére kommunista prefektusokat neveznek ki, és rendelettel eltávolítják a régi rendszer híveiként számított tartott polgármestereket, falusi bírókat.

A Groza-kormány egyik első intézkedése: kidolgozzák és elfogadtatják 1945 márciusában a földreformot. Minbtegy 900.000 parasztszalád jut földhöz. Ez Erdélyben egzisztenciálisan érinti a magyar földbirtokosok csoportját, akiknek a föld elvétele után a vagyont is államosítják. Megszűnt ezzel a magyar hagyományos arisztokrácia kultúrafenntartó, mecénás szerepe.

Az átmeneti korszak, a kommunista hatalomlakerülés jelentős fordulata volt az 1946 november 19-i parlamenti választás. Ezt nem nevezhetjük demokratikus, szabad választásnak. A választást a Teohari Georgescu vezette belügyminisztérium szervezte meg, a Román Kommunista Párt utasításainak megfelelően. Például a kampány alatt a rendőrség mindvégig akadályozta az ellenzék kampány-anyagainak terjesztését, és provokátorok voltak jelen az ellenzéki kampány-gyűléseken. A Kommunista Párt vezetésével létrejött a Demokrata Pártok Blokkja, ennek tagja volt a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) is.

Végül a választás napja után még 48 órát kellett várni a végeredmény közlésére. 1990 utáni kutatások kiderítették, hogy az Igazságügyminisztérium, Belügyminisztérium személyzetének hozzájárulásával jelentős választási csalás történt. A Demokrata pártok Blokkja a kihirdetett eredmények szerint 70%-os győzelmet aratott. Valójában ha nincs a választási csalás, vereséget szenvedett volna. Így azonban szintén Groza Péter vezetésével új kormány alakult, amelyben már a kommunista miniszterek domináltak. Luka László pénzügyminiszter, majd 1947 novemberében Ana Puker külügyminiszter, decemberben Emil Bodnaras hadügyminiszter lett. 1947 októberében kirakatpárt szerveztek, életfogytiglani börtönre ítélték a Nemzeti Parasztpárt vezetőit (Ion Maniu és Ion Mihalache). Az utolsó momentum 1947 december 30-án következett be: a szovjetek romániai helytartója, Visinszki külügyminiszterühelyettes ultimátuma nyomán a király lemondott, emigrációba ment, kikiáltották a népköztársaságot.

1.3..Az új hatalom megerősödése. A kommunista államrendszer kiépülésének első éve.

Az egypártrendszerhez vezető úton az egyeduradalomra törekvő pártnak likvidálni kell a szembenálló pártokat, és be kell olvasztani a közelállókat. 1948 elején ez utóbbi történik: a Román Kommunista Pár egyesül a Román Szociáldemokrata Párttal – létrejön a Román Munkáspárt. Az egyesülést kimondó, új szervezeti szabályzatot adó, új vezetőséget választó kongresszus a Román Munkáspárt I. kongresszusaként ismert. A RMP főtitkára Gheorghiu-Dej lesz, a titkárság tagjai még Ana Pauker, Luka László, Teohari Georgescu. Az új párt taglétszáma 1.060.000 fő. Mivel az új rendszer államhatalmat gyakorló káderei ezután kizárólag a párttagok közül kerülnek ki, az országos és helyi vezető elit tagjai ezután kettős minőségben tevékenykednek: párttagokként és az országos vagy helyi, gazdasági vagy más jellegű állami javak adminisztrátoraiként. Ezt a réteget nevezzük nomenklatúrának.

A kongresszus szervezési intézkedései közé tartozott a pártba való bejutás megnehezítése: mielőtt tag lenne, tagjelöltként kell dolgoznia a jelentkezőnek, eközben figyelemmel kísérik munkáját, magatartását, és ha megérdemli, akkor lehet majd párttag. Ez a szűrőmechanizmus biztosította a vezetés céljaihoz hű, valamint a kívánt szociális összetételű (munkás-paraszt származású) párttagság kialakítását. 1948 novemberétől beindul egy úgynevezett „verifikálási” akció: felülvizsgálják a párttagok múltját, főleg 1944 előtti magatartását, és ha nem felel meg, kizárják a pártból. Ez is hatalmi szelekciót jelent: az egykori illegalisták, baloldaliak megerősítik pozícióikat, befolyásukat.

Az államhatalom megragadásának új fordulata az 1948 március végén megrendezett választások. Ez már nem volt demokratikus, nem volt valóban választási helyzet, a frissen alakult RMP ekkor

a szavazatok több mint 93%-át szerezte meg. A központi államhatalom végleg a kommunisták kezébe került, nekiláthattak ország-átalakítási terveik megvalósításának.

Az újonnan választott Nagy Nemzetgyűlés elfogadta az új Alkotmányt. Ebben Denis Deletant szerint: „az állampolgári szabadságnak sok, de tartalom nélküli garanciája volt, mint ahogy a 32. számú cikkely mutatja: „Az állampolgároknak megvan az egyesülési és szervezkedési joga, ha a kitűzött célok nem ellenkeznek az Alkotmány által rögzített demokratikus renddel.” Ezt a demokratikus rendet a Kommunista Párt határozta meg és a Szekuritáté erősítette meg.”(Deletant 1999:493).

Új állami himnuszt avattak, melynek első szakasza így hangzott:

„Lehulltak a láncok, a régi igák,
a munka s a munkás az élen.
Most fölfele, a csúcs fele dobban a láb,
a végzet nem úr már a népen.
Hogy éljen, kívánjuk
a Köztársaságunk!
Előre, előre tovább! Közös utat a
munkás, földész s a tanult keze vág.
Viruljon, viruljon a Köztársaság!”

Mіндеzen belpolitikai mozgások mögött ott van a külpolitika megszilárdulása: 1948 február 4-én aláírják a Szovjetunió és Románia közötti „barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási” szerződést, amely szentesíti Románia betagolódását a Szovjetunió vezette „szocialista országok táborába”, közismertebben: a keleti blokkba. Az országban állomásozik a szovjet hadsereg, jelen vannak a szovjet belügyi szervek, és a gazdasági tanácsadók mellett működésbe lépnek a szovjet, az államépítésben jártas szakértők is.

1948 június 11-e az államosítás napja: az ipari üzemek, bányák, szállító vállalatok, bankok és biztosító társaságok az állam tulajdonába mentek át. Előkészítésként megalakították a Legfelső államosító Bizottságot, a szakszervezetek élére megbízható embereket állítottak, konzultáltak helyi szinten a lehetséges munkásigazgatókkal kapcsolatban: „A munkásigazgatók kiválasztásánál a következő szempontokat vették figyelembe: az adott személy politikai nézetei, szakmai képességei, továbbá legyen jó gazda („bun gospodar”), jó szervezőképességgel rendelkezzen, legyen becsületes, éber, erőskezű („autoritar”), képes legyen tömegeket megmozgatni, a munkások körében legyen népszerű és ismerje valamennyire az iparágat, amelyben dolgozik.” (Olti – Gidó 2005:114.) Mindez azért említendő, mert ebből kiderül: politikailag megbízható, a munkások bizalmát élvező – de szakmailag felkészületlen, a menedzserségtől igen távol álló emberekre esett a választás.

Az államosítással vagyon nélkül maradt a tulajdonosok, egyéni munkaadók, vállalkozók rétege. Kénytelenek voltak ők is beilleszkedni az új államszerkezetbe, kétkezi vagy szellemi dolgozóként megkeresni kenyerüket.

Ezt az akciót követi a központosított gazdaságszerkezet kialakítása. Megalakult július 2-án az Állami Tervbizottság (Comisia Nationala de Plan), a Román Nemzeti Bankból Románia Állami Bankja lesz, és december 28-án a Nagy Nemzetgyűlés elfogadta Románia első, egy éves Állami Tervét. Az Alkotmány 15. szakaszában olvasható, hogy „A nemzetgazdaságot az állam irányítja és tervszerűsíti az ország gazdasági erejének fejlesztése, a nép jólétének és a nemzeti függetlenségnek biztosítása érdekében”. Valójában a központosított, az anyagi és szellemi erőforrásokat az új hatalom érdekének alárendelő gazdálkodás első állomása a terv. A legfontosabb cél a nehézipar fejlesztése. Az 1949-52-es években aránytalanul nagy összeget

fordítottak például a hadigazdaság és a hadsereg fejlesztésére - például 1950-ben a teljes költségvetés 17%-át.

A következő lépés az oktatás államosítása és laicizálása, és ezzel együtt az egyházak – teljes mértékben soha meg nem valósítható – államosítása, vagyis valójában a mindenkori állami érdekek kiszolgálójává való változtatása. Az oktatási reformnak nevezett államosításra 1948 augusztus elején került sor. Megszüntették az egyházi iskolákat, ugyanakkor bevezették a 7 osztályos kötelező oktatást. A tanügyi személyzetet ezután kötelezik arra, hogy állami szervezési feladatokat is végezzenek (kultúrmunka, kollektívek szervezése).

1948 augusztusában létrehozták a Népbiztonság Általános Igazgatóságát (Direcția Generală a Securității Poporului, közismerten: Securitate). Ennek szelídebb párja az 1949 januárjában a rendőrség és csendőrség hatókörét átvevő Milícia. Mindkettő a „Párt fegyveres karja”, a Párt politikáját ellenzők ellen fellépő erőszakszerv.

2. Elitsere, elitrekrutáció.

Az elit a társadalom legbefolyásosabb, saját akaratát a társadalomra kényszerítő, vagy saját akaratát a társadalom akarataként feltüntetni képes, és így a társadalmat irányító emberek csoportja. Helyzetértelmezésük, döntéseik azért fontosak, mert meghatározzák a társadalomszervezés és társadalomvezetés, a szocializáció (a társadalmi egyenlőtlenségek termelésének) folyamatait (Valuch 2001:121).

Gyáni Gábor szerint az osztály jellegű tagolódás empirikus tényei léteznek, és erre mint „a magántulajdonon nyugvó, egyszersmind iparosodott (iparosodó) és iparosodó modern gazdasági-társadalmi szerkezet természetes, de nem egyedül fontos megnyilvánulása”-ra tekint (Gyáni 2003:196). Létezik tehát a tulajdonosi viszonyok, a szakmai felkészültség, szakmagyakorlás szerinti tagozódás.

Gyáni Lengyel György elemzésére támaszkodva tisztázza az elit fogalmát, a társadalom más csoportjaival, rétegeivel szemben a társadalmi tevékenységekben tapasztalható erőfölényt tartja leginkább az elitre jellemzőnek. Ennek forrása lehet a politikai akarat monopolizálása, az anyagi erőforrások fölötti rendelkezés kisajátítása, a javak elosztásának a szabályozása (uo. 222). Az politikai hatalom, a gazdasági javak tulajdonlása, az adminisztratív kulcspozíciók elfoglalói tartoznak az elithez. Igazi erejüket éppen ezeknek a funkcióknak a halmozása, kombinálódása jelenti. Évszázadokon keresztül a gazdaságilag legjelentősebb, legnagyobb vagyonnal rendelkező arisztokrácia tagjai közül kerültek ki a politikai, egyházi, adminisztrációs vezetők. A vagyonosodó polgársággal való vetélkedésben az arisztokrácia pozíciói meggyengültek. A második világháború utáni fordulat az arisztokráciát végleg szétbomlasztotta: megszűnt a hagyományos elitnek ez a csoportja.

Erdélyben a magyar arisztokraták csoportját az 1921-es román földreform nagy részben megfosztotta vagyonától. Ennek a csoportnak a tagjai közül jelentős szerepet már csak Magyarországon játszottak néhányan: a politikában (gróf Betlen István, gróf Teleki Pál, gróf Bánffy Dániel) meg a tudáselit tagjaként (szintén gróf Teleki Pál). Gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János Erdélyben íróként, az irodalmi, színházi élet szervezésében játszott vezető szerepet.

2.1. Elitsere a második világháború után

Az új elit a szovjet politikai-katonai támogatásnak köszönhetően 1944 őszétől kezdett pozíciókat foglalni, szervezkedni. Az észak-erdélyi magyar adminisztrációval együtt elmenekült a magyar elit nagyobb része. A szovjet területi és városparancsnokságok baloldali, szovjetbarát embereket neveztek ki vezető pozíciókba. 1944 végén Brassóban a Magyar Népi Szövetséget kommunista vagy baloldali magyarok alakították.

Az 1945 március 6-án a hatalmat átvevő, Petru Groza vezette „demokratikus” kormányban már kulcspozíciókban (belügy, gazdaság, igazságügy) vannak a kommunista párt vezetői. A szovjet segítségre, a kormányban elfoglalt pozícióikra, és nem utolsósorban az egyre nagyobb szervezői kapacitásnak köszönhetően, a tömegekre támaszkodva a kommunista vezetés szétzúzza a legfőbb politikai vetélytársát, a hagyományos politikai pártokat, majd megváltoztatja az államformát, és az 1948 március 28-i választások után teljes mértékben magához ragadja a politikai hatalmat.

2.2. A hagyományos elit térvesztése, eltűnése

Romániában a huszadik század során háromszor volt földreform vagy földkisajátítás: (1921,1945,1949). Az első alkalommal különösen Erdélyben és Baszarábiában, és különösen a nemzetiségi birtokosokra vonatkozóan igen szigorú volt a végrehajtás. A birtokok megmaradó területe 500 hektárban volt megszabva. Ez a nemzetiségi kézben levő vagyonok, és ezzel a nemzetiségi elit befolyásának csökkentését célozta.

A második alkalommal megszüntették a nagybirtokokat, hiszen 50 hektárra korlátozták az egy család tulajdonában levő földbirtok nagyságát. Az állam kártérítés nélkül átvette a földbirtokok ingatlan- és eszközállományát. Később ezek képezték az állami gazdaságok, valamint az első gép- és traktorállamosok vagyonát.

A harmadikra, amely kisajátította a földbirtokok 50 hektáros földbirtokokat, 1949 márciusában, a kollektivizálási kampány kezdetekor került sor. Ez társult a tulajdonosok kitelepítésével. A kitelepítettek földbirtokát, ingatlanvagyonát, gépeit az állam vagy a megalakuló kollektív gazdaságok vették át. 1949 tavaszától falvakon már csak az egykori elit maradéka, az 50 hektárnál kisebb földbirtokkal rendelkező, kulákoknak nevezett réteg volt képes eredményes egyéni mezőgazdasági termelésre. Az osztályharc, kollektivizálás során azonban hamarosan ezt a réteget is felszámolják.

Az államosított egységek élére kinevezett igazgatóknak is párttagoknak kellett lenniük.

Legtöbbjük nem rendelkezett a szükséges szakismerettel. Kurzusokat szerveztek nekik, amelyen alapfokú pénzügyi ismereteket és könyvelést tanítottak. Fontosabb volt azonban az, hogy szoros kellett legyen az együttműködés a felsőbb pártszervek, az utasításokat és szakértelmet adó felsőbb igazgatási szervek, valamint az intézményi pártszerv és szakszervezet között. Az igazgató nem egyedül döntött, hanem ezekkel közösen.

1948-ban tehát megszüntették a hagyományos gazdasági elit létfeltételeit. Ugyanakkor a politikai és államigazgatási hatalmat összekötötték a gazdaságirányítással, és így egyre integráltabb rendszert alapoztak meg. A politikailag megbízható párttag lett a gazdasági vezető: a politikai és gazdasági hatalom összefonódott, a kinevezett igazgató nem szakértelmének, hanem politikai támogatottságának köszönhetően a gazdasági-adminisztratív elit tagja. Egy kis ideig még beosztottként mellette maradhattak az egykori gazdasági vezetők – különösen a mérnöki, közgazdász-könyvelői tudásukra volt nagy szükség.

Külön kell szólnunk az egyházak elit-funkcióinak korlátozásáról, felszámolásáról.

A protestáns egyházak 1948 októberében az állam által is jóváhagyott új szervezeti szabályzatot kaptak, és a továbbiakban lojálisan viszonyultak az új hatalomhoz. Más volt a katolikus egyház helyzete. Ennek voltak a legerősebb nyugati kapcsolatai, gyökerei. A papok cölibátusban éltek, családjuk zsarolásával kevésbé voltak megfélemlíthetők. Az új hatalom számára miután felszámolták a polgári pártokat, beolvasztották a szociáldemokrata pártot, előkészítették és végrehajtották az ortodox és görög-katolikus egyházak "egyesítését", egyetlen igazán komoly ellenfél maradt, a római katolikus egyház..

A nyílt harc kezdete 1948. június 17: felmondják a Vatikánnal megkötött konkordátumot. Augusztus 3-án államosítják az egyházi iskolákat, állami alkalmazottakká nyilvánítják azok személyzetét. 4-én rendelettel szabályozzák a kultusz-feltételeket: hány hívő kell ahhoz, hogy önálló püspökség legyen, vallásoktatás nem történhet az iskolákban; államosítják az egyházak vallásoktatást szolgáló épületeit, lakásait, a még meghagyott földjeit; a lelkészek állami fizetést kapnak, az egyházak költségvetését az állam szabta meg, szabályozta a képzést, és a személyzeti kérdésekbe (áthelyezések, nyugdíjazás) is beleszólt. A katolikus egyház nem fogadta el ezeket a feltételeket, nem ismerte el az állam fennhatóságát.

A Scinteia 1949 február 10-i számában jelent meg A vallásszabadság kérdéséről című, az alapvető ideológiai-gyakorlati viszonyulást megmutató és szabályozó cikk. Ez az Alkotmányra hivatkozik, amely szerint a Román Népköztársaságban "a lelkiismereti és vallásszabadságot az állam biztosítja. A vallásfelekezetek szabadon szervezkedhetnek és szabadon működhetnek, ha szertartásuk és gyakorlatuk az alkotmánnyal, a közbiztonsággal, vagy a jó erkölccsel nem ellentétes." És ami mögötte van: ez a vallásszabadság az a fajta vallásgyakorlás, amit az állam jónak tart és megenged. Ha azt tartja jónak, hogy megszüntessen egy vallást, akkor ez maga a vallásszabadság: "A vallásszabadság tiszteletben tartásának egyik példája a görögkatolikus hívők visszatérése az ortodox egyházba. A népi demokratikus rendszer úgy vélte, hogy ez minden hívő lelkiismereti kérdése, és az állampolgárok a legteljesebb szabadsággal döntenek felőle." Mármost arról, hogy az egyházuk megszünte után melyik más egyházhoz csatlakoznak, amennyiben nem akarnak ortodoxok lenni.

A katolikus papok közül néhány tevékenységét tétélesen is kiemelik, ellenségként megnevezik és elítélik az ideológusok: "Egyes katolikus papok ártalmas, reakciós jellegű politikai tevékenységet fejtenek ki a szószékről és a templomon kívül egyaránt. Mi a célja ennek a tevékenységnek, azt megmutatta Mindszenty hercegprímás pere. Bebizonyosodott, hogy országunk néhány magas rangú katolikus papja -- román és magyar egyaránt -- szoros kapcsolatban volt Mindszentyvel. Mindszenty, a Vatikán és az amerikai kémszolgálat hűséges szolgája, azon fáradozott, hogy megdöntse Magyarországon a népi demokratikus rendszert és megfossa az országot függetlenségétől. Világos, hogy egyetlen demokratikus rendszer sem tűrhet meg ilyen bűnös tevékenységet, melynek semmi köze sincs a vallásos hithez, sem a hívők döntő többségének érzelmeihez."

A cikk végül is két mondatban foglalja össze a lényegét: mi az, amit az új hatalom tiszteletben, és mi az, amit megengedhetetlennek tart.

„A népi demokratikus rendszer szigorúan tiszteletbe tartja a lelkiismereti szabadságot és a vallásgyakorlás szabadságát.

Ugyanakkor azonban megengedhetetlennek minősíti azt, hogy a népi demokrácia ellenségei arra használják föl a hívők vallásos érzelmeit, hogy megakadályozzák a dolgozó nép politikai és morális egységének megszilárdítását és gyengítsék a dolgozók egyesült erőfeszítését a szocializmus építésében."

A második kijelentés igazságában nem kételkedhetünk, hiszen ez egybeesik az új hatalom alapvető érdekével: hívei csak neki lehetnek, a hívők vallásos érzelmei csak az általa meghirdetett eszmékhez kötődhetnek, és ezeket a vallásos érzelmeket csak ő mozgósíthatja a kijelölt célok megvalósítása érdekében. Ha ez igaz, akkor viszont az első kijelentés hamis.

Az új hatalomnak az államosított erkölcsre (munkaversenyek, jó és rossz osztályharca) éppúgy szüksége van, mint a vallásgyakorlás ellenőrzésére.

1949-ben a katolikus egyház, ennek püspöke, Márton Áron ellen indult végső, a püspök bebörtönzéséhez, az egyház egységének megtöréséhez vezető hajsza. 1949 egyébként is -- az egyházi iskolák 1948-as államosítását követően -- a vallásos egyesületek felszámolásának, a katolikus szerzetesrendek felosztatásának éve. Az egyház teljes mértékben elveszti vagyonát, intézményesített társadalmi támogatását. A gyulafehérvári papnevelőt Márton Áron 1949 június 21-én történt letartóztatása után ideiglenesen bezárják, az egyház szervezettsége, működőképessége, és így társadalombefolyásoló szerepe a minimumra csökken.

2.3. Párttagság – pártelit

1944. augusztus 23 után, az 1945. októberében tartott Országos Konferenciáig több mint egy év átmeneti időszak a Román Kommunista Párt történetében. A vezető szervezetek a Konferencián kristályosodnak ki: megalakul a titkárság, a Politikai Bűró. De nem dől el a hatalmi harc, hanem 1952. májusáig kettős vezetése van a pártnak, a hatalom megoszlik Gheorghiu-Dej és Ana Pauker között.

Az átmeneti időszakban sokszorosára nő a párt taglétszáma - ez már csak azért is lehetséges, mert 1944 augusztusában ez nem haladja meg az ezer főt. Az 1945-ös Országos Konferencia időszakában mintegy 257.000 a párttagok száma, majd tovább növekszik, és 1948 januárjában már meghaladja a nyolcszázézetet. A Román Szociáldemokrata Párt és a romániai Kommunista Pártja egyesülése után létrejött Román Munkáspártnak 1.060.000 tagja van. Négy év alatt tehát ezerről több mint egy millióra nőtt annak a szervezetnek a taglétszáma, amelyik 1948 márciusától egyetlen uralkodó pártként vezeti Romániát.

Az új helyzet, az új feladatok előtérbe állították az „élcsapat”, a párt megszervezésének, intézményesülésének kérdését. Megszüntették a tagfelvételeket, kialakították a párttag-jelöltség rendszerét. Ez gyakorlatba ültette azt a központi elképzelést, hogy meg kell őrizni a párt osztályjellegét, és a felvételre kerülők nagyobb része munkás kell hogy legyen. Az osztályszármazás szerint „várakoztatták” a jelölteket: az iparban dolgozó munkások fél évig, a kisiparban dolgozók egy évig, a szegényparasztok és kollektivisták szintén egy évig, más kategóriákhoz tartozók pedig másfél évig kellett tagjelöltként bizonyítsák, hogy méltóak a párttagságra. Erre azért volt szükség, mert a párttagoknak 1945-ben 55, míg 1948-ban csak 39 százaléka ipari munkás. Beindították a párt tagjainak, kádereinek verifikálását: ellenőrizték osztályszármazásukat, múltjukat, és ha nem találták őket megfelelőeknek, akkor következett a kizárás. A vezetők többször is hangsúlyozták: az egyesülés rontott a párt összetételén, ez újabb alkalom volt arra, hogy a pártba -- úgymond -- befurakodjanak a osztályidegen elemek, karrieristák, erkölcsileg züllött, vagy éppen ellenséges elemek: fasiszták, legionáriusok, a tőkés-földesúri rendszer államgépezetének volt tagjai, kizsákmányolók. A felülvizsgálatok és kizárások eredményeképpen 1950 májusáig, amikor véget ért a felülvizsgálatok és tisztogatások első szakasza, a párttagok száma 340.000-el csökkent. A folyamat folytatódik, a párt taglétszáma mintegy felére csökken

1955-ig, amikor a II. pártkongresszus idején, a főtitkári jelentés szerint, a tagok létszáma 593.363. (Tănase 1998: 48-53).

„A szocialista országokban egypártrendszer van, más párt nem működhet. Hatalma tetőpontján a párt magába foglalta a lakosság számottevő hányadát (Romániában ez 1986-ban 15,6%. – G.J.) A párt szervezeti szabályzata a demokratikus centralizmust tekintve legfontosabb szervezeti elvnek. A pártba való belépés önkéntes: a tagnak jelentkező egyén felvételéről az alapszervezet dönt. Az alapszervezet a párt alapvető sejtje: vagy egy meghatározott területi egység (például város vagy városrész) vagy egy meghatározott munkahely (például az üzem) összes párttagjából tevődik össze. Az alapszervezet taggyűlése választja meg meghatározott időre a vezetőséget. Az alapszervezet vezetője a párttitkár.

Az alapszervezetek felsőbb pártszervezetek irányítása alatt állnak, amelyek rendszerint területi elv szerint szerveződnek: például a városi pártbizottság, élén a városi párttitkárral, felette a megyei pártbizottság, élén a megyei párttitkárral. Végül a csúcson található a Központi Bizottság... Az országos Központi Bizottság soraiból szűkebb, operatív irányító testületet választ, ennek szokásos elnevezése Politikai Bizottság (jól ismert szovjet elnevezése Politbüro), továbbá megválasztja a párt vezetőjét, a főtitkárt, s annak közvetlen munkatársait, az országos titkárokat.

A formális szabályok értelmében valamennyi vezető testületet és valamennyi párttitkárt minden szinten a tagság választja, közvetlenül vagy pedig közvetve, küldöttek vagy a már megválasztott pártvezetők választási aktusainak közvetítésével. A választási eljárás, továbbá az az előírás, hogy csak választott testület hozhat párttárgyalatot, alkotja a demokratikus centralizmus elvének egyik – a demokratikus – oldalát. A másik – a centraliztikus – oldal: a felsőbb pártszervezet határozata kötelező az alsóbb pártszervezetre és végső soron minden párttagra. A határozat vitatható előzetesen, de vita és titltakozás nélkül végrehajtandó, ha már egyszer határozattá emelkedett.

A valóságos gyakorlatban rendkívül erősen érvényesül a párt centralizációja. Miközben formális szabályzata szerint alulról felfele építkeznek, valójában a szervezet kiépítése egyre inkább felülről lefele megy végbe. (Kornai 1993:66-67.)

2.4. Pártelit szelekciója, képzése

A harmadik, a párt egységét és „ütőképességét” fokozni kívánó mozzanat: kialakították az ideológiai indoktrinációs és az új hatalmat működtető érdekekhez szocializáló szervezeteket, a pártoktatás különböző formáit. Ezekben a munkahelyükről kiemelt párttagok rövid idő - 3, 6 hónap, egy év - alatt, nappali, bentlakásos vagy esti képzés folyamán sajátították el a marxizmus-leninizmus alapjait, a szovjet kommunista (bolsevik) párt történetét; de léteztek esti pártegyetemek, és az ideológiai tanfolyamok (pártoktatás: párttörténeti, dialektikus materializmus kurzusok) munkahelyi formái is. Stelian Tănase véleménye szerint a rövid idő alatt kialakított, hatalmas méretű oktatási szerkezet fontos szerepe töltött be az egységes pártvezetés megerősítésében, ezen belül Gheorghiu-Dej személyes vezetői hatalmának megszilárdításában. 1948-ban a Román Munkáspárt tömegpártként állt az ország élén, egy olyan pártként, amely több vezető személy érdekszférájára oszlott, és amelyben viszonylagos volt a határozathozatal centralizáltsága. Gheorghiu-Dej és a köréje csoportosuló szemponyjából a országépítéshez szükséges erőforrások koncentrálása, a modernizációs beindítása, a társadalom mozgósítása és lehetőleg szoros ellenőrzése egy egyszemélyes vezetést és fegyelmezett pártapparátust igényelt.

Ennek a kialakítása politikai és osztályszempontok szerint kellett hogy történjen. Ezért szerveztek meg a Román Munkáspárton belül egy oktatási rendszert. Az 1949-1950-es tanévben ennek a rendszernek 249.125 résztvevője volt, és egy évvel később számuk elérte a 323.826-ot.

A kádereképzésnek egyszerre több célja volt.

1. Indoktrináció, azaz a marxista -leninista ideológia elsajátítása, ismerete, alkalmazása -- ez volt az egyik elem, amelyik elválasztotta a párttagokat a társadalom más részeitől, és amelynek biztosítása kellett a párttagság belső kohézióját.

2. A megduplázódó (párt- és állami) apparátusba bekerülő káderek professzionalizálása: az addig végzett válogatás eléggé véletlenszerű, és az apparátusba bekerültek tudásszintje alacsony volt. Olyan emberek kerültek be, akik munkás vagy parasztszármazásúak voltak, és elégtelen tapasztalattal, képességekkel rendelkeztek ahhoz, hogy támogatásukkal a politikai elit megvalósíthassa terveit.

3. Egy Gheorghiu-Dejhez lojális szélesebb káder-csoport kialakítása, amely ugyanazokat a prioritásokat tekintette magáénak, mint Gheorghiu-Dej és emberei. A képzésekben résztvevők a pártszerkezet minden szintjére elkerültek. 1952. májusában a Pauker--Luka--Georgescu csoport kiszorítása biztosította a pártapparátus ellenőrzését a kormányapparátus, és egy évvel később a rendőri apparátus fölött. Alexandru Drăghici vezetésével a belügyminisztérium nem a pártkádereknek vagy a politikai elitnek, hanem Gheorghiu-Dejnek rendelődik alá (Tănase 1998: 54-55).

Ezzel befejeződik a Román Munkáspárt, Románia sztálinizálása.

Marosvásárhelyen 1949-ben 3 és 6 hónapos pártiskolák működnek. A résztvevők a szomszéd megyékből érkeznek, a tanfolyamok magyar nyelven folynak. Tanárok vagy pártaktivisták (például a megyei szervezet titkára) tartanak előadást, vagy pedig kinevezett, de végzettséggel nem rendelkezők tanítanak itt. Olyanok is akadnak közöttük, akik egy előző ciklusban a hallgatók között voltak.

1949 elején a Maros megyei pártbizottság 13 tagból áll, a megyei titkár Benke József, helyettesei Suciu Traian és Nagy Mihály. A 13 tagból 5 román. A megyei pártbizottság (megyei, járási pártvezetés, marosvásárhelyi pártbizottságok, más városok pártbizottságai) 323 tagja van, 90 százaléka férfi és 10 százaléka nő, 55 százalék magyar, 38 százalék román, 4 százalék zsidó, a többi más nemzetiségű. Társadalmi, azaz származás szerinti összetétel: munkás 55, szegényparaszt 29, tisztviselő 11 százalék, de van középparaszt, kisiparos, kereskedő, értelmiségi is közöttük. Ekkor még falun nincsenek kiemelt, csak a pártszerkezetben dolgozó aktivisták.

„A Magyar Autonóm Tartományban 1953-ban a Tartományi Pártbizottság tagjainak 57%-a munkás, 37%-a paraszt, valamint volt egy-egy kereskedő és értelmiségi bizottsági tag. Hasonló számadatokkal találkozunk a rajoni pártbizottságok tagságának esetében. Ez esetben is abszolút többségben voltak a munkásszármazású káderek (69%), majd ezt követték a paraszti káderek (31%), az értelmiségiek (6%), a mérnökök (3%), a hivatalnokok (5%) és a kisiparosok (1%) képviselői.” (Novák 2005:386.)

Az állam vezető funkcióiba való szelektálás feltétele volt a politikai hovatartozás: a párttagság. 1948 augusztusában létrehozzák a Népbiztonság Általános Igazgatóságát- és a tisztii állomány több mint 90 százaléka párttag.

Az államosítás nyomán csakis párttagok kerülhettek a vezetői pozíciókba. Ezeknek azonban indoktrináltaknak is kellett lenniük: feltétel volt az, hogy vagy előzőleg, vagy szolgálat közben pártiskolát végezzenek. Jellemző volt az, hogy az általános képzésben nem jeleskedtek: voltak 4

vagy 7 osztályt végeztek is a szekuritáté-tisztek között. Ezek az ötvenes években, esti tagozaton szereznek középiskolai, majd egyetemi (általában jogi) végzettséget

2.1.4. Az új elit hatalomdemonstrálási rítusai: pártkonferenciák

A kommunista pártok legfelső fóruma, legfontosabb döntési szerve országos szinten a kongresszus, helyi szinteken a konferencia.

A pártvezetésben a napi csatározások, taktikázás eredményeképpen alakulnak a vezetők közötti erőviszonyok. A kongresszus vagy konferencia nem a nyílt összecsapások és váratlan fordulatok, hanem az egység felmutatásának rituális alkalma. A párttagságot képviselő, gondosan kiválogatott küldöttek ekkor szavazzák meg a (kongresszust szervező, aktuális) pártvezetés összetételét. Itt számol be tevékenységéről az előző időszakra megválasztott, ekkor leköszönő vezetés. Itt kerül elfogadásra az alapidokumentum, amelyre az elkövetkezendő időszakban a párt tevékenysége épül - vagy amely szent szöveggént, függetlenül attól, hogy mi is történik, állandó hivatkozási alap, a valóság ideálképe.

Romániában azt, hogy a párt belső egysége milyen lassan szilárdul meg, alakul át sztálinista típusú, egy vezér köré tömörülő szerkezetté, az is bizonyítja, hogy 1948 után csak 1955-ben tartanak országos pártkongresszust. Ekkor érzi magát elég erősnek Gheorghiu-Dej és köre ahhoz, hogy a negyvenes évek végén-ötvenes évek elején zajló frakcióharcokat, pártépítési nehézségeket, a párt és a társadalom napi konfliktusait túllépve, nagyjelentőségű szervezési, hatalmát felmutató szimbolikus lépésként megtartsa az országos pártkongresszust. A kongresszus maga csak utolsó momentum, a kongresszusra való készülés egy hosszas, jól megtervezett, ellenőrzött folyamat, ugyanis a szervezeti szabályzat szerint az országos kongresszust mindig megelőzik a helyi konferenciák: a városi, rajoni, tartományi pártszervek konferenciái, ahol beszámolnak a végzett tevékenységről, hozzászólások sorában kiegészítik ezt a beszámolót, új vezetőséget választanak, a konferencia befejezésekor megszavazott határozatban új feladatokat szabnak meg, és megválasztják a fölöttes szervek konferenciájára a helyi küldötteket. Helyi szinten megújul tehát a pártszervezet. A kongresszus szervezése a legfelsőbb vezetés erőpróbája: mennyire képes uralni, munkára kényszeríteni az apparátust, és a rendelkezésre álló eszközökkel, céljai érdekében a helyi és központi szinten is szavakkal valóságot építeni: tematizálni nemcsak a pártépítés, hanem az ország és nemzet kérdéseit, az adott történelmi korszakot.

A pártkonferenciák színjátékok voltak, előre megírt forgatókönyv szerint zajlottak. A pártkonferencia küldöttei a küldötteket választó alapszervezetek legmegbízhatóbb, legfegyelmesebb, ugyanakkor a párt- és állami hatalmi szervekben fontos szerepeket ellátó emberek voltak.

A konferenciák forgatókönyvének főbb elemei a tartalmi kérdések meghatározása (ezt a beszámoló és az előre rögzített hozzászólások tartalmazzák), a résztvevők szelekciója, a munkálatok időrendjének és a résztvevők besorolásának kérdései, a konferencia dokumentumainak (határozatok) összeállítása. Mindig központi kiküldött felügyeli a szervezést, vezeti a beszámoló összeállításával, a pártbizottsági tagságra jelölésekkel kapcsolatos beszélgetéseket.

Az 1953-as tartományi pártkonferencia volt hivatott arra, hogy a MAT megalakulásakor a központ által kinevezett vezetőket megerősítse funkcióikban. Előbb 1952 szeptemberre közepére hirdetik meg, majd, eddig még feltáratlan okokból, elhalasztják és csak 1953 januárjában tartják meg. Az előkészítés munkáit Mogyorós Sándor KB titkár irányítja, a pártbizottságba 41 tagot választanak, és a választásakor ő a listavezető. Ekkor áll fel az a

pártvezetőség, amely a MAT-ot az elkövetkező években kormányozza. A tartományi pártbizottságot vezető büro tagjai: Csupor Lajos első titkár, Bataga Ioan szervezési titkár, Lukács László propaganda titkár, Kapusi mezőgazdasági titkár, Szász Mihály ipari titkár, Bugyi Pál, a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának elnöke, valamint a pártbizottság különböző szekciónak vezetői, munkatársai: Kóródi, Szövérfi Zoltán, Barabás, Vargancsik István, meg a marosvásárhelyi Pártbizottság első titkára, Rácz János.

3. Kommunista ideológia, sztálinizmus, kommunista propaganda.

Az előbb népi demokratikusnak, majd szocialistának nevezett rendszer ideológiai alapja a marxizmus-leninizmus. A kezdetekkor ez valójában a marxizmus-leninizmus sztálinista elmélete volt, mégpedig abban a változatban, ahogy az a Szovjetunióban meg is valósult. Sztálin közvetlen irányításával többször is újraírták A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) pártjának rövid történetét, és ez volt a tömegekre kiterjedő pártoktatás alapkönyve. Berend T. Iván szerint „Ez volt az első és az egyetlen olyan társadalmi-politikai rendszer, amelyet „bevezettek”, kiépítettek egy tankönyvek lapjaiból vett, előzetesen elgondolt mintának megfelelően, lefordítva a mintát társadalmi valóságban működő intézményekre” (Berend T. Iván 1999:65). Ez a kijelentés azonban korlátozottan elfogadható: az ideológiát valóban tankönyvből vették, a totális államépítésre voltak más, huszadik századi európai, államdiktatúrát megvalósító minták.

3.1. Az ideológia főbb elemei

A marxista ideológia Marx óta sokat változott, Sztálin uralma idején pedig egy leegyszerűsített és használható ideológiai rendszer alakult ki. Igen röviden és tömören: az emberiség története az osztályharcok története. Az emberi haladás az ellentétekre épül (konfliktuális), és végső célja: az osztályellentétek felszámolása, a kommunista társadalom kiépítése. A cél eléréséhez fejleszteni kell a termelőerőket, a technológiát, és ennek alá kell rendelni az emberi tudást. Mindez a kapitalizmusban kialakuló alávetett osztály, az ipari proletariátus vezetésével valósítható meg. Lenin elképzelései szerint a forradalmat csak új típusú párt vezetheti sikerre: ez szervezi meg a proletariátust, megnyeri a forradalmat, majd felépíti az új társadalmat. Ugyancsak Lenin tétele, hogy a forradalom nem a legfejlettebb kapitalista országokban fog kitörni, hanem a „leggyengébb láncszem”-et képező fejletlen, de azért munkásosztállyal már rendelkező országokban.

Az új hatalom kiépítésének lépései:

1. a polgári (burzsoá) államhatalom lerombolása (azaz az államhatalom megragadása),
2. a magántulajdon államosítása, a nagyszámú szegényparasztság megszervezése (kollektivizálás), és
3. egy új, az állam által adminisztrált szocialista tulajdonforma felépítése.

Fontos lépés volt az új állam megteremtésében a kultúrát-művelődést termelő-forgalmazó szervezetek államosítása. Ezzel igen hatékonyra lehetett tenni az állam által felügyelt propagandát (a hivatalos eszmék, elképzelések terjesztését) és az elsősorban az oktatás szervezeteiben megvalósuló indoktrinációt (ezen elképzelések meggyökereztetését).

Kialakult egy új értelmiségi réteg. Ezek egy része a Szovjetunió egyetemén tanult. Kötelező volt számukra beállni a politikai szervezetekbe (Kommunista Ifjúsági Szövetség, Kommunista Párt).

3.2. Sztálinizmus

A huszadik század egyik legvéresebb diktatúrája. Középpontjában a grúz származású Iosif Visszcionarionovics Stalin állt, aki 1928-ban lett a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, és fokozatosan minden döntési hatalmat saját kezébe koncentrált (Lynch 2002, Béládi-Krausz é.n.). A munkatáborokat a forradalom győzelme után a cári rendszer maradék hívei, a „burzsoá nacionalisták” meg „bolsevik-ellenesek”, azaz a rendszer ideológiai ellenségei számára állították fel. Rövidesen azonban tömegével kerültek munkatáborokba olyanok, akik már nem burzsoá származásúak voltak – hanem „szabotőrök”, a párt ellenségei. Ennél azonban sokkal rosszabbul jártak azok, akiket koncepciós perekben elítéltek és meggyilkoltak.

Kezdeti szakasza a sztálinizmusnak az 1932-ben megkezdődő kollektivizálás. Ezt követi a tisztogatások több hulláma: a vezetésbeli ellenfelekkel való leszámolás a pártban, a hadseregben. A tisztogatások kiterjednek a lakosságra, az egyszerű emberekre, a félelem és terror általánossá válik, a titkosszolgálat (GPU, NKVD) Sztálin akarat-végrehajtásának közvetlen eszköze lesz. A sztálini gazdaságfejlesztés az ötéves tervekre épült: 1920-tól kezdve öt ilyen öt éves terv létezett. Ezek reális változásokat hoztak az energiatermelésben, a nehéziparban. A lakosság életszínvonala azonban inkább csökkent, mint nőtt, a propagandának éppen az volt az egyik szerepe, hogy áldozatvállalásra serkentsen, hogy elfogadtassa ezt a helyzetet a lakossággal. A második világháború végén Sztálin hatalma a csúcspontra érkezett: a győztes Szovjetunió élén részt vett a világ újrafelosztásában, sikerült kialakítania a Szovjetunió nyugati határainál egy alávetett államok övezetét, amelyekben ugyanaz az ideológiai-politikai rendszerül működött, mint a Szovjetunióban. Fegyverkezési versenyben állt a világ másik nagy hatalmával, az Amerikai Egyesült Államokkal, 1949-ben második atomhatalom lett.

A Sztálin körül kialakult kultusz azért is volt példátlan, mert mérhetetlen nagyok voltak az erőforrások: egy totalitárius állam államapparátusát lehetett felhasználni a kultusz erősítése érdekében. Sztálin a „népek atyja”, „népek tanítója” lett. Követői akadtak mindenütt helyi szinten: „Sztálin legjobb tanítványai”, akik éppúgy bölcs és végtelen tudásúak és munkabírásúak és tévedhetetlen szakértők voltak – legyen szó a nehézipar vagy a jövő kérdéseiről.

A sztálinizmus a Szovjetunióban valójában nem Sztálin 1953-as halálakor, hanem 1956-ban, a Kommunista Párt XX. kongresszusán Hruscsov által elmondott leleplező beszéddel ért véget. Megszűnt a politikai üldözés addigi mértéke, előtérbe került a fogyasztási javak termelése, az életszínvonal emelése. A nemzetközi viszonyokban meghirdették a két tábor békés egymás mellett élésének elvét. A szocialista és kapitalista rendszerek közötti verseny folytatódott, a fegyverkezési verseny sem szűnt meg, csak a látványosabb lett, az új meghódítását célozta, újabb alkalmat adva a propagandának a szocialista gazdaság és technika dicséretére.

„Az orosz ember – az irodalom tanúsága szerint – nem csupán a hitre hajlik, de a pozitív társadalmi messianizmusra is. A marxizmus mindkét vágyat teljesítette: tudományossága azt ígérte, hogy Oroszország csatlakozik a materialista nyugati jólét világához, erkölcsi utópizmusa pedig a végző tökéletesedést, a Nyugat morális meghaladását helyezte kilátásba. A marxizmus hosszú ideig őrizte vonzerejét. Túlélte a nyugati társadalomnak az 1930-as években tanúsított cinizmusát, a fasizmus térnyerését, a kapitalizmus nyilvánvaló gazdasági és erkölcsi válságát, a Vörös Hadsereg győzelmét, a – főleg a két háboirú pusztításához mérten – hatalmas gazdasági vívmányokat, egy hosszú polgárháborút, hogy a tisztogatásokról, tömeggyilkosságokról, a gazdaság szétzüllesztéséről ne is szóljunk. De fellőtték az első mesterséges holdat, s még

Hruscsov idejében is élt a remény, hogy a szocializmus felülkerekedik a kapitalizmuson." (Gellner 2004. p.109.)

3.3. A propaganda szerkezete

A sztálini személyi kultusz azért is jöhetett létre, mert a propaganda-szerkezet monopolizálta a pártállamban az információt. Ellenőrizte és uralta a nyilvánosságot, felépített és fenntartotta az állam hivatalos valóságát. Természetesen hatékonyságát az is erősítette, hogy nem voltak alternatívák: erőszakosan elzárták a társadalmat más tájékoztatási forrásoktól.

A negyvenes évek végén „kulturális forradalomnak” nevezett jelenségegyüttes lényegében a kulturális élet és a közművelődés pártállami irányítás alá vonását, „államosítását” jelentette (Lázok 2006). A pártállami irányítás központi intézménye a pártbizottságok propaganda osztályai, a legfőbb felelőse a propaganda-titkár. Ő tett javaslatot a káderek kinevezésére vagy leváltására, ő irányította „a propaganda és kultúra területén dolgozó aktivistákat”: a szakintézmények vezetőit, beszotottait (színházigazgató, napilapok és irodalmi lapok vezetői és szerkesztői, a zenei, képzőművészeti szövetségek vezetői, a közművelődési intézmények, másképp kultúrotthonok vezetői).

A negyvenes-ötvenes években propagandáról és agitációról beszéltek, és a közvetlenebb agitációs módszereket is használták (például falvakon házról házra járás). A hatvanas, de főleg a hetvenes években áttértek a szocialista kultúra új és hatékonyabb intézményeinek, a tömegkultúrát alakító modernebb szerkezeteknek a működtetésére. Elsősorban a televízió, de a grandiózus fesztiválok (például a Megéneklünk, Románia fesztivál) is a propagandát szolgálták.

3.4. Társadalomátalakítás és propaganda: az osztályharc.

A propaganda, a gazdaság, a társadalomirányítás és társadalomszervezés egyre elválaszthatatlanabbul összefonódott. A korszak elején erre legjobb példa az osztályharc.

Az 1949-es állami tervet a Nagy Nemzetgyűlés előtt ismertető beszédét Gheorghiu Dej azzal zárja, hogy közvetlen összefüggést állít fel a terv teljesítése és az osztályharc között. A terv teljesítése és túlhaladása ugyanis megköveteli „az összes dolgozó mozgósítását”.

Ez két dolgot jelent. Egyrészt mozgósított (értsd: harci) állapot az ipari termelésben: „az egyik legfontosabb eszköz, amellyel keresztül tudjuk vinni a termelés emelését, a munka termelékenységének növelését, mind az önköltségi ár és az eladási ár csökkentését: a szocialista munkaverseny.”

Másrészt jelenti az osztályharcra való mozgósítás kiterjesztését minden intézményre és minden szervezetre, az állam minden területére, valamint az ünnepekre és a mindennapokra, akár az egyes emberek olyan tevékenységeire is, amelyet az állami- és tömegszervezeteket, az irányítás, elnyomás és terror eszközeit igénybe véve elérnek és ellenőriznek.

Az osztályharc a kommunista párt hatalom-megragadása után a marxista ideológia gyakorlatba ültetésének különösen embertelen, kíméletlen eszköze. A lenini tanítás szerint az alapvető osztályellentéteket kibékíteni nem lehet, a kizsákmányoló osztályt fel kell számolni, az ehhez az osztályhoz tartozókat meg kell fizikailag is semmisíteni, és ezzel megszűnnek az osztályellentétek.

Az állam az az eszköz, amellyel ez megvalósítható. Az állam védi a külső és a belső támadások ellen az országot. Amíg el nem tűnik a belső ellenség (burzsoázia és csatlósai, reakció), addig az állam a proletárdiktatúra megvalósításának eszköze. Azt, hogy a reakció felszámolása az élesedő osztályharc keretében történik, Sztálin csak 1937-ben, a nagy perek idején fogalmazta meg, mint

a mozgósítás indítékát: minél erősebb és sikeresebb a proletárállam, annál dühöttebben támadják azokat, akik végső pusztulásukat akarják ezzel megakadályozni. Akik, természetesen, nincsenek egyedül, mert külföldön támogatókra és szövetségesekre akadnak. A hitlerizmus, a Szovjetunió megtámadása pedig fényesen igazolni látszott ezt a tételt; majd a háború után a kibontakozó hidegháború, az amerikai imperializmus és bérencei képében jelentkezett a globális ellenség. A legfőbb közvetlen ellenséget pedig azok jelentették, akik köztünk vannak: akiket megneveznek, lelepleznek, elfognak, elítélnek, mert hiszen látnivaló, hogy közvetlenül veszélyeztetik a társadalmi létet, alapjaiban ássák alá a szocializmus vívmányait.

Az osztályharcot ezek ellen hirdették meg, mint legfőbb erkölcsi viszonyulást. Ahogy akkoriban hangoztatták, az osztályharc: hazafias kötelesség.

Az osztályharc: a frontok kialakítása, a gyűlölet és ezzel együtt a bűnösség-érzet és félelem szítása, az éberség követelése, a társadalom általánosan és állandóan felajzott, lázas állapotban tartása.

Az új hatalom vezényelte és az új hatalmat megerősítő osztályharc elől nem lehet megbújni senkinek, nevet és helyet kap mindenki a világok harcában: vagy a dolgozó nép, vagy a dolgozó nép ellensége lesz.

Gheorghiu-Dej és társai tudják, hogy „a terv ellenállást, gyűlöletet és ellenségeskedést vált ki azokból, akiknek Népköztársaságunk sikerei, győzelmei -- szálka a szemükben. Minden úton-módon szabotálni igyekeznek majd a Terv teljesítését. Ezért minden dolgozónak, mindenkinek, aki szereti hazáját és aki erőfeszítéseivel hozzá akar járulni az ország fejlődéséhez, haladásához, az a kötelessége, hogy éber legyen, hogy leleplezze, bárhol és bármilyen formában találkozik szabotázs-cselekményekkel, tervünk végrehajtásának bármilyen elgáncsolását. Tervünk végrehajtásában a Román Népköztársaság és a dolgozó nép ellenségei ellen vívott kíméletlen osztályharc elve vezérel bennünket. ”

4. Kulturális átalakulás: alfabetizáció, kulturális intézményrendszer, akkulturáció

Általánosan elfogadott megállapítás: a szocialista rendszer Kelet-Európában, először a Szovjetunióban, majd az elmaradott agrár-országokban, így Romániában is „az írástudatlan parasztokból írni-olvasni tudó gyári munkásokat faragott” (Gellner 2004.117). A kijelentés, a fogalmazás szocializációs-kulturalizációs, gyökeres átalakulások (meg a faragást végző propaganda-módszerek) felfejtendő, részleteiben bemutatandó sorát fedi. Ha ez a kelet-európai szocialista felzárkózási kísérlet egyik legnagyobb, vitathatatlan eredménye, akkor a folyamat, az összetevők elemzésére mindenképpen ki kell térni.

Diedrick szerint az ipari társadalom feltételezi egy célirányos, a gazdaságban és társadalomépítésben jól használható kommunikációs rendszer megteremtését. A rurális társadalom jellemzője, hogy nagyon kevés ember tud írni-olvasni. Ez a korabeli mindennapi élet szűk kereteivel függ össze, melyek között elegendő volt a tudást szóban átadni, de összefügg a hatalomgyakorlás kérdésével is: a tradicionális, rendi kapcsolatok szabályozásához, átadásához elegendő volt a szájhagyomány.

Az ipari társadalomban zajló modernizációnak sajátos jegye, hogy csaknem mindenki megtanul írni-olvasni. A tapasztalat közvetlen világán kívül eső dolgokat, a társadalom összetettségét nem tudnák másképpen tömegméretekben megismerni, a jelenségekről fogalmat alkotni, és az új feltételeknek megfelelni. Mindez célirányos kommunikációs rendszer kiépítését, működtetését igényli, és ennek a rendszernek társadalmi atomjai az író-olvasó emberek. Az ötvenes években Nyugat-Európában kialakuló gondoskodó állam feladatának tekintik, hogy „nagykorú,” állampolgárokat neveljen, ennek eredményeképpen viszont a polgárok igényessé és kritikussá

válnak a kormányzattal szemben. Egyre hatalmasabb mennyiségű információ zúdul az emberekre, ami egyre nagyobb gondot jelent ennek szűrése, értelmezése. A média mint tájékoztató és hatalmi szerkezet egyre fontosabbá válik.

Kövér György megállapítása szerint az alfabetizáció mértékét, ütemét a Monarchia idején Magyarországon a vallásfelekezethez való tartozás (azaz a vallásfelekezeti oktatási szerkezetben való részvétel) és az államnemzeti szándékok határozza meg (Kövér 2003., 154.). Az ipari, író-olvasó társadalomba való integrációban részt vevő, integrációra kényszerített csoportok, rétegek nagyon heterogének. Az igaz, hogy Magyarországon, 1910-ben a 6 évnél idősebb népesség 69%-a tudott írni-olvasni, de ez igen jelentős nemi, etnikai, táji-lakóhelyi tagoltságokat mutatott.

4.1. Analfabetizmus Romániában

Románia ókiráltsági részében a XIX. század végén, 1899-ben a lakosság 22%-a, 1912-ben 39,3%-a, és 1930-ban 55,8%-a tudott írni-olvasni. A harminc év alatt Románia megerősödött mint a nemzetépítési technikákat kidolgozni és működtetni képes nemzetállam, az alapoktatás általánossá vált, meg az is igaz, hogy az ötvenes-hatvanas években távozott az élők sorából (és a statisztikából) az a nemzedék, amely csak felületesen iskolázódott, főként pedig életmódjának változása nem követte meg tőle az írás-olvasást. Abban valóban igaza van a fentebb idézett, az írástudatlan parasztlól az író-olvasó (és ezzel egyértelműen műveltnek és érdeklődőnek tekintett) munkássá átvedlő állampolgárra vonatkozó megállapításnak, hogy az olvasás és írás használatának az a kényszere, az a környezet, amelyet az ipari társadalom jelent, valóban csak az ötvenes években vált döntővé Romániában is.

A két világháború között Románia gazdasági és társadalmi szerkezetje meghatározó mértékben nem változott. Mindvégig megmaradtak, és megdőbentőek voltak az ellentétek a „hagyományos falu” fejletlensége – és az ipari zónák (Bukarest, Prahova völgye, Brassó, más erdélyi nagyvárosok) gyors iparosodása és urbanizálódása között.

A húszas években több törvénnyel is szabályozták az oktatási szerkezetet. 1924-ben született az állami elemi oktatásról szóló törvény, amely az alapképzettséget biztosítandó, kötelező hat osztályos oktatást írt elő. Biztosította a kisebbségek nyelvén is az anyanyelvi oktatást, de létrehozta az úgynevezett kultúrzonákat (részben vagy többségben nem románok lakta megyék). Itt a nem innen származó, ide beköltözö román anyanyelvű, általában a helyiek nyelvét nem ismerő tanítóknak többletjuttatás, kor- és családi pótlékok, előlépési kedvezmény, ha pedig letelepedik, föld járt. Az integrációt nyelv- és kultúráváltással, esetleg asszimilációval szándékoztak elérni.

1925-ös magánoktatási törvényben a felekezeti iskolákat is magániskolákká nyilvánították. Ugyanaz a tantervük, szabályzatuk, mint az állami iskoláknak

Az oktatási reform lassan hozta meg az eredményeket. 1930-ban Románia lakosságának 57%-a tudott csak írni-olvasni. – ezen belül is a férfiak 69,6%-a és a nők 45,5%-a. Erős volt a regionális eltérés, hiszen Baszarábiában csak 38,1%, míg a Bánságban 72% az írni-olvasni tudók száma. A legjobb az arány Brassó megyében (86,95) de majdnem ugyanennyi a magyarok lakta székelyföldi megyékben is (Udvarhely 85%, Háromszék 84,2%, Csík 76,4%, Maros 69,2 %).

4.2. Alfabetizáció

Az oktatást 1948-ban államosították, egyben rátértek a szovjet oktatási rendszerre: az alapiskola 6 év helyett 7 éves, a középiskola még három év, tehát 10 osztály elvégzése után következett az

érettségi. Az ötvenes években négyre növelték a középiskolai évfolyamok számát. Az 1968-as oktatási törvény előírásai nyomán létrejött a nyolc plusz kettő plusz kettő rendszer: a nyolc osztályos általános oktatás után következik két líceumi fokozat, a hetvenes évek végére a tíz osztály elvégzése lesz a kötelező az iskolába járó generációk számára, és egyre többen végeztek el a tizenegy-tizenkettedik osztályt a tömegével létrehozott, különböző profilú, az elméletivel szemben a munkaerő-képzést előtérbe helyező szaklíceumokban.

Az oktatás államosítása után erősödött fel az államilag kidolgozott, vezetett alfabetizációs kampány.

Összeírták az analfabétákat, és megszervezték az oktatásukat, vizsgáztatásukat. Mivel az aktív lakosságnak állami munkahelye volt, akik dolgoztak, azokat könnyű volt ellenőrizni, kötelezni, bevonni az oktatásba. Nehezebb volt a helyzet az otthon ülő háztartásbeliekkel, az idősebb falusiakkal: ezek esetében inkább formálisan jártak el. Ugyancsak eredménytelen volt a nomadizáló népcsoport (cigányok) alfabetizálása.

Az állami oktatásban dolgozóknak feladata volt a körzetében levő analfabéták oktatása. Ha nem sikerült az írástudatlanokat tanfolyamokra beírni és sikeresen levizsgáztatni, akkor a tanítókat szolgálati úton büntették. A diktatórikus körülmények (pl. a milícia is segített az analfabéták azonosításában, ellenőrizte a tanfolyamok látogatását) is hozzájárultak ahhoz, hogy rohamléptekben (és a statisztikákban végképpen) megszűnjön Romániában az analfabetizmus.

A 1956-os népszámlálás adatai szerint a lakosság 10,1 %-a analfabéta. Természetes, hogy az idős, falusi, földműves lakosság körében ennél nagyobb az arány. Az akkor még nem nagy számú kollektív gazdasági tagok 9,6 %-a, a társasa gazdaságok tagjainak 9,5 %-a írástudatlan. A munkások körében ez az arány kisebb, 8,5 %, és ez azt mutatja, hogy a városi analfabetizáló tanfolyamok nem voltak olyan sikeresek, mind azt a propaganda hirdette. Az ország legiparosodottabb vidékén, Sztálin tartományban a legalacsonyabb (3.9%) az analfabéták aránya. A nemzetiségek közül a magyarok 3,1 %-a, a németeknek pedig csupán 1,1 %-a analfabéta. A 77 százalékos magyarok lakta Magyar Autonóm Tartományban az analfabéták aránya 4,7 %. A statisztikai mutatók szerint 1956-ban az írni-olvasni tudók 11, 8 százaléka nem járt semmifajta iskolába, tehát tanfolyamokon tanult meg írni-olvasni, majd valószínűleg jóindulatú vizsgabizottság előtt bizonyította tudását. 77,5 % nem végezte el a négy osztályt, tehát elkezdte, de félbehagyta az elemi oktatást is. Vagyis ekkor még az írni-olvasni tudók több mint 89 százalékaról mondható, hogy nem járt rendszeresen iskolába, nem gyakorolta éveken keresztül az írni-olvasás tudományát – valószínűleg igen nehezen, és ha nagyon kényszerítik, akkor ír és olvas.

A hatvanas évek eleje az ipari fejlődés legmagasabb ritmusát produkálta az ország, és a hatvanas évek közepén Romániában hivatalosan már mindenki ír és olvas. Az 1966-os népszámlálás már nem mutatott ki analfabétákat, és hét vagy ennél kevesebb osztályt végzett a hét éven felüli lakosság 86,3 százaléka. Tagadhatatlan, hogy egyre többen vannak, akik hosszú időt töltenek tanulással, akiknek az írás-olvasás napi használatát követelő mesterségük van, akiknek életmódjába szervesen beépül a munkahelyi vagy otthoni, napi író-olvasó tevékenység. A már említett 1968-as tanügyi törvény hatására az 1970-es években általánossá válik az, hogy a fiatalok tíz osztály végeznek. Az ekkor iskolába járó generáció az első Romániában, melynek tagjai valóban írók-olvasók lesznek. A romániai magyarok számára ez két nyelv ismeretét és használatát jelenti.

4.3. Szocialista közművelődés, fesztiválok

A társadalomtörténeti változás lényege azonban, mint erre Hajnal István rámutat, nem maga a „nyers” írni-olvasni tudás. Az írásbeliség az, amelynek racionalizáló, szociális szervező szerepe ugrásszerűen megnő. Statisztikailag mindenki belekerül ebbe a körbe – valójában széles határterületek alakulnak ki, nagyfokú tagolódás lesz az eredmény. A szocialista közművelődési intézményrendszer és a népi írásbeliség intézményei azok, amelyeket vizsgálva a tagolódásról kijelentéseket tehetünk.

1948-ban kezdtek hozzá a szocialista állami propagandáját és kultúráját vidéken, falvakban meghonosító intézményrendszer, a kultúrházak létrehozásához. Az 1949-es esztendő közművelődési átalakulásának helyszínei az országban és a Székelyföldön is rohamosan szaporodó falusi kultúrotthonok, amelyek érdeme, hogy „a Duna-delta halászfalvaiban és Csík megye völgyeiben éppúgy magasra csap kultúrforradalmunk lángja, mint a Bánság soknemzetiségű vidékén vagy a moldvai dombok között...” (Romániai Magyar Szó, 1949. december 7.)

Eduard Mezincescu művészetügyi miniszternek cikke jelent meg az 1949 június 11-i Scanteiában, a címe: „Az ideiglenes bizottságok feladatai a kultúrotthonok és a népi athenaeumok tevékenységeivel kapcsolatban.” Ebből egyértelműen kiderül a politikai, osztályharcos szerep: „A kultúrotthonok a szegény- és középparasztság kulturális tevékenységének középpontjai kell legyenek, amelyek keretében egészséges osztálypolitikát kell folytatni. A kulákelemeknek, a dolgozó parasztság rablóinak és kizsákmányolóinak nincs mit keresniük a kultúrotthonokban. (...) Ezért hatalmas tudományos nevelő munkát kell folytatni a tömegek között, le kell küzdeni a babonákat és előítéleteket, amelyekre a kulákok és a nép ellenségei az álhírek és mindenféle népbutító célt szolgáló kitalálások terjesztését alapozzák. (...) Az ideiglenes bizottságok a járási vagy megyei művészeti csoportok közötti versenyek megszervezésével kell serkentsék a kultúrotthonok és népi athenaeumok tevékenységét. A helyi költségvetésekben bizonyos összegeket kell előirányozni arra, hogy a győztes kultúrotthonokat rádiókészülékekkel, könyvekkel, sakkjátékokkal, stb. jutalmazzák meg.” A cikk szerint egyetlen olyan megye van, ahol minden községben van kultúrotthon: Kolozs. A községek 60-80 százalékában van ilyen intézmény Fehér, Csík, Udvarhely, Temes, valamint Covurlui, Neamt, Konstanca, Tulcea, stb. megyékben. Bákó megyében a községek 24, Hunyad megyében 18 százalékában van aktív kultúrotthon.

Egy évvégi, ünneplő cikk számadatai szerint 1947 december 31-én az országban 4.237 kultúrotthon volt, de ezek közül csak 256 működött. 1948 végére 8.158-ra szaporodott a kultúrotthonok száma, ezek közül 4.931 működött. 1949 november 1-én 10.528 kultúrotthon volt az országban, s ezek közül „egy sem tétlen...”.

A kultúrotthon: küzművelődést, azaz új világ propagandisztikus-művészi megjelenítését szervezi. A Művelődési Útmutató 1949 márciusi számában részletes leírás olvasható erről a mindenütt kialakítandó színhelyről, az új hatalom szimbolikus tárgyakba rejtett kötelező jelenlétéről:

”A helyszínen tapasztaltuk, hogy egyes kultúrotthonok az előadótermet helytelenül díszítik fel. Egyik otthonban egyféleképpen, a másikban másféleképpen helyezik el a képeket, feliratokat. Pl. a Román Népköztársaság prezidiuma elnökének képét a Román Munkáspárt Központi vezetősége titkársága, vagy Marx, Engels, Lenin és Sztálin helytelen sorrendben elhelyezett képei között látjuk. A tévedések elkerülése érdekében mellékelten közöljük az előadóterem díszítési tervzetét. A kultúrotthon vezetősége eszerint díszítse fel az előadótermet.

A szemben lévő falon (a színpad felett) kell elhelyezni a proletáriátus nagy tanítómestereinek a képeit, balról jobbra, a következő sorrendben: Marx, Engels, Lenin, Sztálin.

A baloldali falon helyezzük el a Román Népköztársaság címerét, a címer baloldalára Dr. C. I. Parhon, a prezidium elnökének, jobboldalára pedig Groza Péter dr. miniszterelnöknek a képét kell helyezni, a címer és a képek fölé a következő felirat: „Éljen a Román Népköztársaság”, a címer és a képek alá pedig mezőgazdasági termelésre vonatkozó grafikon helyezendő.

A jobboldali falon balról jobbra: Gh. Gheorghiu-Dej, Pauker Anna, Luca László, Teohari Georgescu, Lothar Radaceanu, Iosif Chisinevski és Mogyorós Sándor -- a Román Munkáspárt Központi vezetősége titkárainak képe helyezendő. E képek fölé: „Éljen a Román Munkáspárt”, a képek alá pedig: „Éljen a román-szovjet barátság” és egy falinaptár.

A szemben levő falon, a színpadtól balra a következő idézet helyezendő el: „A dolgozó parasztság érdekei csak a munkásosztállyal való szövetségben és annak vezetése alatt folytatott harcban oldhatók meg...” (A Román Munkáspárt Központi vezetősége II. plenáris ülésének Határozatából).

A színpadtól jobbra eső részen a következő idézet helyezendő el: „A demokratikus rendszer mind a román nép, mind az együttlakó nemzetiségek számára megteremtette a gazdasági, társadalmi, politikai és nemzeti fejlődés és felvirágzás feltételeit.” (A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének a nemzeti kérdésben hozott Határozatából.)

A falusi könyvtárak száma a következőképpen változott: 1947: 200 körül, 1948: 4.809, 1949 november 1: 9.836. „Tulajdonképp minden kultúrotthonban van könyvtár, de a 20 kötetnél kevesebbel rendelkező könyvtárakat nem vették figyelembe.” Az olvasók számának gyarapodása: 1947: 2.250, 1948: 95.101, 1949: 450.786. Rádiókészülékek, filmvetítőgépek száma a kultúrotthonokban: 1947-ben 52 és nulla, 1949-ben 2.378 és 607..

Udvarhely megyében 1949 augusztusában 141 kultúrotthon, 2 népi athenaeum működik.

A kialakuló rendszernek (a falusi és városi kultúrházakon kívül a gyári-, a munkásklubok is ide tartoznak) egyre nagyobb a szerepe elsősorban az ideológiai propaganda, de az írásbeliségre épülő kultúrafogyasztási, szabadidő-tevékenységek szervezésében. Munkaterv és költségvetés van erre: irodalmi, színjátszó körök, amatőr együttesek alakulnak és működnek, a könyvtárakban a napisajtó, a nagy példányszámban megjelenő szocialista irodalom olvasható. A könyvek olcsóak, a saját könyvtár a hatvanas évek elejétől nagy számban épülő városi tömbházlakásokban élőkre lesz jellemző. Városi, munkás környezetben, lakónegyedekben az életmód része, és nem csupán célok, mesterségek szolgálatában áll, hanem „életszükséglet” az írásbeliség (Hajnal 1993:61). A modernizációs eszmék terjedésének, technikák és megoldások kidolgozásának műhelye az írásbeliség. A hatásaival kapcsolatban bővebben a hatvanas évek „társadalmi forradalmát” tárgyalva kell szót ejteni.

A közművelődési fesztiválok 1949-től évente zajlanak, tömegeket mozgatnak meg. A hetvenes évektől a személyi kultusz dicsőítésének, a nacionalista tömegművészet felmutatásának az alkalmá a legemlékezetesebb ilyen rendezvénysorozat, a Megéneklünk, Románia néven ismert országos fesztivál.

4.4.Népi írásbeliség – akkulturáció, folklorizmus

Az analfabetizmus statisztikai felszámolása utáni korszak falusi, vagy első generációs városi társadalmi csoportokra jellemző ez is. Jelenségei a folklórkutatók számára régóta ismertek, elterjedését általában az államnemzeti szerkezetben kialakuló, kötelező írás-olvasás általánossá válásához kötik.

Nem csak az átalakuló paraszti kultúra jelenségeit sorolom ide, hanem minden, népi-populáris környezetben meglevő, tehát nem az elit által és nem az elit számára kultivált írásbeliséget. Általában a rituális helyzetekhez kötődő szövegek termelését szokták említeni (lakodalmi búcsúztatóktól, emlékverseken és falvédők szövegein át a ballagási kártyák szövegeiig, a gyászjelentésekig). Erős társadalmi igényt teljesítő, demokratikus és demokratizáló forma: „Olyan köztes állapotot és pozíciót teremt, ahonnan az egész kultúra áttekinthető, minden érték megközelíthető és következmények nélkül kisajátítható.” (Keszeg 1991:14.) Társadalomszervező szerepe kétségtelen: az írásbeliség elit gyakorolta formáin kívül maradó tömegek társadalmi kommunikációjában játszik alapvető szerepet. A társadalmi biztonságot megadó hagyományörzés és az általános, modernitásba való integrációt támogató újjátással való kísérletezés terepe. A paraszti kultúra tanulmányozói akkulturációs jelenségként kezelik, bár nem beszélhetünk arról, hogy a külső hatásra teljes mértékben kicserélődik a kisebb csoportok kultúrája. A szocialista kultúrpolitika több hullámban is, elsősorban propagandisztikus okokból, de az identitástermelés megújításának reményével nyúlt a népi kultúra még létező, vagy még felidézhető elemeihez – vagyis szervezet, szabályozta a kultúraváltás folyamatát. A hetvenes-nyolcvanas években a folklorizmus (népi kultúra új környezetben) felerősödéséről beszélhetünk (Biró-Gagyai-Péntek 1987).

Bibliográfia

- Anuarul Statistic al României 1939 și 1940. Institutul Național de Statistică București.
Anuarul Statistic al Republicii Socialista România 1976. Direcția Centrală de Statistică București.
Anuarul Statistic al României 1990. Comisia Națională pentru Statistică București.
Anuarul Statistic al României 2004. Comisia Națională pentru Statistică București.
Bărbulescu-Deletant-Hitchins-Papacostea-Teodor
1999 România modernă la zenit. 1919-1940. Război și pace. 1940-1947. România sub regimul comunist. 1948-1989. in: Istoria României. Editura Enciclopedică București. p. 442-577.
Benda Gyula
2003 A francia társadalomtörténet intézményesülése. in: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – O. Kovács József. Osiris Kiadó. Budapest. p. 113-124.
Berend T. Iván
1999 Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990. Vince Kiadó Budapest.
Béládi László-Krausz Tamás:
é.n. Sztálin. Láng Kiadó.
Biró Zoltán, Gagyai József, Péntek János szerk.
1987 Néphagyományok új környezetben. Kriterion Könyvkiadó Bukarest
Bottoni, Stefano

- 2005 A sztálini „kis Magyarország” megalakulása, 1952. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda 2005. p.307-353.
- Burke, Peter
 1999 Teoreticieni și istorici. in: Istorie și teorie sociala. Humanitas București 1999, p. 9-31.
 2000 Mi a történeti antropológia? in: Történeti antropológia. Szerk. Sebők Marcell. Replika Kör, Budapest. 17-21.
- Carr, E.H.
 1995 A történész és a tények. in: Mi a történelem? Osiris Kiadó, Budapest, 1995. p. 7-28.
- Cohn, Bernard S.
 2000 Történelem és antropológia: hogy áll a meccs? in: Történeti antropológia. Szerk. Sebők Marcell. Replika Kör, Budapest, 2000. p. 23-48.
- Dányi Dezső
 2002 Demográfiai átmenetek (Valóság, tudomány, politika). in: Szerkesztetek, folyamatok, összefüggések. Demográfiai szöveggyűjtemény. Szerk. Faragó Tamás. Új Mandátum Kiadó Budapest. p. 81-100.
- Darnton, Robert
 2000 Marele masacru a pisicii. Polirom Iasi, 2000.
- Deletant, Denis
- Diedricks, H.A. szerk.
 1995 Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. Osiris Kiadó Budapest.
- Egyed Ákos
 1975 A parasztgazdaság típusai. A piac szerepének fokozódása. in: A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó Bukarest. p. 72-81.
 1985 A falu társadalma. in: Falu, város, civilizáció. Kriterion Könyvkiadó Bukarest. p. 226-245.
- Fél Edit
 2001 A magyar nép társadalmi életének kutatása. in: Régi falusi társadalmak. Szerkesztette és bevezette Fofér Tamás. Kalligram Könyvkiadó Pozsony. p. 323-369.
- Gellner, Ernst
 2004 A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai. Typotex 2004.
- Hajnal István
 1993 Racionális fejlődés és írásbeliség. Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. in: Technika, művelődés. História. MTA Történettudományi Intézete. p. 29-36. és p. 37-64.
- Horváth István
 2003 A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. in: Népszámlálási körkép Közép-Európából. 1989-2002. szerk. Gyurgyík László, Sebők László. Teleki László Alapítvány Budapest. p. 80-95.
- Imreh István
 1973 A rendtartó székely falu. Kriterion Könyvkiadó Bukarest.
- Keszeg Vilmos
 1990 A folklór határán. Kriterion Bukarest.
- Klanczay Gábor

- 1990 Történeti antropológia. in: A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó Budapest 1990. p. 88-114.
- Klingman, Gail
1998 The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania. Berkeley, Los Angeles. London. University of California Press.
- Kövér György
2003 A struktúra és tengelyei. in: Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó Budapest. p.70-112
- Lázok Klára
2005 Ideológiával a mindennapokon túl. Ünneplési rítusok szervezése a Magyar Autonóm Tartományban. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változásai az „ötvenes” években. Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda. p. 479-507.
2006 Államosított kultúra? A kulturális élet monopolizálásának kezdetei Romániában – 1948. in: Történelmünk a Kárpát-Medencében (1926 – 1959 – 2006). Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press Kaidó Kolozsvár 2006. 151-158.
- Levi, Giovanni
2000 A mikortörténelemről. in: Történeti antropológia. Szerk. Sebők Marcell, Replika kör Budapest 2000, 127-146.
2001 Egy falusi ördögűző és a hatalom. Osiris Budapest, 20012000
- Livi-Bacci, Massimo
1999 A világ népességének tövid története. Osiris Kiadó Budapest.
- Lynch, Michael
2002 Stalin si Hrusciov. URSS, 1924-1964. Editura BIC ALL. Bucuresti.
- Manuila, S. si Georgescu, D.G.
1937 Populatia Romaniei. Monitorul Oficial, Imprimeria Nationala Bucuresti.
- Manuila, Sabin dir.
1941 Anuarul Statistic al Romaniei 1939 si 1940. Bucuresti.
- Measnicov, I., Hristache, I., Trebici, Vl.
1977 Demografia oraşelor României. Sub redacţia Vl. Trebici. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică Bucureşti.
- Medick, Hans
2002 A protoindusztriális családi gazdaság: a háztartás és a család strukturális funkciói a paraszttársadalom ipari kapitalizmussá válása során. in: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény) I. kötet. Szerk. Kövér György. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest. p. 239-245.
- Mikó Imre
1941 Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikatyörténete 1918 dec. 1-től 1940. aug. 30-ig. A Stúdium kiadása Budapest.
- Nemzetközi Statisztikai Évkönyv
2004 – kiadja a Központi Statisztikai Hivatal Budapest.
- Novák Zoltán
2005 A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változásai az „ötvenes” években. Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda. p.380-397.
- Olti Ágoston - Gidó Attila

- 2005 A legfontosabb termelőeszközök államosítása Csík- és Udvarhely megyékben. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változásai az „ötvenes” években. Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda. p.112-146.
- Paládi-Kovács Attila főszerk.
2000 Közösségek, kötelékek, szerveződések. Paraszttársadalom. in: Társadalom. Magyar néprajz VIII. kötet. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerkesztők Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós. Akadémiai Kiadó. p. 22-26.
- Pál Judit
2003 A székely városok népessége a 19. század második felében. A gyáripar megjelenése. Ipar és iparosok a 20. század elején. Építkezések a dualizmus korában. in: Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda. p. 138-153., 211-226, 430-437.
- Platon, Gh.
1972 Populația orașului Iași (1750-1859). in: Populație și societate. Studii de demografie istorică. Sub red. prof. Ștefan Pascu. Editura Dacia Cluj. p. 259-344.
- Revel, Jacques
2001 Történelem földközélből. Bevezető Giovanni Levi: Egy falusi ördögűző és a hatalom című könyvéhez. Oziris, Budapest, 2001. 5-35.
- Shanin, Theodore
1971 Peasantry as a Political Factor. in: : Peasants and Peasant Societies. Selected Readings. Edited by Theodor Shanin. Penguin Education..
- Tanase, Stelian
1998 Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948--1953. Humanitas, Bucuresti.
- Timár Lajos
2003 A brit társadalomtörténet-írás. in: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris Kiadó Budapest. p. 125-152.
- Valuch Tibor
2001 Bevezetés a jelenkori magyar társadalomtörténetbe. Közelítések a korszakhoz. in: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest 2001. p. 13-18.
- Wallerstein, Immanuel
1983 Bevezetés: a társadalmi változás kutatásáról. in: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat, Budapest. p. 9-26.
- Wolf, Erik
1995 Európa és a történelmen kívüli népek. Akadémiai Kiadó, Ozirisz-Századvég, 1995
- Zemon Davis, Natalie
1999 Martin Guerre visszatérése. Osiris Budapest, 1999.

Románia társadalomtörténete 1918-1989.

Második rész

Első fejezet

A pártállam diktatorikus hatalomgyakorlása

1. Kollektivizálás 1949-1962

1.1. Kollektivizálás három lépésben

2. Szocialista tervgazdálkodás, iparosítás

2.1. Bürokratikus koordináció: az állami terv

2.2.. Az iparosítás gazdasági, társadalmi-erkölcsi jellemzői

3. Központ és periféria: adminisztratív-területi szerkezetátalakítások a szocialista Romániában.

3.1. 1950

3.2. 1952

3.3. 1968

3.4. Ceausescu modernizációs álma

Második fejezet

A diktatorikus hatalomgyakorlás társadalomalakító eredményei. Mobilitás, urbanizáció, foglalkozásszerkezet, társadalomszerkezet

1. A mobilitás periódusai

1.1. A két világháború között mobilitás néhány jellemzője

1.2. A mobilitás mikrokulturális meghatározottsága

1.3. Szocialista korszak: irányított mobilitás

1.4. Urbanizálni – minden áron

1.4.1. Urbanizáció: a lakosságszám nagyságbeli változása

1.4.2. Urbanizáció: a városstruktúra átalakulása

1.4.3. Falu-város migráció

1.4.4. Az urbanizált szféra gazdasági tagoltsága

2. Munkaerő-gazdálkodás, oktatás-képzés

3. . Társadalmi restratifikációk a huszadik század közepén

3.1. Korosztályok, iskolázottság

3.2. Városi és falusi lakosság a Székelyföldön

3.3. Foglalkozások, foglalkoztatottak 1956, 1966

3.4. Társadalmi tagoltság

Harmadik fejezet

Fejlesztés, jövedelem, fogyasztás és „társadalmi forradalom” a szocialista Romániában

1. Infrastrukturális fejlesztés

2. Munka és jövedelem

2.1. Jövedelemszerkezet

3. Fogyasztás

3.1. Diktatúra és fogyasztás

3.2. Az éhezéstől a relatív ellátottságig

3.3. Fogyasztási feltételek kialakulása a Székelyföldön a hatvanas években

3.4. Élelmiszerfogyasztás, lakáshelyzet

4. Életszínvonal-javulás

4.1. Egészségvédelem

4.2. Közművelődés, kultúra

5. „Társadalmi forradalom”. A nők helyzete

5.1. A nők terei

Negyedik fejezet

Románia sikeres hatvanas évei (1958-1974)

1. Külön-utas Románia

1.1. A gazdasági növekedés megugrása

1.2. Külpolitika a hatvanas évek elején: eltávolodás a Szovjetuniótól

2. Megújuló elit

3. Más hangvétel: liberálisabb közélet illúziója

4. Nyíló határok: utazás, turizmus

Ötödik fejezet

Nyolcvanas évek: gazdasági-ellátási visszafejlődés és demodernizáció.

1. Románia és szomszédai: a gazdasági visszaesés évei Közép- és Kelet-Európában

2. Ipari termelés: a csúcs és a lejtő

3. Kevesebb kalória

4. Ellenálló társadalom?

4.1. Rejtett ellenállás

Hatodik fejezet

A társadalmi átalakulás a szocialista Romániában

6.1. Ruralizált városok

6.2. Protoindusztriális családok – „prekapitalista szigetek”?

6.3. A félperifériára jellemző átalakulás

6.4. Elrugaszkodás helyett stagnálás

Első fejezet

A pártállam diktatorikus hatalma

1. Kollektivizálás 1949-1962.

Romániában a falusi gazdálkodási-társadalmi szerkezet szocialista átalakítása, azaz a kollektivizálás 1949 márciusában kezdődött és 1962 áprilisában fejeződött be. A terrort, kényszerítést, meggyőzést egyaránt alkalmazó adminisztráció vezényelte folyamat eredményeképpen a föld és a föld műveléséhez szükséges termelési eszközök nagy része kikerült a parasztgazdaságok rendelkezéséből. Kialakult egy közös, szövetkezeti néven nevezett vagyon, amely felett nem a szövetkezeti tagok rendelkeztek: állami (adminisztratív, gazdasági, pénzügyi) kontroll érvényesült. Az emberi munkaerővel való rendelkezés is államilag szabályozott, akárcsak a gazdaságok lehetséges jövedelme.

A kollektivizálás tizenhárom éves folyamatát a javak elvonása, a csere, elosztás és fogyasztás szabályozása (beszolgáltatás, kvótarendszer) támogatta.

A kollektivizálás a falusi társadalom számára új gazdasági-társadalmi feltételeket teremtett. Ugyanakkor a kollektivizálás lehetővé tette az ipar fejlesztéséhez szükséges munkaerő-tartalék képzését.

A kutatók mindig is tisztában voltak vele, hogy a kollektivizálás folyamata a politikai rezsim és a kommunista Románia tulajdonviszonyai átalakításának, újraszervezésének központi dimenziója volt. Míg az ipari és pénzügyi termelőeszközök államosítása viszonylag rövid idő alatt történt (1948-1952), a kollektivizálás a RKP legszélesebb körű, egy évtizednyi időnél is hosszabb politikai kampánya volt (1949-1962). Románia teljes falusi népességét érintette, ezt pedig 1948-ban a teljes lakosság 75 százalékára becsülték – amelyik, ha kerekítünk, a 16 millióból 12 millió lakos.

Olyan időszakban kezdődött a kollektivizálás, amikor a kommunista rezsim hatalma kiépülőben volt. A kollektivizálás egész országra kiterjedő hatalmas méretű akciósorozata igen lényeges szerepet játszott a hatalom adminisztratív gyakorlatának intézményesülésében és javításában. A hivatalos adatok szerint csak 1952-ig mintegy 80.000 parasztot börtönöztek be azért, mert ellenállt a kollektivizálásnak, 30.000-at pedig nyilvános perekben ítélték el. A pártállam a falusi világ átalakítására az alávetettség megteremtésének kettős, politikai-gazdasági rendszerét építette ki, és ez lehetővé tette nemcsak az erőltetett iparosítás program beindításához szükséges vitális gazdasági erőforrások felhalmozását, hanem lehetővé tette az állam és a helyi közösségek viszonyának újraszabályozását. Az osztályharc falun való terjesztése ideológiai offenzívájának és az „új ember” megteremtésének kísérlete azzal végződött, hogy a falusi környezetben új társadalmi, politikai és gazdasági kapcsolatok alakultak ki. Az állampárt mélyen behatolt a közösségek életébe, ellenőrizte egy szocialista gazdaság kialakítása érdekében a termelő eszközöket és a javadalmazási formákat.

1.1. Kollektivizálás három lépésben

A kollektivizálás megkezdését, módszertanát az 1949 március 2-5-i Plernárison döntötték el. Minden megyei pártbizottságnak kiadták a feladatokat, és 1949 június végén-augusztus elején már megalakultak az első kollektív gazdaságok. Elvben ezek a gazdálkodó parasztok szövetkezetei voltak: a tagság egyesítette a vagyonát, és közösen, szövetkezeti alapon

gazdálkodott. A szabad döntés jogát mindvégig hangoztatták, de a valóságban a propaganda, kényszer és erőszak mindenféle formáját alkalmazták.

A kollektivizálás történetének három fejezete van (Sandru 2005) 1949-1953 lassan növekedett a kollektív gazdaságok száma, velük párhuzamosan társulások (részben közös művelésre épülő gazdálkodó szervezetek) is alakultak. A pártvezetés tudatában volt, hogy ha túl sok kollektív gazdaság alakul, akkor nem tudja biztosítani a közös megmunkáláshoz szükséges gépi felszerelést. Ugyanakkor a helyi pártszervek és a Securitate erőszakos fellépése nyomán kialakuló forrongásokat is kezelni kellett. Beindult a már létező kollektívekből való kilépés, a kollektívek felbontása is (László 2005)

A folyamat élelmiszerellátási nehézségeket okozott.

1953-tól 1956-ig átmeneti időszak következett, az egyéni gazdálkodók beszolgáltatási kötelezettségeit, adóit csökkentették. Kiderült, hogy az egyéni gazdaságok termelékenyebbek, mint a létrehozott Állami Gazdaságok meg Kollektív Gazdaságok. 1956-ban a gabona- és zöldségtermelés 75%-a a magángazdaságokból származott. Ezért sem siettek azzal, hogy megszüntessék őket, míg meg nem erősödnek az állami szervezetek. Szorgalmazták viszont az átmeneti szervezeteként kezelt társulások megalakítását.

1957-ben újra felerősödött a kollektivizálással kapcsolatos propaganda. Ebben az évben sikerült teljesen kollektivizálni az első tartományt: „Konstanca tartományban győzött a szocialista tulajdon”. 1960 júniusában, a Román Munkáspárt III. kongresszusának idején a „szocialista szektor” (kollektív gazdaságok és társas gazdaságok) kiterjedt a terjes termőterület 81 %-ra. Ezután megkezdődött a végső roham. 1962 áprilisában ünnepélyesen deklarálták a kollektivizálás befejezését. Ez azt jelentette, hogy a falusi, mezőgazdasági termelők több mint 90%-a kollektivistává lett. A hegyvidékeken, ahol kedvezőtlenek voltak a gépesítési feltételek, végül is nem alakítottak kollektív gazdaságokat.

1.2. A kollektivizálás utolsó rohama a Székelyföldön

A Magyar Autonóm Tartományban először 1958-ban a legkisebb rajont, Keresztúrt, majd 1959-ben Kézdi rajont kollektivizálják – ami azt jelenti, hogy ezekben a rajonokban a falusi települések több mint 90 százalékában már megalakult a kollektív gazdaság. 1960 novemberéig a kollektív gazdaságok száma mindössze 156, ezekbe 28.112 család lépett be, és a gazdálkodáshoz szükséges infrastruktúrájuk értéke mindössze 171.277.000 lej, vagyis átlag 1.908.000 lej gazdaságonként. 1950 végén 81 kollektív gazdaság volt már a tartomány területén, tehát számuk a tíz év alatt csupán kétszeresére növekedett.

A kollektívek alakításának (az esetek nagy többségében a társas gazdaságok kollektívvé alakításának) a folyamata 1960 végén, 1961 elején felgyorsul. 1961 február elsején újabb jelentés készül „a mezőgazdaság szocialista átalakításáról”. Ekkorra 230 a kollektív gazdaságok száma, tehát a fentebb bemutatott 1960 évi novemberi adatokat ismerve mondhatjuk, hogy néhány hónap alatt mintegy 70 új kollektív gazdaság alakult, és a mezőgazdasággal foglalkozó családok 28,5 százaléka kollektivistává. A társas gazdaságok száma 576. A két szervezési formát szeretik együtt kezelni, és a statisztikákban a „szocialista mezőgazdaság” címszó alatt összegezni – például ekkor a teljes kollektivizálható terület 79,14 százaléka, a teljes mezőgazdasági termelésre alkalmas terület 85,5 százaléka, és a földtulajdonos paraszti gazdaságok 88,1 százaléka már a „szocialista szektorhoz” tartozik.

1961 március közepén gyűlést tartanak a tartományi mezőgazdasági titkárok számára a Központi Bizottságnál. A legfontosabb döntés: tévesnek ítélik meg az eddigi gyakorlatot,

ezután nem kell megvárni, hogy egy falu gazdaságainak 80-90 százaléka aláírja a belépési nyilatkozatot, hanem kevesebb egyéni gazdaság belépése esetében is fel lehet avatni a kollektív gazdaságot. A tartományi Pártbürora bízzák, hogyan ítéli meg a helyzetet: ha úgy látják, hogy „erős gazdaság lesz, meg tud állni a saját lábán”, akkor a Pártbüro engedélyt adhat a felavatásra.

Két fontos, a kollektívbe való belépést anyagilag ösztönző intézkedést is hoznak. Az egyik annak az 1956-tól alkalmazott gyakorlatnak a megerősítése, hogy az egyéni gazdaságok udvarait, házait, melléképületeit nem kollektivizálják, ez megmarad a kerttel együtt a kollektivista tulajdonában. A másik az állatállomány növelésére vonatkozik, hiszen minden eddigi kollektivizálási hullám azzal járt, hogy a parasztok igyekeztek eladni vagy levágni a teheneiket, ahelyett, hogy a kollektívbe beadták volna – tehát jelentősen csökkent a szarvasmarha-állomány, akadozott a városok tej- és húsellátása. Most ennek a kérdésnek a kezelésére külön módszertant dolgoznak ki, és külön pénzügyi alapokat biztosítanak. Igyekeznek minél több tehenet, növendékállatot felvásárolni. Maros Magyar Autonóm Tartománynak a központi alapból 46 millió lejt biztosítanak, ezzel a kidolgozott terv szerint a létező kollektív gazdaságok számára 9000 tehenet és 13000 növendékmarhát kell vásároljanak a Tartományi Néptanácsok mellett működő mezőgazdasági igazgatóságok, de ugyanakkor 7425 tehenet, 12000 növendékmarhát kell felvásárolni az állattenyésztő vidékeken és ezeket el kell küldeni más tartományokban működő kollektív gazdaságoknak.

Ez az intézkedés azt jelzi, hogy az élelemellátás szempontjaira figyelve, a kényszervégadásokat, feketepiaci húseladást megakadályozandó, engedményeket tesznek a falusiaknak, hiszen ez nem mást jelent, mint kártérítés fizetését az azelőtt magántulajdonban levő, de a kollektívbe bekerülő állatokért. Azt külön hangsúlyozzák, hogy az ökröket és a lovakat – az igásállatokat – be kell adni a kollektív gazdaságba való belépéskor, míg 1 tehenet, 2 növendékállatot és a táplálásukhoz szükséges takarmánymennyiséget minden kollektivista megtarthat magának.

A Maros Magyar Autonóm Tartományra külön is vonatkoznak a domb- és hegyvidékeken megalakítandó kollektív gazdaságok létesítését szabályozó utasítások. Az új elképzelések szerint ezen a vidéken nem érdemes kisebb méretű kollektíveket alakítani, mert gazdaságilag hosszabb távon sem lesznek rentábilisak – sőt, és ez valóban újdonság: a „hegyvidéki rajonokban” nem kell sem társulásokat, sem kollektív gazdaságokat szervezni.

1961 vége, 1962 eleje a hatalmi apparátusok összehangolt, minden eddiginél nagyobb méretű akciójának az ideje. 1961. február 1-én 230, 1962 március 19-én, a kollektivizálás befejezté nyilvánítása után 510 kollektív gazdaság van a tartományban – az egy év és egy hónap alatt jött létre tehát a kollektív gazdaságok 55 százaléka.

1962. március 19-én készül el az első tartományi gyorsmérleg. Létrejött 510 gazdaság, de ez nagyon, átfoghatatlanul sok, sürgősen neki kell látni átszervezésekhez, egybeolvasztásokhoz. Az elkövetkező két hónapban a Büroülések egyik fő pontja az egybeolvasztások engedélyezése. Például április 9-én tárgyalnak és döntenek többek között arról, hogy a csikkozmasi és csíklázárfalvi, a csikdelnei és a csíkpálfalvi, a csikzsögödi és a csíkszeredai kollektív gazdaságok egyesüljenek.

Az alakulás első lépése a közös tulajdont képező javak leltárának összeállítására – eddig ez 466 esetben történt csak meg. Brigádokat csak 434 kollektívben szerveztek – tehát ezekben lehet csak tervezni, szervezeten irányítani a munkát. De ahol megszervezték, ott is gondok vannak, mert

Homoródalmáson például a házszámok szerint folyt a szervezés, és mivel nem minden családban egyforma a munkaképesek száma, a brigádok létszáma, és a brigádok munkaképessége (munkaereje, munkapasztalata, munkaerőköltsége) is nagyon különböző. Etéden olyan brigádokat szerveztek, amely 50-60 kollektivistából áll, míg Korondon olyanokat, amelyek 300-ból. Sajátos helyzet alakul ki a hegyvidéki, állattenyésztő rajonokban: Csíkban teljesítették a tehén és növendékállat- felvásárlási tervet, de mivel az állatokat más tartományokba szállították, 14 olyan kollektív gazdaság van, amelynek egyetlen szarvasmarhája sincs – holott a gazdálkodási feltételek legjobban a szarvasmarha-tenyésztésnek kedveznek. Most már nincs akitől vásárolni, meg nincs pénzügyi keret sem a vásárláshoz. Vannak olyan kollektív gazdaságok (például Korond, Zetelak), ahol hitelbe vették át a tagoktól a szarvasmarhákat, a hetek telnek és nem tudnak fizetni, és a tagok vissza akarják venni az állatokat. A tartományban mindenhol csökkent a tejtermelés – Maroshévíz rajonban takarmányozott tehenenként átlagosan 2 literrel. A nyári hónapokban már kialakul az a jelenség, amely az elkövetkező időszakot végig jellemzi: a takarmánykészítés (kaszálás) csakis a városon dolgozók (ingázók) segítségével történhet. Már 1962 augusztus végén jelentik, hogy Gyergyószentmiklós gyáraiból 800 munkást küldtek haza, hogy kaszáljanak a havason. A Tartományi Pártbizottság Titkársága végül is úgy ítéli meg a helyzetet, hogy ha a gyárak termelése folyamatos, akkor mindez megengedhető. Ugyanitt, ahol a legnagyobb az állatlétszám, sürgősen neki kell látni a közös istállók építésének. A számítások szerint ehhez szükséges lenne 10000 tonna cement és 42000 köbméter faanyag – kiutalás van 4470 tonnára és 8000 köbméterre. Csík rajonban kiadták a rendeletet, hogy még bélyegezzenek le és termeljenek ki 19000 köbmétert, ebből 13000 olyan, hogy egyéni gazda a tulajdonos, tehát nekik meg kell fizetni a fa árát.

A tavasz megérkezett, és vetni kellene, de ezt csak az újdonsült tagság által beadott vetőmagokból lehetséges elvégezni – márpedig a 261 új, tehát az 1961-es termésből nem tartalékoló gazdaságból csak 107-ben sikerült összegyűjteni a szükséges mennyiséget. Ez a vezetők gondja – a tagságé viszont az, hogy a magánhasználatra adott, háztáji gazdaságnak nevezett földrészt az ősz óta belépett 94.038 család több mint 50 százalékának még nem mérték ki – ezek a családok még nem tudják, hogy saját szükségletekre zöldséget, gabonát hová vethetnek. Ez robbanással fenyegető helyzet, éppen ezért Banc elrendeli, hogy öt napon belül be kell fejezni az egyéni parcellák kimérését, ezért március 20-tól a kampány résztvevői számára minden, a kijelölt helyszínről való távozást, szabadságolást felfüggesztenek. Fennáll még annak a veszélye is, hogy az ellenállás nyílttá válik, nem indul be a közös gazdálkodás.

Az egyik legsúlyosabb jelenség azonban az, hogy valóban beindult a megalakult kollektivizált falvakból a férfiak elvándorlása.

Mindebben egy átmeneti időszak végét, egy modell kialakulását is látni vélem. Az 1962-es év bizonyos szempontból az államosítás évének, 1948-nak a párja: túl gyorsan történtek az események, túl nagy a feladat: meg kell oldani az állami kézbe került földvagyon adminisztrálásának, jövedelmezővé tételének kérdéseit. Üzemszervezés, szakértelem, gépesítés, érdekeltég kérdéseit kellett helyi szinteken kezelni – gyakorlatban megoldani, propagandában kommunikálni. Tartományi, országos szinten kellett az aktívát, szakembereket, erőforrásokat átszervezni, mozgósítani.

Egyféle militarizált átmeneti állapot volt ez is. 1963 augusztusában, amikor sorozatban lopásokról, a szakemberek, helyi vezetők és a kollektivisták szolidaritásáról, az állami alaphoz szükséges gabonamennyiség hiányos voltáról jönnek a hírek, Banc tartományi első titkár ultimátumszerűen fogalmaz: „szigorúság, vasfegyelem kell, mindenki úgy dolgozzon, ahogy utasítják a felső szervek. Határozottan meg kell ezt mondani az aktivistáknak. Aki erre nem képes, adja be a lemondását. A feladat feladat, végre kell hajdani.” Persze, végső soron a bűnbak

mégsem a pártszervezet, a vezetés, hanem a falusiak, és az aktivisták feladata: „el kell mondani az embereknek, hogy ők a hibásak, ha gyenge a termés, mert nem dolgozták meg a földet úgy, ahogy kellett volna.”

A kollektivizálás eredményeinek értékelése igen bonyolult feladat. A kollektivizálás a falvakra kényszerített új munkaszervezési-társadalomszervezési formákat eredményezett. Megváltoztatta a vagyonszerkezetet, a társadalmi, a jövedelemszerkezetekre épülő hierarchiát, és ami talán a legsúlyosabb: szétbontta a közösségek morális egységét, szolidaritását. A kollektivizáció idején a falusi társadalmakban ellenállók, az anyagi érdekekért pálfordulatot végzők, az állami kiküldöttekkel együttműködők, beletörődők és cinkosok egyaránt akadtak. Felerősödött a helyüket keresők elmozdulása: akik nem értettek egyet a folyamattal, azok igen hamar munkát keresni indultak, elvándoroltak. Hamar kiderült az is, hogy a kollektív gazdaságok, a propagandában hangoztatottakkal ellentétben, nem teszik lehetővé tagjaik gyarapodását. Beindult ösztársadalmi szinten a kényszerű új feltételeknek leginkább megfelelő, munkás-gazdálkodó, ingázó életforma kimunkálása, kikísérletezése.

Ugyanakkor a kilencvenes évek fejleményeit ismerve, egyre inkább kétséges a kollektivizálás és a kollektív gazdálkodás társadalom-átalakító hatékonysága. A korszerű, nagyüzemi gazdálkodás – mert nem volt nyereséges és nem volt erkölcsös – nem eltűntette, hanem háttérbe szorította, de konzerválta a kollektivizálás előtti földéhséget, identitás-konstrukciókat.

A totalitárius, teljhatalmú állam a kollektivizálás folyamatában megmutatta igazi valóját. A bürokrácia különböző központi és regionális csoportjai esetenként ellentétesen értelmezték a helyzetet, hibát hibára halmozva, jelentős politikai, gazdasági károkat okozva cselekedtek. A falusi közösségek megosztása morális zülléshez, a törvénytelen felhalmozás (lopás) előtérbe kerüléséhez, a deklarált közösségiség mögött megerősödő individualizmushoz vezetett.

Kiviláglott, hogy nincsenek előre kidolgozott és általánosan érvényes megoldások: a stratégiát módosítani, a taktikákat improvizálni kellett. „A központ és a periféria közötti kapcsolatot, a központi szervek és központi elképzelések és a helyi szervek és végrehajtási elképzelések, a helyi vezetési kultúra közötti kapcsolatokat menet közben kellett felülvizsgálni és módosítani, és ebben kiemelkedett a közvetítő csoportoknak a szerepe, nyilvánvaló vált azoknak a helyi kádereknek a fontossága, akik a központban kidolgozott politikát lebontották, gyakorlatba ültették.” (Dobrincu-Iordachi, 2005:36)

A kollektivizálás a párt- és állami bürokrácia számára tanuló iskola volt, igen jelentős szervezési tapasztalat halmozódott fel. Az ezutáni, sorozatban következő élelmiszerválságok megmutatták, hogy nem a szerkezetek elgondolásával és megépítésével van az igazi baj, hanem az mindeközben ebbe a folyamatba beépült torzulásokkal, hazugságokkal, abszurdításokkal. A genezisben bennefoglalt torzulásokon túl pedig a működtetési szakértelem és morál hiányosságai, a hatékony működtetés jelentik a nagy gondot.

2. Szocialista tervgazdálkodás, iparosítás.

A szocialista rendszer három alappillére az ezt megalapozó ideológia, a hatalmat megszerző és megtartó pártbürokrácia és a szocialista gazdaság.

A szocialista gazdaság általánosan ismert vonásai: államosított termelő eszközök, tervgazdálkodás, fentről vezérelt redisztribúció, beruházási és fogyasztási arányok mesterséges megállapítása (hadigazdálkodás), erőltetett iparosítás. A szocialista gazdaságban állami tulajdonú ("össznépi" vagy „ösztársadalmi" tulajdonban levő) a vállalat - a rendelkezési jog azonban a

bürokráciáé. A mezőgazdaságban domináns a szövetkezet – ezt a szövetkezeti bürokrácia irányítja.

A szocialista társadalomban a hatalom birtokosai számára nagyon fontos a fejlődés eszméjének, a jövőben vetett bizalomnak, hitnek a fenntartása. A szocialista állam első pillanattól versenyhelyzetet hirdet, és a versenyben való részvételre mozgósít: utol kell érni, meg kell előzni az iparilag fejlett kapitalista országokat. Ebben a versenyben az iparosodottság az egyik fő mérőeszköz.

Alvin Toffler modellje (Toffler 2001: 57 és továbbiak) szerint az ipari civilizáció alapmintájának hat összetevője van. Ezek meghatározzák az ipari társadalom felépítését, a lehetséges viselkedésmódokat, legyen szó a termelés vagy a fogyasztás, a közösségi élet és a családi viselkedésformák legkisebb részleteiről.

Az első a standardizáció vagy szabványosítás. Ennek kialakulása a legnagyobb szolgáltató szervezetek elterjedéséhez köthető. Az amerikai Theodor Vail újítása volt az „állandó útvonalak gyakorlatának” bevezetése: a levelek a vasúti szállítás standard útvonalain jutottak el a feladótól a címzetthez. Romániában az 1920-as években a standardizáció részben még megoldatlan: a különböző történeti régiókban használatos mértékegységek egységesítése még rendezendő, jelentős erőfeszítést igénylő állami feladat volt.

A második összetevő: a specializáció. Enélkül nem képzelhető el a termelékenység növekedése. A taylorizmus elvei szerint a tevékenységek munkafázisokra bomlanak, egy munkafázis elvégzéséhez speciális tudás szükséges. A fordizmus ezeket a képességeket, tudásokat fűzi a futószalag mellett felálló sorba. Az 1970-es évek közepén az USA-ban mintegy 20.000 foglalkozást tartottak nyilván.

A harmadik összetevő a szinkronizáció. Újfajta időgazdálkodás alakul ki, a munkaidőt az összehangoltság magas foka jellemzi. Romániában a hatvanas-hetvenes évek ingázó munkástömegeit kettős időgazdálkodás jellemezte, az ipari idő mellett a mezőgazdasági is még mindig meghatározta őket.

A negyedik összetevő a koncentráció. Elsősorban az energiaforrások koncentrációjáról és szolgálatba állításáról van szó, de a korszak az elkülönült intézményekbe tereli az embertömegeket: gyárakba, iskolákba, börtönökbe, örültekházába. A szocialista nagyipar állami konszernjei is a koncentráció megvalósítói.

Az ötödik a maximalizáció. A „nagyság” ebben az esetben a „hatékonyság” szinonimája. A beruházásra fordított hatalmas összegeket a fejlődés kétségbevonhatatlan bizonyítékaiként kezelték.

A hatodik a centralizáció. Ipari szempontból a korai vasútépítés követeli ezt: tőkekoncentráció, információk koncentrációja szükséges hozzá. A létrejövő központi bankok a nemzetgazdaságot felügyelik, tervezik, szabályozzák. Természetesen, a legnagyobb méretű központosított szervezetek a centralizált politikai vezérlés apparátusa valamint a tervezdaság.

A hat elv létrehozta az addig látottakat messze meghaladó, legmerevebb és leghatalmasabb bürokratikus szervezeteket.

2.1. Bürokratikus koordináció: az állami terv

A párt, az állami és tömegszervezetek funkcionáriusaiból, valamint az állami vállalatok vezetőinek együtteséből álló szervezet az apparátus vagy bürokrácia (Kornai 1993:72). Alvin Toffler általánosabb fogalmat használ: ők a hatalom technikusai. Nélkülük elképzelhetetlen lenne a modern, ipari társadalom.

Nemcsak a politikusok tartoznak ide, hanem az a sokféle új szakember, akiknek feladata a rendszer egységének kimunkálása, fenntartása: az integráció. Ezek a vezetők menedzserek, és kevésbé ideológusok, alkotó jellegű munkát végző társadalmi vagy politikai vezetők. A hatalomban való részvétel a rendelkezésül bocsátott vagy kialakított integrátori eszközök működtetéséből áll – és minél több ilyen eszköz van, annál nélkülözhetlenebbek, és annál nagyobb a hatalmuk. Toffler szerint a fejlett ipari társadalomban, függetlenül a politikai rendszertől, az integrátoroké a tényleges hatalom – nemcsak a politikai vagy gazdasági, hanem a kulturális, társadalmi, vagy éppen a sportéletet is szervezik, irányítják. A legnagyobb hatalmat azonban az információk (ideológia, propaganda), a humán erőforrások (káderpolitika, kádermozgatás), valamint a(z) ipari centrumokat, iparágakat létrehozó) beruházási források kontrollja biztosítja számukra.

A gazdaságot vezérlő bürokratikus koordináció működési kereteit a szocialista rendszerben az állami tervek teremtik meg. Marx úgy gondolta, hogy a népgazdaságot a proletárállam kell majd szervezze: ez működteti a vállalatokat, elosztja a nyersanyagot, a munkát és a munkaerőt, összegyűjti a jövedelmet, hogy majd újra eloszthassa. Mindezt egy egységes, központilag kidolgozott terv segítségével teszi. Ernst Gellner meghatározása szerint a szocializmus az az ipari társadalom, amely tervutasításos alapon működik (Gellner 2001:124).

A szocialista országokban a bürokratikus intézmények csúcsszerve, a központi tervhivatal (Romániában: CSP – Comitetul de Stat al Planificării) végzi a tervezést. Előbb a pártvezetés, majd a kormány, végül a parlament hagyja jóvá a tervet. Kétféle terv van: rövid- és hosszú távú. A rövid, általában egy éves terv valóságos operacionális eszköz, a távlati, általában öt éves terv inkább gazdaságpolitikai szándékok megfogalmazása, meg kijelöli a nagyobb méretű beruházásokat.

A terv, a szándék szerint, a teljes népgazdaságot átfogja (lásd Kornai 1993). Megadja a termelés teljes volumenét, ezek gazdasági ágak szerinti megoszlását. Szabályozza a nyersanyagok, félkész- és késztermékek elosztását. A termékek eloszlásáról mérlegeket készít: a források és a felhasználás egyensúlyban kell hogy legyen egy tervéven belül. A terv fontos része az, amelyik meghatározza a munkaerő-gazdálkodást: milyen gazdasági ágban hány dolgozó van, hogyan növekedik a számuk, és milyen bérezési rendszer szerint kapják a fizetésüket. A beruházásokkal is kiemelten foglalkozik, különösen azokkal, amelyek politikai prioritást élveznek. Megfogalmazza a műszaki fejlesztés menetét: az új technológiák bevezetését, új termékek kialakítását. Szabályozza a külkereskedelmet, exportfeladatokat jelöl ki, és a külkereskedelmi mérleg egyensúlyát felügyeli. Végül megadja a pénzügyi kereteket, a költségvetés fő adatait.

A terv működéséhez szükséges a tervszámok lebontása a gazdaság szintjeire: a minisztériumok, igazgatóságok, vállalatok mind-mind megkapják a saját tervszámaikat, és aszerint zajlik a termelés helyi szintű, napokra lebontott tervezése, majd maga a termelés. A terv az alsó szintekre olyan utasításként érkezik, amelyet kötelező végrehajtani.

A vállalatok javaslatokat tehetnek a terv első változatáról, majd kérhetik esetleg a tervmódosításokat. A terv körül a politikai befolyások felhasználásával állandóan informális kapcsolatokra épülő tervalku zajlik: hogyan lehetne az egyes aktoroknak nagyobb méretű forrásokra szert tenni, vagy hogyan lehetne a feladatokat megváltoztatni. Ezen túl, a hierarchiában fennebb levő szervek folyamatosan beleszólnak a tervteljesítésbe: új feladatokat, más termelési sorrendet diktálnak.

A döntő mindig a politikai szándék és erőpozíció. Adott esetben, politikai irányváltás után a teljes tervet átdolgozzák, rövid idő alatt, a gazdaságossággal és veszteségekkel nem törődve, és új orientációkat szabnak. A pártirányítás diktálta gazdaságpolitika mélyen átszövi a gazdasági szerkezetet.

A szocializmusban, és ez Romániára fokozottan jellemző, a bürokrata egyben pártpolitikus, technokrata és menedzser. A szerepek összemosódnak. „A megyei vagy vállalati párttitkár órákat tölt azzal, hogy egy nyersanyagszállítmány érkezését sürgeti vagy egy új termelési részleg üzembe helyezését felügyeli. És ugyanakkor a vállalati vagy minisztériumi vezetőtől elvárják, hogy politikai érveléssel is serkentse munkatársait. Ha több erőforrást akar igényelni saját részlegének, akkor azt politikai indoklással kell alátámasztania, és lehetőleg a pártszervezet támogatását is meg kell szereznie hozzá. A tiszta gazdasági és műszaki érvelés rendszerint nem elegendő: célszerű azt politikai fejtegetésekkel megerősíteni, sőt azzal még pótolni is lehet a gazdasági vagy műszaki számításokat.”(Kornai 1993:156.)

Az egész nemzetgazdaságot átfogó, a piaci mechanizmusok hatását minimálisra csökkentő vagy éppen kizáró tervezés igen bonyolult, és nem tudja kizárni a szervezetlenséget, kapkodást, részérdekek érvényesítését, a konfliktusokat, a pazarlást.

Hosszú távon a túltervezett gazdaság nem versenyképes.

2.2. Az iparosítás gazdasági, társadalmi-erkölcsi jellemzői

A szocialista fejlesztés sztálini modellje mindent alárendelt az erőltetett ütemű iparosításnak. Eredetileg ez a Szovjetunió elmaradottságából, elszigeteltségéből következett, és a háborús készültséget szolgálta. A harmincas évek szovjet ötéves tervei a vas- és acélgyártás, a gépgyártás fejlesztését propagálták, ezzel a huszadik század eleji nyugat-európai modellt utánoztak. A negyvenes évek végétől az új szocialista országokban is ez lett a követendő példa.

„A Szovjetunió a proletárdiktatúráról vallott felfogásával együtt átadta a kelet-európai országoknak iparosítási módszereit, a tervezés vallását és azt a hitét is, hogy a legfőbb érték a gépesítés, a villamosítás és az építőmunka. A párt diktatúrája ebben a perspektívában úgy jelenik meg, mint az a keret, amely elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a társadalom energiáit mozgósítani lehessen a termelőerők növelése és a modern ipari társadalmak megteremtése érdekében. Ahol több évtizedes lemaradást akarnak behozni, mégpedig nemcsak minden külső segítség nélkül, hanem dacolva a kapitalista világ ellenségességével, ott hadat kell üzeni a lustaságnak, a megszokásnak és a stagnálásnak. Az állam feladata, hogy megszervezze a termelés nagy csatáit, s az állam legfőbb igazolása a létrehozott mű.” (Fejtő 1991:221.)

Romániában az iparosítás a korszak politikai kezdetétől politikai prioritás volt és maradt, de az eszközök és az ütem időnként változott. 1948 után nemcsak a gyárak korszerűsítése, bővítése, újak építése volt állandóan napirenden, hanem az iparosítással járó áldozatok elfogadtatása, a munkához való viszony alapvető megváltoztatása. „Miénk a gyár, magunknak dolgozunk!” meg „Miénk az ország, magunknak építjük!” – hangzottak a jelszavak. A kapitalizmus anyagi ösztönzőit a szocialista gazdaság nem tudta ugyanúgy működtetni, ezért minden erőfeszítése arra irányult, hogy a még létező anyagi jutalmazást (magasabb fizetés, prémiumok, ellátási kivételezettség) morális ösztönzőkkel keverje, esetleg azokkal cserélje fel. Hazafiság, munkaszeretet, forradalmi hagyományok megbecsülése, a vezetők és a szocialista haza szeretete, békeszeretet, becsület – mindmegannyi teljesítményre ösztönző, kötelező elv volt. Újítási

mozgalmakat, túlórákat, munkaversenyeket szerveztek, bemutatókon, gyűléseken, a propaganda minden csatornáján keresztül népszerűsítették az eredményeket, létrehozták a „permanens forradalom” neurózisos állapotát.

Mindez valójában, az ideiglenes teljesítmény-növekedés után, hosszabb távon a termelés szétzüllesztését eredményezte. A munkanormák megállapítása állandó viták forrása volt, a keresetsökkenésre a munkások lopással, csalással, kilépéssel válaszoltak. Igen hamar kiderült, hogy ez a fajta iparosítás a szocialista rendszer számára nemcsak anyagilag veszteséges, hanem erkölcsileg is kezelhetetlen helyzetek sokaságát eredményezi. Egyre nyilvánvalóvá vált, hogy a munkások állama jogi, rendőri, fegyelmező eszközöket is kell hogy alkalmazzon – a munkások ellen! A „szocialista munkafegyelem” kialakítása és fenntartása a fegyelmezők (hajcsárok) rétegét igényelte, szembeállította a munkásokat a soraikból éppen csak kiemelkedett, de már privilégiumokat élvező vezetőkkel.

Az új helyzet, a nagyméretű építőtelepek, a beinduló gyárak szervezési, szakképzési, logisztikai (ételmezés, elszállásolás, higiénia) problémák garmadáját termelték ki. A munkásszállások állapota konfliktusok sorozatát szülte. Alkoholizmus, rendbontások, bűnözés, a „vándormadár-élet” (gyakori munkahely-változtatás) jellemezte ezeknek a helyszíneknek a munkástársadalmát. Románia 1950-es költségvetésének 52,5%-át költötte a nemzetgazdaság, elsősorban az ipari beruházások finanszírozására. Azért csak ennyit, mert a háborús készülődés következtében igen nagy volt a hadiiparra költött mennyiség: 17%. Ez az ötvenes évek folyamán csökken, 1960-ban már csak 6,1%, 1970-ben 5,1%, 1980-ban 3,5%. A nemzetgazdaság fejlesztését szolgáló rész aránya 1960-ban 64,3%, 1970-ben 61,3%. 1980-ban 62,4%. Közben az ötvenes években kis mértékben ruháztak be a mezőgazdaságba, az iparban a fogyasztási cikkek termelésébe, valamint a szolgáltatásba.

Az iparosítás az ötvenes években elsősorban a vízierőművek, sokszor városoktól távol épülő gyárak építőtelepeit, a nagy ipari központok kialakítását jelentette. Az ötvenes évek elején a Beszterce folyón épülő békási Lenin vízierőmű volt a propaganda kedvence. Új városokat alapítottak: a Fogaras melletti, a hadianyaggyártást koncentráló Viktória-várost, vagy a Nyugati-havasokban, az uránbányák közelében fekvő Groza Péter várost. A Székelyföldön az új iparosítási hullám elindulásakor, 1968-ben avatták várossá a nyersvas-gyártó üzemmel rendelkező Szentegyházát (akkor: Vlahica) és a rézbányászok települését, Balánbányát. Kiemelten Bukarest mellett Vajdahunyadot és Brassót (akkori nevén Sztálinvárost), majd az ötvenes évek végétől például az oda telepített a kohászati kombinát miatt Galacot fejlesztették. Vajdahunyadnak 1948-ba 7.018 lakosa volt. Tizennyolc év alatt ez a szám 68.206-lett, azaz 9,7-szeresére növekedett. Igazi iparvárossá lett, annak minden egyoldalúságával együtt. Ennek ellenére a propaganda maximálisan kihasználta a Vajdahunyad „szocialista város mint monumentális propagandaeszköz” (Germuska 2004:20) nyújtotta lehetőségeket. Filmhíradók, munkaversenyekről beszámoló első oldalas újságcikkek folyamatos főszereplője a város és annak vasöntődéi.

A szocializmus idején Romániában az ipar az erőforrások és munkaerő centralizációjának, maximalizációjának, specializációjának kiemelt területe volt. Végig nőtt az ipari létesítmények, az ipari munkásság száma. Az utolsó évtized azonban a szervezés, termelés, minőség, nyereségesség általános válságát hozta el. A makroszintű szinkronizáció diktatorikus jellege egyértelműen elvezetett a nyolcvanas évek csődjéhez.

3. Központ és periféria: adminisztratív-területi szerkezetátalakítások a szocialista Romániában.

A centrum és a periféria a történelemben nem elsősorban földrajzi, hanem hatalmi-társadalmi térben elhelyezkedő szinterek. Társadalmi térként (viszonyok konfigurációjaként – a fogalmat Dumitru Sandu használja) értelmezve azonban arra kell figyelniük, hogy állandó újra-definiálás, pozíciókeresés és pozíció-tulajdonítás folyik: gyorsan változó helyzetek sorában alakul át a viszony, az egymásra hatás, és a centrumnak a periférián való hódító megjelenése, vagy a perifériának a centrumhoz való igazodása, a viszonyulások reflektáltsága.

A határokat és a viszonyrendszereket átszabó döntések első lépésben mindig a politikai-gazdasági uralom megerősítését szolgálják. Ugyanakkor a döntések nyomán kialakuló konfigurációk és gyakorlatok, az intézményi működések nem csak egyneműsítenek, hanem tartós különbségeket is kiépítenek.

A perifériák sérülékenysége abban áll, hogy a centrummal való viszonyalakításban konstruálódnak: ellenállásban, látszat-engedelmeskedésben, a kettős erkölcs elfogadásában és működtetésében, feltételes és ideiglenes behódolásban. A centrum hatalmi kiváltsága: megteheti a szerkezetátalakítást, és így megerősítheti hatalmát. Stabilizálja az intézményi működést, biztosítja a normakövetést. Természetesen mindez megerősíti és megkérdőjelezhetetlenné teszi a centrum autoritását.

A periféria sorsát évtizedekre meghatározta, hogy milyen belső hierarchiát és milyen rendelkezési behatároltságot kényszerített rá. Romániában 1950-ben hozták létre a szocialista átalakítás keretében az elsődleges és a másodlagos centrum-periféria szerkezeteket: a tartományokat és a rajonokat. Ezek egyben hatalmi viszonyteremtő szerkezetek voltak. A vidék, a falvak és községek a rajoni központ felé orientálódtak, a rajoni központ pedig a vidék feletti uralmat szervezte, világosan kirajzolva a kistérségi méretű hatalmi viszonyrendszereket. A tartomány ugyanezt tette a rajonokkal. Az államhatalom központi szerveinek, mint adminisztráló centrumoknak pedig a tartományok voltak az alárendeltjei.

Bárhogy is nevezték és szervezték a közigazgatási rendszert, az egyes területek (gazdasági és társadalmi) központjai a városok voltak. Ezek vetélkedtek a közigazgatási hierarchiában elfoglalható helyekért. Az 1950-ben megteremtett új rendszer háromféle várost definiál: köztársasági, tartományi és rajoni alárendeltségűt. A tartományi-rajoni besorolás a hatalmi szerkezetben való újrapozicionálást jelentett: a régebbi megyeközpontok mintegy fele kiemelkedett, tartományi központtá vált. Fele pedig visszaesett kistérségi központ szintre. Ez történt a Székelyföldön Székelyudvarhelyel, Csíkszeredával, Sepsiszentgyörggyel. Két év múlva azonban megint fordult a kocka, csak 18 tartomány és ennek megfelelően 18 tartomány-központ maradt. Ezek váltak napjainkra Románia 100 000 lakosnál népesebb nagyvárosaivá.

Újabb szereposztásra 1968-ban, a megyésítéskor kerül sor. A centrum-periféria viszonyrendszerek kialakításában Romániában mindmáig 1968 a végpont. Nem pusztán azért, mert az új, Ceaușescu vezette pártelit – az idősebbeket kiszorítva, az új pozíciók kialakításával és elfoglalásával – ekkor szervezi és szilárdítja meg a hatalmát a perifériákon. 1968 nemcsak az ekkor kiszabott megyehatárok és ezzel a megyei, máig érvényes centrum-periféria viszonyrendszerek létrejöttének éve. Hanem ekkor növelik meg a városok területét, a szomszéd települések hozzácsatolásával. Ugyanakkor alakítják ki a korszak fejlesztési szempontjainak megfelelően a községhatárokat és a községközpontokat. 1989 után hosszú, máig húzódozó harc

indult a városkörnyéki községek önállósulásáért és az erősebb települések önállóvá községé válásáért. A már érvénytelenné vált fejlesztési elvek egyre nyomasztóbb terheitől való megszabadulásért, a területi-hatalmi viszonyok átrendezéséért folyik tovább a küzdelem.

3.1. 1950

Romániában az 5/1950-es törvény alapján 1950 szeptemberében történt az új területi-közigazgatási felosztás. Ezt rajonálásnak nevezték, bár nemcsak az jellemezte, hogy a járások helyett rajonokat, hanem az is, hogy a megyék összevonásából tartományokat alakítottak ki. Az 1950-es, rajonálásnak nevezett szerkezetátalakítás a politikai hatalomgyakorlást végző pártintézmények létrehozásával kezdődött. Ezt követte az állami közigazgatás átalakítása. A törvényt 1950. szeptember 6-án szavazták meg és szeptember 10-én jelent meg a hivatalos lapban. Ekkor összesen 117 rajon, 28 tartomány, 148 város és 4052 község jött létre. Erdélyben 11 tartomány született.

A térképet vizsgálva joggal mondhatjuk, hogy az új határok a történelmileg kialakult felosztást, a természeti-földrajzi tagoláshoz is igazodva, csak a nagyobb országrészek között tartották tiszteletben. Nem alakultak olyan szerkezetek, amelyek ezeket a történelmi határokat metszve, moldvai és erdélyi, vagy havasalföldi és erdélyi részeket egyesítettek volna. Egyetlen kivétel: Predeal Brassóhoz, azaz ahogy 1950 augusztus 23 tiszteletére történt ünnepélyes átkeresztelés után nevezték: Sztálinvároshoz csatolták. Akadtak azonban olyan szerkezetek, amelyek Erdélyben eddig össze nem tartozó vidékeket fogtak egybe: Zilah Kolozsvárhoz, Szilágysomlyó Nagyváradhoz, Nagykároly Nagybányához, Gyulafehérvár Dévához, Felsővisó Besztercéhez, Balázsfalva Marosvásárhelyhez került. Akadt olyan megye is, amelyet kétféle daraboltak: Csík megyéből Gyergyó Maros tartomány, Csík Sztálin tartomány része lett.

A történelmi Székelyföld ekkor két tartomány között oszlott meg. Maros tartomány hat rajonból állt: Marosvásárhely, Ludas, Dicsőszentmárton, Régen, Erdőszentgyörgy, Gyergyó. Sztálin tartomány rajonjai: Brassó, Rákos, Udvarhely, Csík, Kézdi és Sepsí.

3.2. 1952

Ez egy rövid átmeneti állapotnak bizonyult, csupán két évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy újrarájzolják a térképet. 1952 július-szeptemberében új belső határokat húztak meg Romániában. A tartományok területeit megnövelték, a számuk 28-ról 18-ra csökkentették. A rajonok számát, határait ekkor is, ezelőtt is, ezután is, alkalmanként változtatták. Ez a területi-adminisztratív átalakítás Romániában átvette a szovjet modellt, létrehozta a nemzetiségi kérdés kezelésének és megoldásának szovjet, egészen pontosan sztálini valóságát. A szovjet modell átvételének az akkoriban népi demokratikusnak nevezett államokban egyedülálló esete volt ez: egy nemzetiségi autonóm tartomány született.

Román Népköztársaság 1952 szeptemberében megszavazott új Alkotmányában, az Államrendről szóló fejezetben a következő olvasható:

„ 19. szakasz. -- A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartománya a kompakt magyar székely lakosság által lakott területből áll, és az Autonóm Tartomány lakossága által megválasztott, autonóm adminisztratív vezetősége van. A Magyar Autonóm

Tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Toplica. A Magyar Autonóm Tartomány adminisztratív központja Marosvásárhely város.

20. szakasz. -- A Román Népköztársaság törvényei, az állam központi szerveinek rendeletei kötelezőek a Magyar Autonóm Tartományban.

21. szakasz. -- *A Magyar Autonóm Tartomány Szabályzatát a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa dolgozza ki és jóváhagyás végett a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése elé terjeszti."*

A Magyar Autonóm Tartomány Szabályzata, azaz az autonómiára vonatkozó szabályozókat magába foglaló, Statútumként emlegetett irat a későbbiekben, az Alkotmánynak ellentmondva, nem készült el. Az autonómia mindvégig formális volt.

A Magyar Autonóm Tartomány eredetileg kilenc rajont foglalt magába 1956-ban Udvarhely és Erdőszentgyörgy rajonok egy részéből létrehozzák Keresztúr rajont.

1960 decemberében újra területi-adminisztratív átrendezésre kerül sor, a 18 helyett 16 tartományt hoznak létre, egyes tartományokat átneveznek.

A Magyar Autonóm Tartományt megszüntetik. Erdőszentgyörgy rajont Marosvásárhely, Keresztúr rajont Udvarhely rajonba olvasztják be, Kézdi és Sepsi rajonokat Brassó tartományhoz csatolják, Ludas és Sármás rajonokat, valamint Dicső rajon egy részét pedig a megmaradt területhez, létrehozva így az új területi-adminisztratív egységet, amelynek a neve: Maros Magyar Autonóm Tartomány. A Magyar Autonóm Tartományban 77%, a Maros Magyar Autonóm Tartományban 63% a magyar nemzetiségűek aránya.

3.3. 1968

A tervezés-szervezésnek, iparosításnak és urbanizációnak, az infrastruktúra-fejlesztésnek – a társadalom uralásának - valóban új kereteit, a szocialista állam ideig-óráig valóban hatékonyan működő térszerkezetét 1968-ban hozzák létre Romániában. Ez a megyésítésként ismert területi-adminisztratív átalakítás.

A megye „gazdasági és kulturális szempontból komplex közigazgatási egység”, az országos fejlesztés alapvető egysége. Létrehozása visszatérés a két világháború közötti hagyományokhoz, ugyanakkor az új város- település- és iparszerkezet szentesítése, a települések újra-hierarchizálása. Jelentős a közvetlen politikai tét: megváltozott a legfelső vezető, változik a legfelső vezetés, az ezt kiszolgáló helyi elitet kell lojálissá tenni, az erőltetett ütemű iparosítás és urbanizáció újabb helyszíneit uraló technokratákat alkura kényszeríteni. Amint Hunya Gábor megállapítja: „Központosított gazdaság- és társadalomirányítás esetén nagy jelentőségű az igazgatási szintek hatékony megszervezése. Az alárendelt szintek befolyásának korlátozása a központi hatalmat erősíti. Az egyenrangú területi egységek számának szaporításával egyenletesebb erőforrás-eloszlás alakítható ki, és korlátozható a középírányító szint alkuereje.” (Hunya 1999:162-163.). Az 1950-es rajonálás a centrumok-perifériák négylépcsős rendszerét alakított ki, a helyi fölött ott volt a rajoni, a tartományi, meg a központi. 1968-ban visszatérnek a háromlépcsős szerkezethez, és megrostálják, alkura kényszerítik a tartományi elitet.

A megyésítést a területi-közigazgatási megszervezés javításaként emlegetik, és beillesztik a Ceausescu-korszak elején beindított társadalmi-politikai szerkezetátalakításba. 1967 október elején hozzák nyilvánosságra az elveket, és hosszabb politikai alkudozás, a központi és a helyi elitek határmódosító vagy határmegőrző, intenzív lobbizása után, 1968 február közepén születik meg a végleges döntés az új megyehatárokról.

Az alkuról szól a megyésítés székelyföldi története is. A Székelyföldön eredetileg egyetlen „nagy székely megyét” terveztek, Csíkszereda központtal. A brassói lobbi azt szerette volna, ha az addigi Sepsí és Kézdi rajonok területei Brassó megyéhez tartoznának. Végül is kiegyeztek egy külön, kis Kovászna és egy közepes Hargita megyében, ez utóbbinak pedig Székelyudvarhely lett volna a központja. Megkezdték az átalakítást, csak hogy Csíkszeredában megszervezzék egy tüntetést annak érdekében, hogy mégiscsak az ő városuk legyen a központ. Az összegyűlt tömeg körbezárta a rajoni párbizottság székházát. Nem engedték ki a bentlevőket, beengedték de utána fogva tartották a Központi Bizottság küldötteit is. Végül megegyeztek abban, hogy küldötteket választottak, azok Bukarestbe utaztak és Ceausescuval tárgyalva elérték, hogy Csíkszereda legyen a megyeközpont.

Meghökkenő momentum: egy kisváros, kistrégió elitjének sikerül alkuba bocsátkozni a centrummal, és sikerül érdekeit érvényesíteni. A szocialista korszakban kivételesen történhetett csak meg ez: az ok az, hogy a „legpuhább” időszakban vagyunk, Ceausescu pedig igen képlékenyen viselkedik, hiszen ekkor még enged, hogy ennek nyomán majd megszervezze hosszan tartó diktatorikus uralmát. Csíkszereda és Székelyudvarhely további sorsát azonban ekkor döntötték el.

1968-ban negyven megyét hoznak létre.

3.4. Ceausescu modernizációs álma

Romániában a nagyméretű, tervezett és összehangolt területrendezési tevékenység egyidős a szocialista rendszerrel: 1948-ban születtek meg az első városrendezési tervek. 1949-től beindult az állam kisebb adminisztratív területeinek rendezésével kapcsolatos tevékenység, 1960-tól beszélnek a falvak tervezett fejlesztéséről.

Az 1968-as megyésítésnek is a politikai elképzelések szerint a gazdaság-, területfejlesztés új kereteit kellett kialakítania. Az előkészítő dokumentumnak is ez volt a címe: *Az RKP KB 1967 október 5-6-án tartott Plenárisán elfogadott alapelvek Románia adminisztratív-területi szervezésének megjavításáról és a rurális települések szisztematizálásáról.* A későbbi Szisztematizálási Törvényként ismert és elfogadott alapelvek már itt felfedezhetőek. A teljes nemzeti terület harmonikus fejlesztéséről beszélnek. Mindegyik megyének, vidéknek a nagy egységen belül meg kell legyen a maga sajátossága (specifikuma). A falvak és városok fejlesztését ennek alárendelve kell összehangolni. A mezőgazdaságra alkalmas földterületek védelmét, a környezet védelmét meg kell szervezni. A városi és a falusi környezetben fokozni kell az épületek és a lakosság koncentrátságát – ezért később falusi környezetben is propagálják az emeletes házak építését. Ki kell jelölni a fejlesztendő településeket: azokat a városokat, amelyek nagyobb vidékek központjai, vagy azokat a falvakat, amelyek idővel központok, városok lehetnek – ez utóbbiakban gazdasági, kulturális és közösségi épületeket kell tervezni és építeni (Measnicov-Hhristache-Trebici 1977:175-176.).

A terület szisztematizálása csak része egy komplex és hosszú ideig tartó folyamatnak, amely során a politika megvalósítja a termelő erők racionális elhelyezését az ország területén, minden megye és zóna fokozatosan és egymással harmóniában fejlődik, és a falu-város, a regionális, a nemzetiségi identitások közötti különbségek eltűnésének is köszönhetően az egész nemzet homogenitása megvalósul, ezzel együtt pedig civilizációs foka emelkedik.

Az dióhéjban a román pártvezetés, Ceausescu modernizációs álma.

A területi-adminisztrációs átalakítások nyomán létrejött szervezetek azonban tények: a fejlődés támaszai vagy bilincsei.

II. Fejezet

A diktatorikus hatalomgyakorlás társadalomalakító eredményei. Mobilitás, urbanizáció, foglalkozásszerkezet, társadalomszerkezet.

1. A mobilitás periódusai.

A két világháború közötti időszakban a román politikai vezetésnek nem volt olyan egységes és hatékony, a társadalom mobilizációját kiváltó gazdaság-, területfejlesztési politikája, mint a szocialista korszakban. Ennek legalább két oka volt. Az állam az új nemzeti határok megerősítése céljából alakított ki telepítési-fejlesztési politikát, ezzel együtt a városokban a saját hatalmi pozícióinak megragadására, a nemzetállamot építő románság gazdasági érdekeinek megerősítésére törekedett. Ugyanakkor nem rendelkezett az iparosítás és városfejlesztés olyan – alapvetően diktatorikus – koncepciójával, olyan forráskoncentrációval, és nem volt képes az anyagi és emberi források olyan hatékony felhasználására, mint 1945 után.

1.1. A két világháború közötti mobilitás néhány jellemzője

A két világháború közötti mobilitásról az 1930-as népszámlálás adatai nyomán lehet fogalmat alkotni. Ekkor a lakosság 24,7%-a lakott máshol, mint ahol született. Ez a földrajzi mobilitás vagy migráció azonban elsősorban falvak közötti: az elmozdultak 55,4%-a nem faluról városra, hanem faluról falura költözött. Ha külön tekintjük a férfiakat és a nőket, akkor kiderül, hogy a városra költözők inkább férfiak, a faluról elvándorlók inkább nők. Ezek nem munkát keresnek, hanem más helységekre mennek férjhez. A 16-24 év közötti korosztályban a lakhelyváltató nők ötven százalékkal többen vannak, mint a férfiak. 25 éves kortól ez az arány kiegyenlítődik, majd nagyobb lesz a férfiak aránya.

A migránsok 1930-ban a falvak lakosságának 17,5 %-át teszik ki. Ennél fontosabb azonban, hogy függetlenül attól, hogy a város csak a második célpont, a városok lakosságának ekkor 50,7%-a nem helybeli. Az 1930-1941 közötti időszakban a városok lakossága évente 1,65%-al nőtt (ez a természetes szaporulat és a migráció együttes hatása). 1941 és 1948 között ez csökkenésbe váltott, a háborús mozgások következtében mintegy százezerrel lett kevesebb ebben az időszakban a városi lakosság száma.

A két világháború közötti időszakban a faluról való elvándorlásnak belső, taszító okai talán ugyanolyan fontosak voltak, mint pusztán a városok fejlődése, a vonzó munkahelyek, nagyobb fizetések miatti szívóerő. Egyes vidékeken a magas népszaporulat relatív túlnépesedést eredményezett, kialakult egy „demográfiai nyomás”, és a „népfelesleg” elvándorolt.

Venczel József 1942-ben közzétett vizsgálatai szerint a Székelyföld népsűrűsége igen alacsony (37 fő négyzetkilométerenként), de mivel a termőterület aránya nagyon kevés, ezért jelentős a túlnépesedés. Az 1902-es tusnádi, a székelység kérdését megtárgyaló kongresszuson kialakult véleménnyel ellentétben Venczel József konklúziója: nem a szegénység a kivándorlás oka, hanem elsősorban a terület szűkössége, az ehhez képest igen nagy népességszám. A megoldás pedig: a modernizáció.

„...ahhoz, hogy a Székelyföld agrárnépessége elérhesse legalább az erdélyi szintet, ahhoz a föld tiszta hozamának, hangsúlyozzuk: nem nyers, hanem tiszta hozamának 26,5 százalékkal kellene növekednie. Ez pedig olyan kívánalom, melynek megoldását csak nemzedékeken keresztül ható általános népművelés és szintén nemzedékek egész során keresztül érvényesülő gazdasági beavatkozás, nagyarányú tőkebefektetés, az egész Székelyföld termelési struktúrájának átalakítása tudná csak megvalósítani és csak a késői jövőben. Addig pedig ez a mostani agrárnépsűrűségi helyzet kevés változással fennállana. Sőt meglehet, hogy még akkor is fennállana, mert a népszaporulat rögtön kitöltené azokat a tereket, amelyeket a céltudatos és erőteljes gazdaságpolitika felszabadítana. Eredményt, pozitív eredményt legfőnnebb a társadalom strukturális átépítése és az agráréletforma mellett a bányászat, ipar és kereskedelem felélesztése, illetve megteremtése s egy bizonytos fokú polgárosodás ígérhetne, ha erre a Székelyföld földrajzi helyzete, főként a közlekedéspolitikai keretében, alkalmassá tétetik. Ez esetben elképzelhető rövidebb időn belül is, hogy az agrárnépsűrűség kisebbedik, s nemcsak horizontálisan, de vertikálisan tágított lélettérben a székelység szabadabban lélegezhetik és népszaporulata nem fogja meghaladni a gazdaságpolitika által feltárt lehetőségeket. Mindez azonban a jövő kérdése. Ma még nem számolhatunk azzal, hogy mi fog történni: a székelység élettere miképpen fog szélesedni, tágulni, a székely társadalom miként fog átalakulni, a székely termelőmunka miképpen nyer új lendületet – ma csak azzal számolhatunk, hogy a székelységnek nagy agrárnépfölöslege van – akkor is, ha Erdéllyel hasonlítjuk össze, de különösképpen akkor, ha a mai Magyarország népesedési helyzetével vetjük össze a Székelyföld népesedési helyzetét. Az erdélyi agrárnépsűrűségi hányados és a Székelyföld kiszámított mérlegelt területének összevetésével ugyanis megállapíthatjuk, hogy a Székelyföldnek 95.495 főnyi agrárnépfeleslege van, amelyből a székelység részesedését legalább nyolcvanezer főre becsülhetjük.” (Venczel 1942:23-24. Kiemelések az eredetiben.)

A mobilitás megértéséhez fontosak még a tapasztalatszerzésnek, az időleges kimozdulásnak azok a kulturális mintái, amelyekről az alábbiakban szó lesz.

1.2. A mobilitás mikrokulturális meghatározottsága

Gerschenkron véleménye szerint akkor lesz a falusi gazdálkodóból igazi ipari munkás, amikor leválik „a föld köldökszínórjáról...” (lásd lennebb). Ez hosszas folyamat, Románia esetében az egész huszadik század egyik alapvető társadalmi mozgása, amely még a huszonegyedik század elején sem fejeződött be egyértelműen. A Violette Rey szerkesztésében 2006-ban megjelent Románia Atlasza szerint a 10 millió falusi és 3 millió aktív gazdálkodó ma is rurális teszi Romániát -- az erőszakos szocialista korszak ellenére, amely a földek kollektivizálásával és a falvak szisztematizálásával akarta eltüntetni a parasztságot. 2006-ban, Európában Románia másoktól leginkább megkülönböztető jegye mezőgazdasági jellegű ruralitása. Hiába mozdult el a falusi lakosság, a föld köldökszínórjáról nem tudott leszakadni, vagyis az évszázados kulturális viselkedésmódokat, társadalmi beágyazottságot nem tudta visszavonhatatlanul megváltoztatni.

A társadalmi mobilitás: az individuumok elmozdulása a társadalmi térben. A társadalmi mobilitás legtöbb esetben térbeli mobilitással is jár. A Kelet-Európára jellemző társadalmi mobilitás legfontosabb eleme egy új, a parasztitól különböző életvezetés, értékrendszer elfogadása és gyakorlása. A városi életforma nyújtja a társadalmi mobilitás kiterjedt lehetőségeit (Móricz

Zsigmond rövid karcolatban ír lényeglátóan arról: hogyan lesz a parasztból proletár). Az első lépés a társadalmi mobilitás fele az oktatás kiterjesztése, az analfabetizmus megszüntetése, a standard tudásanyag elsajátítása. A második lépés az iparosítás és a városiasodás, ezek teremtik meg a tömeges mobilitás feltételeit. Ezekkel együtt jön létre a foglalkozási- és tevékenységszerkezet differenciálódása (új mesterségek sora). Romániában a huszadik század második felében lejátszódó folyamatok nagyméretű intergenerációs mobilitást eredményeztek. Corneliu Cărtână szerint 1999-ben a 25 évesnél idősebb lakosság 78%-ának magasabb iskolázottsága volt, mind a szüleinek, míg csak 5%-nak volt a szülőknél alacsonyabb az iskolázottsága. 1999-ben az intergenerációs mobilitás városiaknál 81,8 %, falusiaknál 74,9%, férfiaknál 81,1%, nőknél 75,8%.

A szocializmus első évtizedeit az egylépcsős mobilitás uralta: parasztból munkás, munkásból értelmiségi lett. Ennek a mozgásnak tömeges formája az ötvenes-hatvanas években, a kollektivizálás befejezésével összefüggésben alakul ki. Amit társadalomtörténeti szempontból mindenképpen figyelembe kell venni: a mikrokulturális feltételrendszer, a kultúrába és társadalomba ágyazottság megváltozása a szocializmus korszakában. A húszas-harmincas években még lassan változó, hagyományosnak nevezhető társadalmában az igazodás, a társadalmi javak megszerzése és megőrzése a legfontosabb. Ebben a társadalmi környezetben az egyén társadalmi rangját az örökölt és megszerzett státuszjelző javak biztosítják. A mikrotársadalmi környezet elvárása szerint az egyénnek az a feladata, hogy megerősítse örökölt társadalmi helyzetét (a család „rangját”). Ennek érdekében birtokba kell vennie és használnia kell a társadalmi identitást reprezentáló státuszjavakat (lakás, gazdasági eszközök, ünnepi tárgyak, stb.) Ha helyben nem tudja megszerezni a státuszjavak tulajdonba-vételét elősegítő erőforrásokat (föld, gazdaság, állatok), akkor más környezetben kell megpróbálkoznia a megszerzéssel. A krízishelyzetektől eltekintve nem az élelmiszerhiány az, ami kimozdulásra készíti az embereket. Az ipari társadalom hajnalán a társadalmi igazodás kényszere miatt indulnak el a faluból munkát keresni az emberek. Éppen ezért ez a társadalmi közeg viszonyulása határozta meg azt is, hogy mennyi az igazodáshoz szükséges „elég”, és milyen nehézségeket kell eltűnne az idegenben a kimozdulónak. Tagadhatatlanul fontos szerepet játszik a kialakuló migrációban a népességszám XIX. század végi, addig példátlan gyarapodása, az úgy nevezett „demográfiai nyomás”: a státuszjavak korlátozottan rendelkezésre álló mennyiségén az egyes fizikai terekben egyre több személynek kellett osztoznia.

A kimozdulás előtt már ismertek, rendelkezésre állnak az előző generációk tapasztalatai, az előző generációk által kidolgozott kulturális minták. Elsősorban az a tapasztalat volt hatásos, hogy aki helyben nem tudta megszerezni a státuszjavakat, az marginalizálódott: csökkent a család rangja, meglazultak a rokonsági kapcsolatrendszerek. A kilépés mesterség megtanulásával is járt, ezt visszatérve szintén kamatoztatni lehetett a faluban még hiányzó szakmák gyakorlásával, és így át lehetett váltani státusz-megerősítéssé. Sajátos esete volt ennek a lányok cselédeskedése: főzést, a háztartás vezetését tanulták meg (pl. új konyhai eszközök és főzési technikák alkalmazása, speciális ételek készítése, tézstasütés) Ha az idegenben végzett munkát tanulásként értelmezték, akkor aki nem ment el, az volt a csökkentértékű (pl. nagygazdák gyermekei).

A kilépés a kapcsolatrendszerek mentén történt: az idegen makrokörnyezetben ismerős mikrokörnyezetet jelentettek, kulturális támaszt nyújtottak azok, akik már régebben ott tartózkodtak. A húszas-harmincas években a falusi családba beleszülető gyermek a szocializáció során megismerkedett a státusharc tényével, megismerte a családjában rendelkezésére álló eszközöket. Felkészült a kimozdulásra. Elsajátította azokat a világnézeti elveket, kialakította azt a kötődést, ami kötelezővé tette az elhagyott településre való visszatérést. Az „erőforrások

hazatelepítésének modellje" (a városi munkával szerzett pénzzel a szülők támogatása, építkezés, földvásárlás) az erre építő életvilágépítési startégia is a szocializáció során alakult ki.

A két világháború között a falvakból való eltávozásban még érvényesültek az első világháború előtti modellek: a társadalmi mobilitást hozó végleges eltávozás, meg az időszakos migráció. Például a Székelyföldről a városi munkát vállaló fiatal férfiak száma megnőtt, és hosszabb időtartamú városi tartózkodásra rendezkedtek be. Házasodni hazajöttek, de „A településen kívüli munkavállalás nem fejeződött be a fiatalok családalapításával: a szülők rendszerint a második-harmadik gyerek megszületéséig dolgoztak városon, az itt szerzett pénzzel a faluban földet, telket, házat vásároltak, majd hazatértek gazdálkodni. E gyakorlatban a falun kívüli munkavállalás eltarthatott a családalapítás után 6-8 évig is.” (Oláh 1996:31.) Venczel József szerint a Székelyföldről a két világháború közötti időszakban mintegy 80.000-en költöztek városra (Venczel 1993:90).

Az egyes falvakban tapasztalható volt a sikeres mobilitási pályák tömeges követése. Tófalvi Zoltán az atyhaiak temesvári letelepedésével kapcsolatos vizsgálatából kiderül, hogy egy 1925-ben elkezdődött folyamat az ötvenes, a hatvanas években fokozódott, és a nyolcvanas évek elején 227 család, 490 Atyhában született személy lakott Temesváron. Részben integrálódtak a városi közösségben, részben megmaradtak otthonról hozott kapcsolattartást, viselkedést meghatározó kulturájuk határain belül: Temesváron is az atyhaiak közösségének lehet nevezni őket. (Tófalvi 1982)

Gyökeres változás kezdődött a negyvenes évek végétől, az ötvenes években, majd folytatódott a hatvanas években, amikor a falu gyorsan átalakul: többé már nem egy, az életvezetés korábbi formáinak időszakos kilépéssel történő stabilizációját lehetővé tevő életkeret. Az iskola is átalakul, az állami munkaező-politika kiszolgálója lesz.

Új mikrokulturális feltételek termelődnek, új életvezetési alapok szilárdulnak meg: az állandó alkalmazotti viszony, a még falun lakó ingázók számára a csökkentett mértékű, de még mindig zajló gazdálkodásból is származó, tehát kettős jövedelemszerzés, és a városi életforma elemeinek átvétele.

Amikor a falusiból városi lesz, az ideiglenes kilépés végleges kilépéssé válik - de amikor a falusi a faluban maradva változtat életformát, akkor az átmenetek sokasága termelődik. Romániában ezek az átmeneti formák igen szívósnak bizonyultak.

1.3. Szocialista korszak: irányított mobilitás.

Az 1948 utáni korszak mobilitása elsősorban a politika beavatkozásának köszönhetően más típusú, mint a két világháború közötti. A mozgás dinamikáját, irányait elsősorban nem a viszonylag spontánnak tekinthető urbanizációs és demográfiai, hanem a nagypolitikai és tervezési tényezők döntenek el. Beindul a kollektivizálás, ezzel együtt a gépesítés, és a politikai vezetés tervezi, vezényli a munkaerőnek mezőgazdaság és ipar, falu és város közötti átcsoportosítását.

A Szovjetunióban és az őt követő szocialista országokban ... a társadalom erőszakos restratifikálása, a szocialista nagyipar létrehozásának programja, a legtöbb helyen meghirdetett szocialista kollektivizálás, a szocialista igazgatási apparátus és értelmiség kialakítása, széles társadalmi csoportok stigmatizálása és negatív megbélyegzése olyan új mobilitási hullámot indított be, amely -- bár radikális változásokat jelentett a korábbi mozgásokhoz képest -- korántsem hozta meg a társadalmi stabilitás ígérését.

... az 1928-as, illetve 1945-ös politikai fordulatokat követően megszűnt a társadalom megváltoztatására vonatkozó korábbi egalitáriánus, demokratikus és politikus-forradalmi elképzelések elkülönülése és „munkamegosztása”. A politikai hatalom új, egységes felfogásából az is következett, hogy meg kellett szüntetni az esetleg egymással ellentétes divergens mobilitási csatornákat, szigorúan alárendelve az új pártpolitika társadalmi célkitűzéseinek. A társadalom élete a politikai igazgatás teljes kontrollja alá került. Így nemcsak a politikai türelem szűnik meg a társadalom spontán, belső szerveződésével szemben, de az olyan intézmények is, mint munkás-önigazgatás és munkásellenőrzés, melyek éppen a kettősség és a közvetlen befolyás fenntartására szolgáltak. Megszűnik a „kollektív mobilitás” – mint a társadalmi igazságosság és egyenlőség fele való törekvés – politikai preferenciája, s helyette a gazdasági modernizáció és az átbürokratizált politikai-igazgatási szféra vélt szükséglete válik a társadalmi mobilitás egyetlen mértékévé...

Mindezek eredményeképpen a társadalmi mobilitás a politikai hatalom legfőbb eszközévé válik az új, a politikai hatalomnak megfelelő társadalmi szerkezet kialakításában. Új társadalmi választóvonalak születnek: a tradicionális munkás ellentéte a sztahonovista, a hagyományos paraszta a kollektivizált mezőgazdaság dolgozója („munkása”), a régi értelmiségi az új, szocialista értelmiségi lesz. Megszűnnek a felemelkedés korábbi csatornái, s helyüket a politikai kontroll irányította ... iskolarendszer veszi át. A mobilitásnak ezt a fajtáját – melyet irányított mobilitásnak nevezhetünk – a szigorú központi irányítás, a keretszámok központi tervezése, a társadalmi mozgások feletti szigorú kontroll, a teljes voluntarizmus jellemzi.” (Örkény 2004: 386-387.)

Romániában hatalmas, olcsó munkaerőtartalék áll a változtató akarat rendelkezésére: a falusi, mezőgazdaságból élő lakosság, a teljes lakosság háromnegyede. Az átalakítás és átalakulás, a mobilitás legintenzívebb korszaka az alább részletesebben bemutatandó hatvanas-hetvenes évek.

1.4. Urbanizálni – minden áron

Politikai szándékok felől vizsgálva, a második világháború utáni mobilitásnak két időszaka van. Az elsőben, a Gheorghiu-Dej korszakban egyértelműen csak a gyors iparosítás szolgálatába állították az urbanizációt. Ipart telepítettek és fejlesztettek, és ennek érdekében átalakították a városokat, a városszerkezetet.

A Ceausescu-diktatúra kibontakozása hozta el a homogenizáció – esetünkben a falu-város különbségek eltűnése – politikáját. A szocialista nemzetfejlesztési, államfejlesztési politika részeként dominánssá vált az a társadalom-átalakítási elképzelés, amely az ipari mutatók mellett, azokkal egyenlő értékben a városok számának, a városi lakosság arányának növekedése a fejlődés/haladás legfontosabb mutatója.

Az irányelvek szerint a román nemzet a kommunizmusban modern, azaz városon élő nemzet kell hogy legyen.

Urbanizálni kellett tehát - minden áron. (Abszurdba forduló formája volt ennek az ideológiának a falurombolásként ismert jelenség: agrárvárosok kialakítása, és a tömbház-negyedekbe a környék falusi családjainak a beszűfölnése. Ez 1990 előtt csak néhány Bukarest környéki településen sikerült megvalósítani.)

A növekedés pedig csakis az akkor legszámosabb emberi tartalék, a falusi lakosság nagyméretű mozgósításával, a falu-város mobilitás további fokozásával jöhetett létre.

1948-ban 152 város volt Romániában. 1976-ban már 236. Az ekkor deklarált ambíciók grandiózusak. A XI. pártkongresszuson fogadják el Az RKP programja a sokoldalúan fejlett szocializmus megteremtésére és Románia kommunizmus felé való fejlődésére című dokumentumot. Ennek egy fejezete foglalkozik a területrendezési (szisztematizálási) politikával. A terv szerint a városi lakosság arány az ezredfordulón körülbelül 70% lesz. Ekkor az ország harmincmillió lakosából 21 millióan fognak a közel 600 városban lakni!

A romániai városi lakosság növekedésére vonatkozó prognózis

	<i>Teljes lakosság (ezer)</i>	<i>Városi lakosság (ezer)</i>	<i>Urbanizáltsági fok (százalék)</i>	<i>Átlagos évi növekedés (százalék)</i>
1975	21.240	9.543	44,9	2,9
1980	22.418	11.206	50,0	3,3
1985	23.682	13.438	56,7	3,7
1990	24.941	16.507	66,2	4,2

Forrás: I Marinescu és R. Halus tanulmánya, Measniciv-Hristache-Trebici 1977:177.

Ismerjük a valóságot: Románia városi lakosságának aránya 1985-ben haladta meg az 50%-ot, és mai napig sem több, mint 54%, sőt, 1998-ban többen költöztek városról falura, mint fordítva, és a trend azóta sem egyértelmű. 1990-2002 között esetenként nagyobb mértékben is csökkent a városok lakossága (lásd a táblázatokat lennebb), 2002-ben a városok száma – a fővárossal együtt - 265.

Romániában 1948 után újra és újra deklarálták, hogy a mobilitás a tervezett gazdasági-társadalmi fejlődés egyik összetevője. A fő cél a nemzeti fordulat, 1958, de különösen 1965, a Ceausescu-korszak kezdete után a nemzetállami terület rendezettsége, a gyengén fejlett (rurális) területek átalakítása, a termelőerők arányos elosztása. Ebben alárendelt szerepet játszik, ennek eszköze az iparosítás és az urbanizáció.

Az alábbiakban, ha külön nem jelzem, a vonatkozó statisztika adatokat Measnicov-Hristache-Trebici 1977-ben megjelent, Románia városainak demográfiai jelenségeit elemző könyvéből veszem át.

1.4.1. Urbanizáció: a lakosságszám nagyságbeli változása

A XIX.század végén - XX. század elején, az akkori Romániában a városi lakosság növekedése nem egyértelmű. A volt fejedelemségi főváros, Iasi lakossága 1899 és 1912 között például 1,02%-al csökkent (Platon 1972). A két világháború között a trend már egyértelmű. Az időszak második felében, 1930-1940 között évenként 2,31% a növekedés, szemben az országos 1,2%-os átlaggal.

A második világháború után 1950-1960 között 3,82%, míg 1960-1970 között 3,4% az évi növekedés. 1950 és 1974 között évente átlag 206.000 fővel, nagyjából beköltözőkkel nőtt a városok lélekszáma. Ha a teljes városi lakosságot számítjuk, akkor 1975-re a városiasodás (urbanizáltság) aránya 43,2%. Ha azonban csak a 20.000 lakosnál nagyobb, azaz a jelentősebb

(hagyományosan urbánus környezetet kialakított, életmódot kifejlesztett) városokat számítjuk, akkor ez az arány csupán 32%.

Ebben az időszakban a lineáris növekedés kombinálódott az adminisztratív intézkedések nyomán bekövetkezett ugrásokkal. 1956-ban és 1966-ban, a népszámlálásokkal egybekötve, megnövelték a városok számát. Ennek következtében például 1955-ben 27%, 1956-ban pedig 31,4% az urbanizáltsági arány. Az 1968-as területi-adminisztratív átszervezéskor is addig községekként számon tartott települések sorát nyilvánították városnak.

1948-ban, a korszak kezdetén a legnépesebb város (a fővárost nem számítva) Temesvár. Az elkövetkezendő évtizedekben ezt a helyet Kolozsvár veszi át. A legurbanizáltabb megye az ötvenes-hatvanas években Brassó, a hetvenes években Hunyad (1975-ben 71,3% az urbanizáltsági mutatója, azaz ennyi a városi lakosság aránya).

1989 végén 260 város (ebből 56 municípium) alkotta Románia városszerkezetét. A községek száma 2.364. Ekkor újra Brassó a legurbanizáltabb megye (urbanizáltsági mutató 76%).

1.4.2. Urbanizáció: a városstruktúra átalakulása

1948-ban 152, 1956-ban 171, 1966-ban 236, 2002-ben 265 Románia városainak száma. A legnagyobb létszámnövekedés az 1955-1968 közötti években történt, mint említettem, a települések újraosztályozásának köszönhetően. A nagy- és közepes, gazdaságilag-társadalmilag fontosabb városokat, a két világháború közötti szerkezetet visszaállítva, 1968-ban municípiumokba sorolták.

A 100.000 lakosnál több lélekszámmal rendelkező, nagyvárosként kezelhető települések száma 1956-ban csupán 7: itt lakik a városi lakosság 18,1 százaléka (Bukarestet nem számítom ide). Húsz év alatt ez a szám 14-re nő, 1989-ben pedig 300.000-nél több lakosa van 7 városnak: Brassó, Galac, Iasi, Kolozsvár, Konstanca, Krajova, Temesvár. Ekkor ezekben a városokban lakik a városi lakosság 18,3 %-a. A szocialista korszak utolsó évében összesen 26 nagyváros van az országban (Bukarestet nem számítva), ez a teljes városállomány 9 százaléka, és ezekben lakik a városi lakosság 42 százaléka. Bukaresttel együtt ez 58,6%: ennyi a városokon belül a nagyvárosi lakosság aránya.

1956-ban a közepes nagyságú, 20.000-100.000 közötti lakosságszámú városok száma 34, 1966-ban 52, 1974-ben 69, 1989-ben pedig 85. 1989-ben ilyen típusba sorolható településen lakik a városi lakosság 28,3 %-a.

A 20.000 alatti lakosságszámú kisvárosok száma a legnagyobb: 1956-ban 130, 1966-ban 171, 1974-ben 152, 1989-ben pedig 148. Ez utóbbi esztendőben itt lakik a városi lakosság 13,1%-a. Az 1977-es népszámlálás adatait szemlélve láthatjuk azt a változást, amely a városszerkezetben az 1968-as megújítás után bekövetkezett. Ekkor ugyanis a 16 tartományi (regionális) központ helyett 40 adminisztratív központot (megyeközpontot) alakítottak ki. Egyértelmű, hogy azok a kisebb városok, amelyek megyeközpontok lettek, belekerültek a fejlődés fősodrába. Ez akkor látszik még jobban, ha összehasonlítjuk a megye más városainak gyarapodásával. Például Hunyad megyének az a Déva lett a központja, amelynek 1966-ban 26.969 lakosa volt, szemben Vajdahunyaddal, amelynek 68.207. 1977-ben a lakosságszám: 60.335 és 79.719. 1966-ban Gyulafehérvárnak 22.215 lakosa volt, Nagyenyednek 16.536. 1977-ben ez a két szám: 41.199 és 24.640. De ide sorolható a Hargita megyei változás is: 1966-ban Csíkszeredának 15.339, Székelyudvarhelynek 18.224, Gyergyószentmiklósnak 13.828 lakosa van. Tizenegy év múlva ezek a számok: 30.936, 28.738 valamint 17.748.

Az 1968-as területi-adminisztratív átszervezésnek és az iparosítási és urbanizációs politikának valóban történelmi hatásai voltak: átstrukturálták Románia városszerkezetét, kialakították a

nagyvárosok után következő, közepes nagyságú, regionális adminisztratív-gazdasági szervező szerepet játszó városok sorát.

1.4.3. Falu-város migráció

A két világháború közöttivel ellentétben, 1948 után egyértelműen a falu-város migráció a domináns. Az 1966-os népszámlálás időpontjában a lakosság 32,7%-a élt máshol, mint ahol született. A városi lakosság 59%-át a a beköltözöttek alkotják. Ekkor már a férfiak és nők körében egyaránt nagyobb a faluról-városra, mint faluról-falura költözők aránya.

A városok közül egyértelműen a nagyvárosok azok, amelyeknek nagyobb a vonzerejük. A gyarapodás (természetes szaporulat és beköltözés) ezekben a legnagyobb arányú: a városi gyarapodás 38,6%-a. A nagyvárosokba a kisvárosokból és a falvakból egyaránt érkeznek migránsok – és minél nagyobb a város, annál nagyobb a vonzáskörzete.

Az 1960-1966 közötti városi migrációt vizsgálva, Measnicov-Hristache-Trebici úgy találta, hogy a városok lakosságának egyötöde (20,3%) ebben az időszakban költözött be. Három olyan város van, amelynek a lakosságában 50%-nál több a beköltözöttek aránya, és 27, amelynek a lakosságában a beköltözöttek aránya 30-50%. Balánbánya lakóinak 80%-a máshonnan költözött be, 70,7 % pedig 1960 és 1966 között. Vajdahunyad beköltözött lakossága a teljes lakosságszám 79,1%-a, az 1960-1966 között beköltözöttek pedig a teljes lakosság 42,4%-a. A Vajdahunyadon letelepedők minden irányból, minden távolságról érkeztek: valamivel többen Hunyad megyéből, mint a 200-250 km-es körzetből, és körülbelül ugyanannyian az 50-100, 100-150, 150-200 km-es körzetekből. Ide besorolhatóak az olténiai Gorj és Dolj, de Hargita és Kovászna megyék is

A hatvanas évek közepén, a területi-adminisztratív átszervezés előtt világosan kirajzolható azoknak a vidékeknek a körvonala, ahonnan elindulnak – és azoknak, ahova irányulnak, ahova megérkeznek a migránsok. Ez utóbbitak növekedési pólusoknak is nevezhetjük.

Az a történelmi régió, ahonnan csak elmennek az emberek: Olténia. Moldvában Galac és Iasi megyéknek pozitív a vándorlási mérlege. Munténiában Braila és Parhova megyék inkább befogadók, mint kibocsátók. Dobrodzsa gyors ütemben fejlődő központjának, Konstancának köszönhetően inkább befogadó. Erdélyben kibocsátó megyék, a kibocsátás nagysága szerinti csökkenő sorrendben: Szilágy, Fehér, Hargita, Kovászna, Beszterce-Naszód és Maros megyék. Érdekes módon a két első országos listavezető: az elvándorlás miatti lakosságcsökkenés 1966-ban az elsőnél 18%, a másodiknál 15,7%. Befogadók, ugyanebben a sorrendben: Kolozsvár, Szeben, Brassó, Hunyad. A Partiumban Bihar és Szatmár kibocsátó, a többiek, ipari fejlettségüknek köszönhetően, befogadók: elsősorban Temes és Krassó-Szörény, de Arad és Máramaros megyék is.

A legnagyobb befogadó természetesen a főváros, Bukarest. A vidéken azonban a legvonzóbb az ország szén- és acéltermelésének akkori központja, a Zsíl völgyét is magába foglaló Hunyad megye. 1966-ban a városi lakosság aránya 59 százalék. A bevándorlók 35,5%-a Erdélyből, 22,9%-a Olténiából, 15,9%-a Moldvából jött – a két utóbbi együttesen bizony nagyobb, mint az előbbi! Moldvából különösen az északkeleti határszéli Botosani valamint Vaslui megyékből érkeztek sokan – és nagyon kevesen a szomszédos, de fejlett Krassó-Szörény és Temes megyékből.

Brassó megye is fontos migrációs célpont. Nemcsak Brassó városa, hiszen itt található Szecseleváros, Feketealom, Zernyest, Rozsnyó: ipari (hadiipari) központok, de itt van a két vegyipari központ, Fogaras és Viktória-város, valamint az üdülőváros, Predeál.

1966-ban a megye aktív lakosságának 63,5%-a dolgozik az iparban. Predeál lakosságának 79%-a beköltözött. Brassóban ez az arány 71,2%. Ebben az esetben is erdélyi megyékből jöttek a

legtöbben (37,9%, leginkább Kovászna, Hargita és Maros megyékből), és ebben az esetben is a Kárpátokon túli két nagytájról, Munténiából és Moldovából érkezettek aránya együttesen nagyobb, mint az erdélyieké (Munténia 23,5%, Moldva 15,6%).

A megyésítés utáni időszakban némileg változtak az irányok és az elvándorlás ritmusa. Továbbra is a kis települések a kibocsátók: 1968-ban a migránsok 61,7%-a, 1973-ban 67,3%-a innen indul el. Ami még változni látszott, az az úti cél: 1968-ban az elindulók 40,69 %-a, 1973-ban csak 36,86 %-a telepedik le más községben, rurális környezetben. Úgy gondolom, hogy főleg a beinduló erőteljes fejlesztés miatt a megyeközpontok kerültek abba a helyzetbe, hogy megfelelőbb körülményeket nyújtva fogadják az elindulókat. 1973-es felmérés szerint a migránsok 39,4%-a faluról városra, 24,8% faluról falura, 17,2% városból városba, 9,3 %-uk városból faluba ment.

Az 1977-es népszámlálás adataira alapozva az erdélyi megyék vándorlási mérlegét ismerteti Vécsei Károly. Ekkor ebben az országrészben a 16 megyéből 7-ben pozitív a vándorlási arány. Szilágy és Fehér megyék továbbra is a legnagyobb kibocsátók, ugyanis a vándorlási különbözetük -22,93% és -15,15%. Maros, Hargita és Kovászna megyékből is elvándorolnak, de kis mértékben. A legnagyobb befogadók: Brassó (+44,5%), Temes (+35%) és Hunyad (+28,85%) megyék (Vécsei 2002: 68).

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján, majd még két évtizedig az újonnan alakult megyék közötti lakosság-újraelosztás zajlik: 13 megye, valamint a főváros a nyertese a vándorlásnak. A migráció üteme gyorsul, összefüggésben az iparosítás és az urbanizáció ütemével. A nyolcvanas évek közepéig, majdnem a változásig tart ez a folyamat.

1.4.4. Az urbanizált szféra gazdasági tagoltsága

A lakosság foglalkozása, a gazdasági szektorok eloszlását vizsgálva a hetvenes években Measnicov-Hristache-Trebici állította fel a romániai városok tipológiáját. A Bukaresten kívül ekkor létező 235 várost hét csoportba sorolták. A kritérium: a lakosság melyik szektorban haladja meg, vagy nem éri el a húsz százalékot.

1. A legnépesebb csoporthoz 64 város tartozik: ezekben az iparban és építkezésben dolgozók vannak a legtöbben. Jelentős, 20% fölötti a szolgáltatásban dolgozók aránya is, és a mezőgazdaságban dolgozóké nem haladja meg a 20%-ot. Ide tartoznak a 100.000 lakosnál nagyobb városok – kivéve Konstancát és Iasi-t, ahol a szolgáltatásban dolgozók aránya nagyobb, mint azoké, akik az iparban tevékenykednek.
2. Ebbe a csoportba 30 város tartozik: esetükben domináns a szolgáltató szektorban dolgozók aránya, az iparban dolgozóké meghaladja a 20 %-ot, a mezőgazdaságban dolgozóké kevesebb, mint 20%.
3. 24 várost soroltak ide: ezek a valódi iparvárosok – az első és harmadik szektorban dolgozók aránya nem éri el egyenként a 20-20%-ot. Nagyobb és kisebb városok egyaránt tartoznak ide: Vajdahunyad, Lupény, Szecseleváros, Aranyosgyéres, de Navodari valamint Balánbánya is.
4. 29 városban a domináns a mezőgazdaságban dolgozó lakosság. Jellemző még rájuk, hogy szolgáltatásban dolgozik a lakosság több mint 20%-a, az iparban pedig kevesebb mint 20%-a. Ezek kisvárosok, nagyobb részük az ókiráltsági területeken található, például a bortermelő vidékeken: Panciu, Odobesti. Ide tartoznak Erdélyben Szamosbetlen, Zsibó, Naszód, Köröskisjenő.
5. Van 14 olyan város, mind kisvárosok, amelyben több mint 60%-ban mezőgazdasággal foglalkozik a lakosság. Ezek általában a kevésbé fejlett vidékeken találhatóak.

6. A hatodik és hetedik csoportba soroltak között én nem látok különbséget, ide azok kerültek, amelyek nem illenek bele az előző csoportokba. Ezeket az jellemzi, hogy mindhárom tevékenységtípus kiegyensúlyozottan jelen van. Vannak olyan erdélyi városok is, amelyeket érdemes külön említeni: Gyulafehérváron a lakosság 37,4%-a a szolgáltatásban, 36,6%-a az iparban és 26,3 a mezőgazdaságban dolgozik, Beszterce esetében ezek az arányok: 47,3%, 26,6% és 26%. Nagyszalontán a lakosság nagyobb része még ekkor is a mezőgazdaságban dolgozik: 36,7%, míg 34,7% a szolgáltatásban és csak 28,6% az iparban.

A városok teljes lakosságát tekintve, a lakosság legnagyobb része a szocializmus éveiben az iparban tevékenykedik: 1956-ban ez 69,6%, 1966-ban 70,1%, 1974-ben 69,8%. Ha nem a fenti tagolás tekintjük, hanem a városok együttesét, akkor elmondhatjuk, hogy a szocializmus városai Romániában nem követik a nyugati átalakulást.

Ezeket a településeket az ipar uralja.

A szolgáltatások nem fejlődnek, nem terjeszkednek: 1956-ban 24,8%, 1974-ben pedig 25,8% a szolgáltatásban dolgozók aránya. Bár telnek az évtizedek, és folyamatos a városok nagyságbeli növekedése, a modernizáció nyugati mintája szerinti, a szektorok közötti átrétegződés ebben a korszakban, Romániában nem tapasztalható. 1989-ben az aktív lakosság 45,1%-a dolgozik az iparban, 27,5%-a a mezőgazdaságban, és csak a fennmaradó 27,4% a szolgáltatásban.

2. Munkaerő-gazdálkodás, oktatás-képzés

Akik a szocializmus korszakában a falvakból elindulnak, mindazok, akik „leválnak a föld köldökzsinórjáról”, a várost és ezzel együtt az ipari munkás életmódot célozzák meg.

„Ha egy elmaradott országban az iparosodási folyamat végül is beindul, akkor az élenjáró országokkal egybevetve tekintélyes különbségeket mutat, nem csupán a fejlődés gyorsaságát (az ipari növekedés rátáját) tekintve, hanem az ipari termelés szervezeti struktúrája vonatkozásában is, amely e folyamatból nőtt ki.

Továbbá ezeknek az ipari fejlődés gyorsaságában és jellegében végbement különbségeknek terjedelmes része olyan intézményi eszközök alkalmazásából következik, amelyeknek alig van vagy egyáltalán nem volt megfelelője a már korábban iparosodott országokban. Továbbá az intellektuális légkör, amelyben az iparosítás folyt, az iparosítás „szelleme” vagy „ideológiája” jelentős mértékben különbözött az élenjáró és az elmaradott országokban. Végül az elmaradottság egyedi példákban megmutatkozó tulajdonságai, úgy tűnik, erősen különböznek az elmaradottság fokától és az érintett országok iparának természeti feltételeitől függően.

Egy elmaradott ország iparosítási kilátásait gyakran olyan fogalmak segítségével ítélik meg negatívan vagy pozitívan, mint a munkának a tőkejavakkal szembeni olcsósága, ami nehézségeket okoz a bőven rendelkezésre álló munkának a szűkös tőkével való helyettesítésekor. A leginkább megfontolandó tény azonban az, hogy az ipari munkaerő mint stabil, megbízható, kiformalódott társadalmi csoport, amely levált a föld köldökzsinórjáról, s képessé vált a gyárakban való alkalmazkodásra, nem bőséges, hanem rendkívül ritka az elmaradott országokban. Egy olyan ipari munkaerő létrehozása, amely erre a névre valóban érdemes, nagyon bonyolult és elhúzódó folyamat. " (Gerschenkron 2001:17-18.)

Fentebb már említettem: máig elhúzódó, bonyolult társadalomtörténeti változásról van szó. Igen sok összetevője van ennek a változásnak. Az egyik, amiről szó volt már: az írás-olvasás.

Romániában hivatalosan 1966-ban nem volt már analfabéta. A 2004-es nemzetközi Statisztikai Évkönyv adatai szerint 1980-ban a népesség 5,2%-a még mindig analfabéta volt, ez 2003-ra 1,6 %-ra csökkent, és úgy tűnik, ez a feltétel – majdnem 60 évvel az 1948-as tanügyi reform, az analfabetizmus elleni harc meghirdetése után - már adott..

Az iskolarendszer az említett 1948-as államosítás óta több jelentős változtatáson esett át. A legfontosabb az egész szerkezet átalakítását célzó, 1968 májusában elfogadott tanügyi törvény, amely létrehozta a gyakorlati oktatást előtérbe állító szaklicumok szerkezetét, és kimondja, hogy kötelezővé kell tenni a tíz, majd a tizenkét osztályos oktatást. Erre a hetvenes évek közepén, majd a nyolcvanas évek végén kerül sor.

A harmincas évek végén, az 1938/39-es tanévben 15.879 oktatási egység volt Romániában. Ez a szám a szocializmus idején majdnem duplájára növekedett: az 1980/81-es tanévben 29.766 egység volt, ez a maximum, hiszen a nyolcvanas években csökkent a számuk. A diákok létszáma is megtöbbszöröződött. A két időszakban az oktató személyzet létszáma 50.215 és 258.632, vagyis negyven év alatt ötször nagyobb lett.

A nagy ugrás ideje a hatvanas és részben a hetvenes évek. Ekkor egy évtized alatt 587-ről 831-re nőtt a líceumok, 137.110-ről 206.823-ra a tanügyi káderek száma. A nyolcvanas években bekövetkező általános stagnálás alól csak a szakiskolák a kivételek. Az iparosítás első fázisában ezek voltak a legnagyobb számban: az 1950/51-es tanévben 546 szakiskola és csak 343 líceum működött. A hetvenes évek közepén túl, a nyolcvanas években is folyamatosan nőtt a számuk, az 1989/1990-es tanévben 798 ilyen képző intézmény volt.

A felsőoktatás helyzetét a következő táblázat mutatja:

	1838/39	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1989/1990
Oktatási egységek	16	54	42	51	44	44
Fakultások	33	136	131	195	134	101
Diáklétszám	26.489	53.007	71.989	151.885	192.769	164.507
10.000 lakosra eső diákok száma	17	32	39	75	87	71
Tanárok száma	2.194	8.518	8.917	13.425	14.592	11.696

Forrás: Anuarul Statistic al Romaniei 1990. 136-139.

Ebben az esetben is az 1960-1980 közötti időszakban tapasztalható növekedés a figyelemre méltó. A legtöbb végzett az 1981/82-es tanévben hagyta el az egyetem padjait (39.049). A nyolcvanas években jelentős a visszaesés, amelynek értékelésére még ki kell térni, hiszen miközben nyugaton a tudás alapú társadalmat alapozták, a diktatúra utolsó évtizedében Romániában 15%-al csökkent a diákok és 25%-al a tanárok száma!

A különböző, fontosabb szakokon végzetek számainak változásait a következő táblázat mutatja:

	1950/51	1960/61	1970/710	1980/81	1988/89
Villamosenergia és elektrotechnika	320	419	1.741	3.142	3.363
Kohászat és gépgyártás	1.019	700	2.511	8.193	7.465
Szállítás és távközlés	136	165	149	314	404
Építészet	421	733	2.006	3.829	2094
Mezőgazdaság (és állatorvosi)	883	1.145	1.717	2.430	1.264
Ovosi-gyógyszerészeti	1.665	1.796	1.569	3.882	2.912
Közgazdasági	1.411	967	4.408	4.779	2.835
Jogi	567	893	1.072	1.270	472
Tanári	2.066	2.2730	10.783	5.265	3.183

Forrás: Anuarul Statistic al Romaniei 1990. 164-167.

Tudjuk, hogy a felvételizők száma központilag volt meghatározva. Azt, hogy mennyien végeztek egyetemet, és milyen arányban a különböző szakokat, a központosított gazdaságirányítás szükségletei határozták meg. A villamosenergia és elektrotechnika, a kohászat és gépipar, építészet mindvégig kiemelt terület volt és maradt – a jogi, orvosi, meglepő módon a közgazdasági és jól láthatóan a tanári mesterségek képzettjeinek/végzettjeinek a száma a politikai széljárásoknak megfelelően akár nagyobb mértékben is változhattak. Akik végeztek, azoknak kötelezően el kellett helyezkedniük az állami szerkezet egységeiben.

Az oktatás különböző fokain való részvétel serkentésére, a szociálisan hátrányos helyzetűek részvételének segítésére az állam 1948 után bevezette az ösztöndíjak rendszerét. Ezek száma is is évtizedenként, oktatási szintenként, az ország pénzügyi helyzetétől függően nagymértékben változott.

Ösztöndíjasok száma

	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1989/90
Összmenyiség	305.257	150.601	372.578	288.0920	274.804
Elemi, gimnáziumi osztályok	72.637	8.944	31.379	27.845	6.396
Líceum	41.766	7.427	36.650	59.186	9.809
Szakiskolák, technikumok	155.257	99.177	241.268	121.025	229.471
Felsőoktatás	35.600	35.053	63.376	80.036	29.128

Forrás: Anuarul statistic al Romaniei 1990. 184-185.

Mivel az oktatási szerkezetekben részt vevők létszáma a korszak elején volt a legkevesebb, ezért ekkor, az ötvenes években igen nagy volt az ösztöndíjban részesülők aránya. A hatvanas évek elején kevésbé támogatták az elemi, gimnáziumi osztályok, líceumok, valamint a szakiskolák tanulóit. Ez utóbbiak támogatottsága, mint látható, tíz évenként tendenciát vált. A legszomorúbb, hogy mennyire lecsökken a felsőoktatásban tanuló diákok támogatása a nyolcvanas években: 2,7 szer lesz kevesebb. Ekkor újra a közvetlenül a munkahelyekre irányítható szakmunkások képzését támogatják nagyobb mértékben.

3. Társadalmi restratifikációk a huszadik század közepén

3.1. Korosztályok, iskolázottság

A demográfiai átmenetet kutató demográfusokat foglalkoztató egyik jelenség a népesség előregedése, és ennek nemzetgazdasági következményei. „A lakosság egy bizonyos, nem és életkor szerinti struktúrájának gazdasági, társadalmi, egészségügyi, oktatási következményei vannak, a nemzeti jövedelem egyféle redisztribúcióját követeli meg, már csak azért is, mert más egyebek mellett alapvetően életkorfüggő a nemzetgazdasági jövedelem megtermelésében és elfogyasztásában való részvétel mértéke. Egy előregedett, és még azelőtt: aktív, de előregedett lakosság a nemzetgazdasági jövedelem megtermeléséhez kevésbé járul hozzá.” (Measnicov-Hristache-Trebici 1977:156.)

Romániában is az átlagéletkor növekedése miatt a huszadik század folyamán jelent meg a nagyobb számú öreg korú lakosság.

	„Fiatalok” (0-14 év)		„Idősek” (60 év fölött)	
	Város	Falu	Város	Falu
1930	25,9	35,6	7,2	7,4
1948	21,8	31,2	9,4	9,1
1956	22,5	29,8	9,3	10,2
1966	21,8	28,7	10,9	13,2
1975	21,7	27,6	12,5	15,6

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a negyvenöt év alatt nemcsak a városokon, hanem a falvakon is átvonult a demográfiai átmenet hulláma: megkezdődött, előrehaladt az előregedés. Az igazi különbség a két környezet között az aktív korú (15-59 éves) lakosság aránya. Városon ez mindvégig 65-70% körül van, falvakon csökken, 1973-ban csak 57%. A falu fokozatosan veszti munkaképes lakosságát, és ezzel együtt az eltartó-képességét. Az inaktív, eltartott lakosság aránya rurális környezetben ebben a korszakban sokkal jelentősebb mértékben nő, mint városon, és ez szociális problémaként jelentkezik. 1956-ban ezer eltartóra városon 466, falvakon 640 eltartott jutott, 1973-ban városon 504, míg falvakon 745.

Az előregedés területileg nem egyformán oszlik meg. A legnagyobb az idősek aránya, ezek a leghosszabb ideig élnek, tehát a legnagyobb az átlagéletkor Bukarestben (1973-ban 38 év), ehhez közeli az Arad és Temes megyei lakosság átlagéletkora. A „legfiatalabb” megyék az ország keleti részén vannak: Botosaniban 26,1 év, Vasluiiban 24,95 év, Tulcea megyében 23,9 év az átlagéletkor.

A társadalmi tagoltság fontos szempontja, hogy milyen végzettségűek, azaz milyen tudással, képzettséggel rendelkeznek az egyes csoportok. 1966-ban már megoldottnak tekintik az

analfabetizmus kérdését. Hatalmasok a különbségek a falusi és a városi népesség iskolázottsági mutatói között. Városon a lakosság 57,8%-a végezte el csak az elemi iskola 4 osztályát, vagy azt sem. Falun ez 87,4%. Az országos átlag 75,3%. Csak általános iskolát a falusiak 8%-a, a városiak 15,5 %-a végzett. A teljes népesség 86,3%-a csak általános vagy elemi iskolai végzettséggel rendelkezik – vagy azzal sem. Négyszer többen vannak városi környezetben, akik szakiskolát vagy valamilyen más, csak szakmai képzést adó iskolafajtát végeztek. A legnagyobb különbség azonban a szellemi foglalkozásra felkészítő és ehhez szükséges diplomát adó képzettségben tapasztalható. Érettségivel a városiak 7,8%-a, a falusiak mindössze 0,9%-a rendelkezik, ez országosan 3,7%. Felső fokú végzettsége pedig a városiak 7,4%-ának, a falusiak 0,4%-ának van (országosan 2,2%). A két élettér között a szellemileg produktív réteg igen egyenlőtlenül oszlik meg, a városi 12,5% áll szembe a falusi 1,3%-al. Ebben a korszakban az értelmiségi, innovatív, társadalmi vezető tevékenységek helyszíne még mindig a város. Ezen túl is a főváros: felső fokú és középiskolai végzettséggel rendelkezik a lakosság 45,4%-a! A százezernél nagyobb városokban ez az arány 41% (Measnicov-Hristache-Trebici 1977:171). A városokban nagyjából egyformán oszlanak meg az iparban és a szolgáltatásban dolgozó érettségizettek és felsőfokú diplomások: az iparban 28,3%-uk, a szolgáltatásban 25,1%-uk dolgozik.

A városokban 1930-ban már 30,5% volt az aktív lakosságon belül a nők aránya, ez a szocializmus évei alatt lassan nőtt: 1956-ban 32,5%, 1966-ban 37%.

Az 1966-os népszámlálás eredményei szerint a társadalmi osztályok aránya: városon munkások 59,2%, értelmiségiek és tisztviselők 24,6%, akkor már kollektivistáknak nevezett földművesek: 9,7%. Falun a munkások aránya 27,5%, értelmiségiek és tisztviselők 4,5%, kollektivistáknak nevezett parasztok 57,1%.

A húszezer lakosnál nagyobb városok munkás-, de ugyanakkor értelmiségi és tisztviselő-központok is. 60% fölött van a munkások, és 25-29% között az értelmiségiek-tisztviselők aránya.

3.2. Városi és falusi lakosság a Székelyföldön

A városi és falusi lakosság arányának változását a XX. század közepén (1930-1966) a Székelyföldön a következő táblázat mutatja.

	lakosságszám	városi lakosság		falusi lakosság	
Románia 1930	18.057.028	3.651.039	20,21%	14.405.989	79,79%
Csík megye	145.806	15.162	10,39%	130.644	89,31%
Maros megye	289.546	48.807	16,85%	241.739	83,15%
Udvarhely megye	130.282	8.518	6,53%	121.764	93,47%
Háromszék megye	136.122	15.925	11,69%	120.197	88,31%
Székelyföld 1930	701.756	87.812	12,51%	613.9441	87,49%
Románia 1956	17.489.450	5.474.264	31,3%	12.015.186	69,7%
Magyar Autonóm Tartomány	731.387	208.792	28,5%	522.595	71,5%

Románia 1966	19.103.163	7.462.519	39,06%	11.640.371	60,94%
Székelyföldi rajonok	596.745	179.947	30,15%	417.248	69,85%
Az 1968-ban létrehozott megyékre átszámított lakosság 1966	1.020.850	357.271	34,99%	663.609	65,01%

Forrás: 1930, 1956, 1966-os népszámlálások anyagai.

A statisztika a indulópontot és az átalakulás visznylag lassú ritmusát mutatja. Udvarhely megye a maga egy városával a legrurálisabb kistérség volt 1930-ban. A székelyföldi 12,51%-os átlag is az elmaradottságot mutatja. A Magyar Autonóm Tartományban sem kiemelkedő az urbanizáció ritmusa. 1968-ban, a megyék születésekor a 35% azonban már egy megfelelő állapot az elrugaszkodáshoz. Az ezután következő 22 év alatt, 1989-ig azonban éppen csak elérte a három megye az összesített 50%-os mutatót.

3.3. Foglalkozások, foglalkoztatottak 1956, 1966

Az alábbiakban néhány, a népszámlálási adatok ismeretében készített összesítő táblázatot mutatok be. Az aktív lakosság romániai, valamint székelyföldi, foglalkozás szerinti megoszlását, ennek változását lehet kiolvasni az elsőről.

	Románia 1956	Magyar Autonóm Tartomány 1956	Románia 1966	Székelyföldi rajonok 1966
Aktív lakosság	10.449.128	433.359	10.362.300	373.809
Ipar	1.478.025	68.190	2.023.525	91.020
	14,14%	15,71%	19,43%	24,34%
Mezőgazdaság, erdőgazdaság	7.278.518	298.891	5.929.327	193.393
	69,65%	68,97%	57,22%	51,73%
Építkezés	265.513	9.206	536.519	17.264
	2,54%	2,12%	5,17%	4,61%
Szállítás és távközlés	297.025	10.422	391.336	15.054
	2,84%	%	3,77%	4,02%
Kereskedelem, közétkeztetés	319.777	13.371	387.759	15.432
	3,06%	3,07%	3,72%	4,12%
Közüzemek, lakásgazdálkodás, szolgáltatások	87.384	3.208	236.446	10.025
	0,83%	0,74%	2,28%	2,68%

Egészségvédelem, testnevelés, társadalomvédelem	128.112 1,22%	5.800 1,33%	199.064 1,92%	8.969 2,39%
Tanügy,tudomány, kultúra, művészet	261.311 2,49%	10.835 2,51%	391.893 3,78%	13.991 3,72%
Állami és szövetkezeti adminisztráció	194.141 1,82%	6.972 1,6 %	146.996 1,41%	4.479 1,19%
Politikai-, kulturális- és tömegszervezetek	38.782 0,37%	1.423 0,32%	29.069 0,28%	1001 0,26%
Más foglalkozások	71.074 0,68%	3.826 0,88%	109.443 1,05%	2390 0,63%

Forrás: Népszámlálás 1956, 1966

A második táblázat az aktív lakosság számát, valamint az iparban és szolgáltatásban dolgozóknak az iparágak, valamint szolgáltatási ágak szerinti megoszlását, a megoszlásnak 1956-1966 közötti változását mutatja.

	Románia 1956	Magyar Autonóm Tartomány 1956	Románia 1966	Székelyföldi rajonok 1966
Aktív lakosság	10.449.128	433.359	10.362.300	365.099
Energetikai ipar	132.112	2.005	76.893	1.864
Bányaipar	63.536	2.226	102.639	4.408
Kohászat, gépgyártás	430.222	13.810	618.673	19.928
Vegyipar	18.080	122	54.183	602
Építőanyag- gyártás, építőipar	265.358	13.082	509.362	20.276
Faipar	234.805	22.254	325.975	22.182
Textil- és készruhaipar	181.118	6.998	237.108	11.465
Bőr- és cipőgyártás	61.588	3.187	62.110	2.469
Élelmiszeripar	72.566	3.765	87.507	3.754
Nyomdaipar	14.624	167	20.424	253
Szállítás, távközlés, posta, rádió	230.013	7.082	465.312	11.657

Kereskedelem, közétkeztetés (áruforgalom)	191.900	8.563	250.739	10.214
Egészségügy	8.009	216	41.948	1.626
Szolgáltatások	260.287	14.083	357.867	12.873
Más ipari tevékenységek	522.126	13.172	810.268	26.685

3.4. Társadalmi tagoltság

A társadalmi tagolódás a vizsgált korszakban erősen ideológikus alapozottságú. A munkások mellett a parasztok (később termelő szövetkezeti dolgozók) voltak a rendszer kedvezményezettjei, az ide tartozókat sorolták be a munkásosztály, illetve a dolgozó parasztok osztályába. És igyekeztek, hogy minél többen ide sorolhatóak legyenek. Az értelmiségiek hozzájuk képest nem osztályt, hanem réteget alkottak.

A népszámlálási statisztikák azonban lehetővé teszik, hogy az iparban, szolgáltatásban dolgozók tagoltságát is megmutassam. A munkások és a mezőgazdaságban dolgozók mellett az irányítás alsó- és középkategóriáihoz tartozókról, illetve a vezetőkről, diplomásokról is vannak adatok. Ezeket a következő táblázatban mutatom be.

	Románia 1956	Magyar Autonóm Tartomány 1956	Románia 1966	Székelyföldi rajonok
Munkások összesen	2.277.088	110.732	3.730.330	150.526
	21,89%	25,55%	35,99%	41,22%
Mezőgazdasággal foglalkozók	7.193.007	295.604	5.718.257	185.205
	68,83%	68,21%	55,18%	50,72%
Mesterek, technikusok	409.336	6.304	291.275	7.571
	3,91%	1,45%	2,81%	1,98%
Elit (vezetők, diplomások)	569.697	20.719	622.438	21770
	5,42%	4,77%	6%	5,96%

A közép- és felsőszintű gazdasági vezetők aránya 1956-ban Romániában 9,33%, a Magyar Autonóm Tartományban ennél jóval alacsonyabb, 6,22%. Főleg a középszintű vezetők vannak kisebb arányban.

Tíz év múlva a két egységben fordított arány tapasztalható. Romániában, az általános elveknek megfelelően, melyek szerint az adminisztrációban, vezetésben dolgozók arányát csökkenteni kell, csökken, 8,81%. A székelyföldi rajonokban elleneben a tartományhoz képest nő az arány, 7,94% lesz. A vezetők, diplomások az országos átlag szintjén vannak jelen.

Társadalmi kategóriák létszáma, aránya 1966

	teljes lakosság	aktív lakosság	munkás	tisztviselő, értelmiségi	kollektivista, társas tagja	egyéni mezőgazdasági termelő	szövetkezeti dolgozó	kisipar
Románia 1966	19.103.163	10.362.300	7.624.981 39,91%	2.356.082 12,33%	7.365.179 38,44%	996.600 5,21%	438.479 2,29%	176.196 0,92%
későbbi megyék	1.020.850	547.887	414.156 40,56%	109.632 10,73%	376.372 36,86%	67.697 6,63%	29.442 2,88%	17.298 1,69%

Forrás: népszámlálás 1966

Létszám szempontjából ez egy munkás-dominanciájú társadalom – és ebből a szempontból nincs aránybeli eltérés az ország és a székelyföldinek tekintett megyékben tapasztalható arány között. A tisztviselők, értelmiségiek viszont kevesebben vannak.

Harmadik fejezet

Infrastrukturális fejlesztés, jövedelem, fogyasztás a szocialista Romániában

1. Infrastrukturális fejlesztés

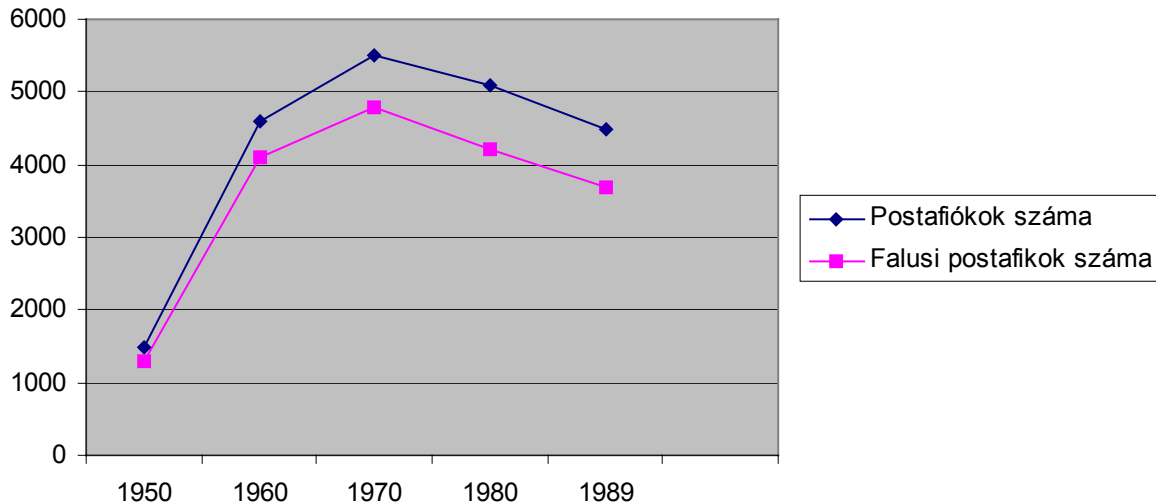
Romániában a szocializmus idején, a hatvanas-hetvenes években alakult ki a modern közlekedés országos szerkezete. Leginkább az országúti közlekedés fejlődött. Ha kis mértékben is, de folyamatosan bővül a vasúti hálózat is. 1938-ban 9990 kilométer hosszú volt ez a hálózat, 1950-ben 10.853 km, 1989-ben 11.343 km.

Ennél fontosabb azonban a korszerűsítés: a villamosítás, a dupla vágányú pályatest kiépítése. Mindkettő esetében a hetvenes és nyolcvanas évek között történik a nagy változás. 1938 és 1960 között Romániában ugyanaz az 58 kilométer hosszú szakasz volt villanyvezetékekkel ellátva, ez 1970-re 494, 1980-ra 2367, és 1989-re 3654 kilométerre növekedett. 1960-ig 640 km, 1970-ig 1110 km, 1980-ig 2424 km és 1989-ig 2949 kilométernyi dupla vágányú pályatest épült.

A hatvanas-hetvenes évek az utak korszerűsítésének évtizedei. A korszak végén, 1989-ben az ország útjainak teljes hossza 72.816 km. Autósztráda és nemzeti út 14.683 km, ebből modernizált 12.525 km, megyei és községi úthossz 58.133 km, ebből modernizált és feljavított 38,6 százalék, míg a többi, 35.666 km fel nem újított, azaz kövezett vagy földút. Ez az országban található teljes úthossz mintegy fele, 49 százaléka. A nagy erőfeszítések, fejlesztések ellenére a rurális térségek továbbra is nehezen megközelíthetőek maradtak.

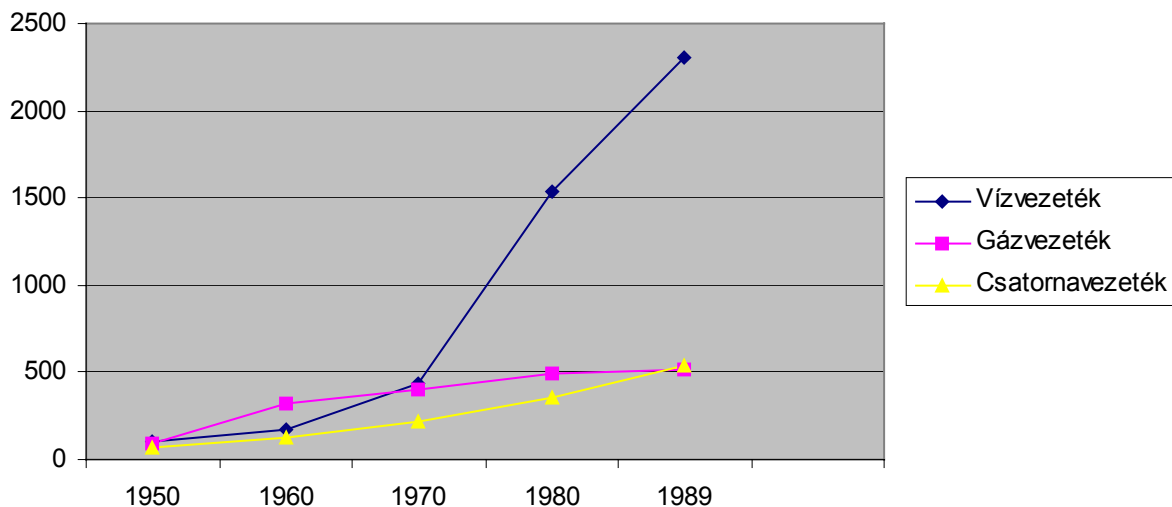
Az áruszállításban az ötvenes években, míg a személyszállításban a hatvanas évek végén lett a domináns forma a közúti szállítás. A nyolcvanas években, az országos üzemanyag-sporolási kampányok idején azonban ez utóbbi teljesítménye jelentősen csökkent.

A postai szolgáltatások nem növekednek folyamatosan és egyértelműen ebben az időszakban. A legtöbb levelet, csomagot, nyomtatott terméket a posta 1980-ban továbbítja. A kiszolgáló egységek számának alakulása az alábbi grafikonon követhető:

A telefonelőfizetők száma ebben a korszakban folyamatosan növekedik, de 1989-ben sem haladja meg a 2.288 ezret. A nagy ugrás ebben az esetben is 1970 és 1980 között történik: ekkor 3,6 szorosára nő az előfizetők száma. A hetvenes évek közepétől startoló szolgáltatási- és kommunikációs forradalom nem érkezett meg Közép-és Kelet-Európába, így Romániába sem. 1989-ben a lakosság alig több, mint 10%-a rendelkezik telefonkészülékkel.

A víz-, gáz- és csatornavezetékekkel ellátott települések száma a korszakban a következőképpen alakul:

1989-ben a 260 városi település közül mindenütt van vízvezeték, és csak háromban nincs egyáltalán csatornahálózat. 1960-ban a városi utak 18,25%, 1989-ben 57,73% szálaléka volt modernizálva.

A székelyföldi (Hargita, Kovászna, Maros megyei) települések közül a szocializmus utolsó évében 514-ben van gázvezeték, ez az országos településszám 26%-a. A vízhálózatot Hargita megyében 88, Kovászna megyében csak 14 településen építették ki.

1989-ben 7.960 ezer lakás állt a lakosság rendelkezésére, ennek csak 67 százaléka volt magántulajdonban. Egy lakosra a korszak utolsó évében 0,34 lakás, 0,74 szoba és 10,52 négyzetméter lakófelület jutott.

2. Munka és jövedelem

Románia két világháború közötti zömében paraszti társadalmának sem jövedelme, sem kulturális modelljei nem voltak arra, hogy tömegével forduljon a fogyasztás fele. A városokban már voltak olyan társadalmi rétegek, amelyek moziba, vendéglőkbe, kávéházakba jártak, szórakoztak és sportoltak, esetleg utaztak és üdültek. A szocializmus korszakában, az ipari társadalom megerősödésével alakult ki a tömeges fogyasztás mint gyakorlat, mint az életmód meghatározó része.

Alvin Toffler szerint a „második hullám” (az ipari forradalom, az ipari forradalom vezényelte modernizáció) „hatalmas láthatatlan éket vert” a gazdaságba, a tudatba. Az ipari forradalom egyrészt integrált, centralizált szerkezeteket hozott létre, másrészt széthasított az életmód egységét, megteremtve gazdasági konfliktusokkal, társadalmi feszültségekkel, lelki problémákkal zajló életünket. Mindennek alapja, hogy szétválasztotta a termelést és a fogyasztást.

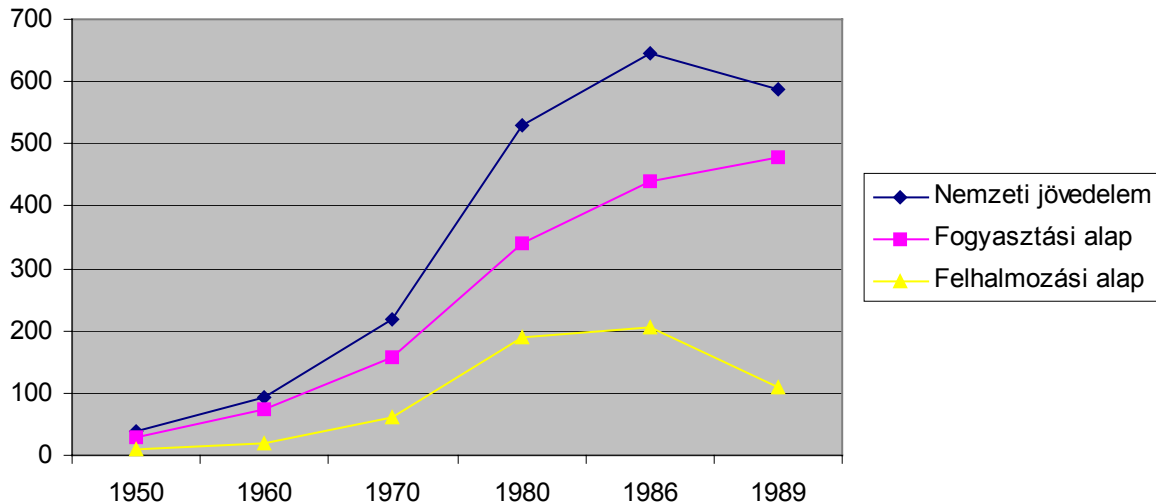
A paraszti világ gazdasági-erkölcsi feltételei nem tették lehetővé a felhalmozást. Nem volt tárolási lehetőség, nem volt szállítási lehetőség a plusz terményeknek, és állandóan fenyegetett a hűbérúr/állam erőszakos elsajátítása – tehát nem termeltek lényegesen többet a létfenntartáshoz szükségesnél. A második hullám „gyakorlatilag eltörölte a saját használatra termelt javakat, amiket addig a termelő és családja fogyasztott el, és olyan civilizációt teremtett, amelyben szinte senki, még a farmer sem lehetett többé önellátó. Mindenki szinte teljes függőségbe került a valaki más által termelt élelmiszerektől vagy áruktól és szolgáltatásoktól.”

A piac megvolt azelőtt is, de a piac egybeolvadása a profitgazdasággal: új jelenség. Ezzel a piac expanzív, önmagát erősítő intézménnyé vált. Mint ahogy a korábbi munkamegosztás eleinte ösztönzően hatott a kereskedelemre, úgy most a piac vagy kapcsolótábla pusztán létezése ösztönözte a további munkamegosztást, és erősen megnövekedett termelékenységhez vezetett. Egy önmagát gerjesztő folyamat lendült mozgásba. A piac robbanásszerű kiterjeszkedése hozzájárult a leggyorsabb életszínvonal-emelkedéshez, amit a világ addig valaha is tapasztalt.

Ez a szakítás a kultúrára is kihatott, mert létrehozta a történelem leganyagiasabb, legmohóbb, leginkább kommercializált, örökké számítgató civilizációját. Ennek az embere egy kettészakadt személyiség: egyszerre termelő, azaz önmérséklő, csapatjátékos társadalmi lény és ugyanakkor fogyasztó, egyéniségét érvényesítő individuum. (Toffler 2001 47-55).

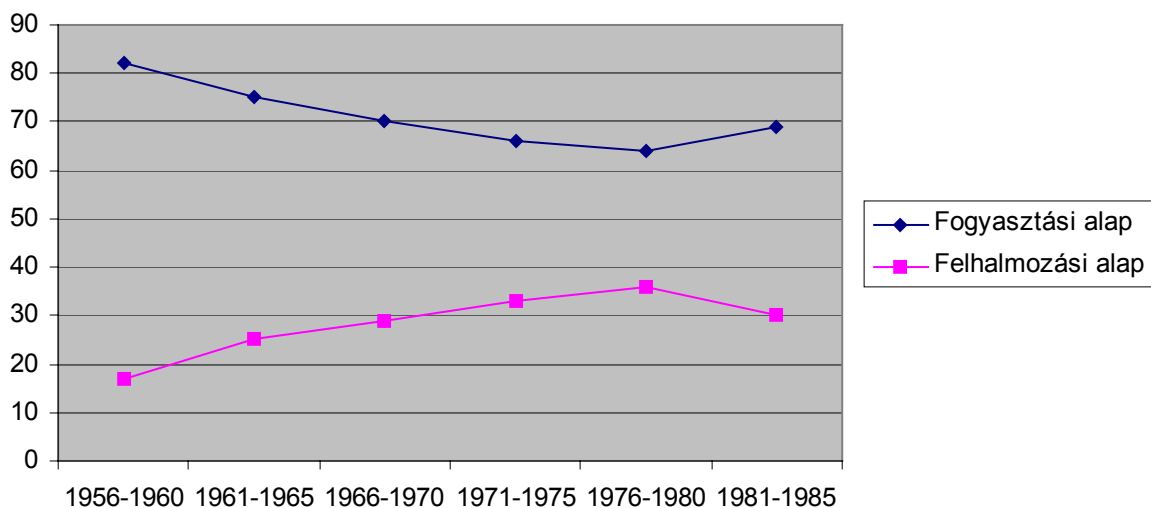
Az ipari társadalom az ipari munkából, a bérből élők, az ipari időhöz igazodók tömegét alakította ki. A biztos és növekvő jövedelem, a szabadidő, a hatvanas évek elejétől kialakuló, igaz, hogy igen viszonylagos árubőség lehetővé tette a fogyasztói magatartások megismerését, gyakorlását.

Románia szocialista korszakában a nemzeti jövedelem növekedését, fogyasztásra valamint felhalmozásra való fordításának arányait a következő grafikon mutatja (az értékek milliárd lejben vannak megadva).

1956-1960 között Romániában a nemzeti jövedelem évente átlag 83,98 milliárd lej (átszámítva az 1990-es, tehát már piaci lej-dollár árfolyamra ez 3,96 milliárd dollár), ebből a szocialista korszakban legmagasabb arányban, 82,9 százalékban fordítanak a fogyasztásra, míg felhalmozásra csupán 17,1 százalékot, szemben például az 1976-1980 közötti időszakokkal, amikor a felhalmozási alpra fordítják a teljes nemzeti jövedelem, azaz évi átlag 470 milliárd lej (az 1956-1960 közötti átlag 5,59 szerese) 36 százalékát. Abszolút értékben az ötvenes évek végén a fogyasztásra fordított összeg átlaga évente 69,61 milliárd, míg a hetvenes évek végén ennek 4,3-szerese, 300 milliárd lej.

A fogyasztás és felhalmozás arányainak változása az 1956-1985 közötti, a gazdasági fejlődés szempontjából legfontosabb időszakban a következő:

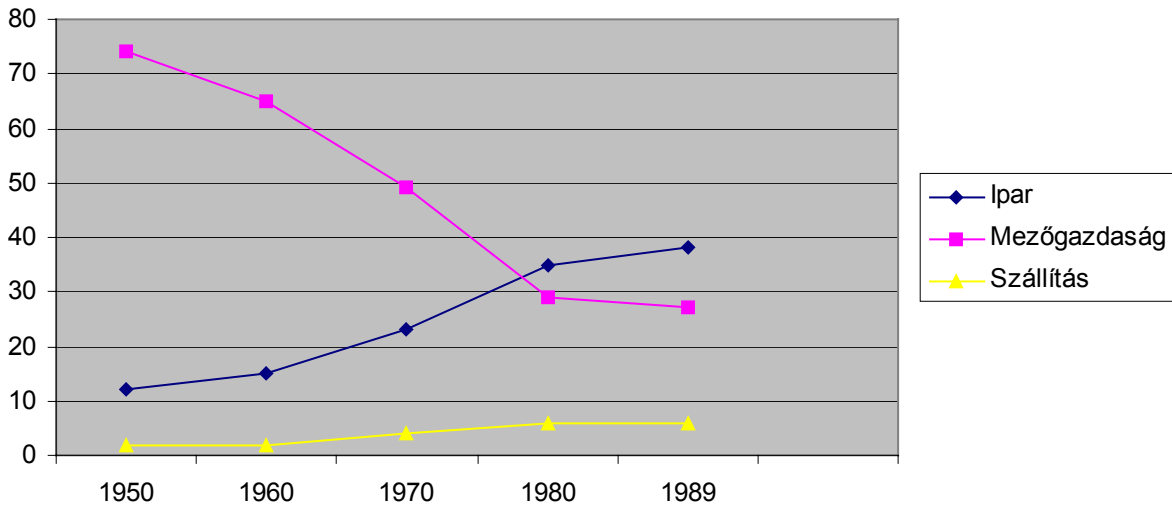

Forrás: A.S.R.1990.

Az ötvenes évek a mindennapokban a nélkülözések időszakára, az évtized végén a Sztálin halála utáni kelet-európai fordulatra, az 56-os forradalom közvetlen hatásának is tulajdonítható a fogyasztás alap ilyen mérvű támogatása. A jegyrendszertől, a mindennapi élelmiszerellátás gondjaitól ekkor szabadul meg – sajnos csak egy időre - a romániai társadalom. Előzménye ennek a fordulatnak az is, hogy az ötvenes évek elején a szovjet kényszer nyomán igen nagyméretűvé alakult védelmi kiadások fokozatosan csökkennek. Az 1950-es költségvetésben a teljes összeg 17, 1951-ben 20,1, 1952-ben 17,7, 1953-ban 14, 8 százalék fordítódik hadi kiadásokra, ezután, azaz Sztálin halálát követően, a megváltozott politikai helyzetben, az ötvenes években 8-9 százalékban stabilizálódik ez az arány, majd tovább csökken (lásd erről még fentebb).

Arányaiban jelentősen csökkennek az adminisztráció fenntartására fordított költségek is: 1950-ben, az ország területi-adminisztratív újjászervezésének évében, a rajonok, tartományok kialakításakor ez a teljes költségvetés 7,8 százalékát tette ki. Az ötvenes évek végén ez 3,5 százalékánál stabilizálódik, majd 1970-ben 1,9% és 1989-ben 1,3%. A gazdaság részesedése a költségvetésből 1950-1951-ben csupán 52 %. 1952-től már meghaladja a 60 százalékot, 1960-ban 64,3%, 1970-ben 61,9%, 1980-ban 62,4% és 1989-ben 56,1 százalék. A szociális-kulturális kiadások folyamatosan növekednek: 1950-ben 18,1%, 1970-ben 27%, 1989-ben 37,4%-ot tesznek ki.

A szocialista korszak kezdetén a foglalkoztatottak 12 százaléka dolgozott csak az iparban, míg a mezőgazdaság 74,1 százalékának biztosított munkahelyet, más területeken pedig, például a szállítás igen fejletlenek voltak. A foglalkoztatottság szerkezetének a korszakban tapasztalható változását az alábbi grafikonon követhetjük.

A látványos változások évtizede Romániában a munkaerő átstrukturálódása szempontjából a hetvenes évek. Ekkor lesznek kevesebben a mezőgazdaságban, mint az iparban foglalkoztatottak. De 1989-ben még mindig a foglalkoztatottak 27, 5 százaléka, azaz ekkor szám szerint 3.012.300-an dolgoznak a mezőgazdaságban!

A szállítási ágazatba is a hetvenes években áramlanak a legtöbben, az ebben a szektorban dolgozók száma tíz év alatt 357.300-ról 629.800-ra növekszik.

Az egészségügyi és oktatási-kulturális szektorok némileg kivételt képeznek, itt a nagy ugrás a hatvanas években történik, a hetvenes években ennél kisebb a növekedés, a nyolcvanas években

pedig az egészségügyben nincs változás, a tanügyi alkalmazottak száma pedig igen meglepő módon csökken, mégpedig az 1980-as 3,9 százalékról 1989-es 3,4 százalékra.

A lakossági fogyasztás alakulása mögött a fizetésből élő alkalmazottak növekedésének aránya, valamint a fizetés reálértékének változása áll. A nagyobb méretű változás ebben az esetben is a hetvenes években következik be: 1960-hoz képest 1970-ben 1,34-szer, de 1980-ban 1970-hez képest 1,6-szor több a fizetett alkalmazottak száma. 1980-hoz képest 1989-ig ez csak alig, 1,15-szeresére nő.

A fizetések reálértéke csak 1980-ig növekszik, a nyolcvanas években stagnál vagy csökken. Az 1960-as fizetések 1,75-szor, az 1970-esek 2,53-szor, az 1980-asok 3,89-szer érnek többet, mint az 1950-esek. Az 1980-ban kapott fizetések viszont csak 92,2 százalékot érnek 1988-ban és 95, 2 százalékot 1989-ben.

2.1. Jövedelemszerkezet

Az állami szektorból kapott jövedelem mindvégig kiegészülhet, különösen a falun lakók esetében, a gazdálkodásból származó jövedelemmel. Ez azonban leginkább csak az önellátáshoz járul hozzá. Romániában nem alakul ki jelentősebb magántevékenység, nincs jelentős, ebből származó magánjövedelem, a párt a politikai rendőrségre támaszkodva mindvégig ellenőrzi és megakadályozza az egyéni vagyongyűjtést (legyen az bármely kezdetleges forma: a második után a harmadik kocsik megvásárlása, a saját ház és nyaraló után egy második ház megépítése). A korszak elején a lakossági jövedelmek nagyobb része a mezőgazdasági termelésből származott. 1960-ban az arány már megfordult: a bérekből származott a jövedelem 38,9%, a mezőgazdasági termékek eladásából a jövedelem 36,6%, és ekkorra már jelentős a szociális juttatásokból származó jövedelmek aránya. Viszont a más forrásokból, másodállásokból, alkalmi munkákból származó jövedelmek aránya nagyon kicsi lesz – legalábbis a hivatalos statisztika nem tudja befogni, mutatni a fekete munkából származó lakossági jövedelmeket. A jövedelemszerkezet változásait az alábbi táblázat mutatja (az adatok százalékban vannak megadva):

	1950	1960	1970	1980	1989
Fizetésből származó jövedelem	28,1	38,9	49,6	55,9	55,9
Mezőgazdasági termelésből származó jövedelem	36,9	36,6	19,8	16,9	17,3
Más, munkából származó jövedelem	18,7	6,1	4,5	2,5	2,3
Szociális támogatásból származó jövedelem	9,8	16,9	21,9	21,7	22,1

Forrás: A.S.R. 1990:120-121.

A korszak második felében a szociális juttatások (nyugdíjak, gyermeknevelési segély, szülési támogatás) aránya jelentőssé válik: ez mutatja, hogy milyen erős állami függőség alakul ki, hiszen a lakossági jövedelmek 78 százalékát az állam kezeli, folyósítja!

Azok az ágazatok, ahol a fizetések a korszakban folyamatosan az átlag felett vannak: az építőipar és a szállítás. A hivatalos statisztika nyomán arra lehet következtetni, hogy kb. 9-10 szerez a legkisebb és a legnagyobb keresetek közötti különbség.

Hivatalosan már 1949-től a teljes, bérből élő lakosságot egységesen tartják nyilván és a tervutasításoknak megfelelően osztják el a munkahelyek között: erről az állami munkaerő-nyilvántartó és munkaközvetítő irodák gondoskodnak. A kollektivizálás befejezése után, a még falun élő kollektivistákon kívül minden felnőtt, munkaképes lakos ebben a rendszerben van „bezárva”. A diktatorikus munkaerő-gazdálkodásnak ez az egyik eszköze. Amikor az erőltetett iparosítás során, az „urbanizációs tervek” tervszámainak teljesítése érdekében, a Duna-Fekete-tenger csatornánál vagy Bukarest építőtelepein van szükség munkások tízezreire, akkor ez a rendszer válogat, javasol, és végrehajtja a pártutasításokat: szakembereket toboroznak, irányítanak át, kényszerítenek új munkahelyekre. Ez a szocialista rendszer által meghirdetett teljes foglalkoztatottság árnyoldala. Aki pedig kimarad a toborzás-nyilvántartás rendszerből, az nem számíthat szociális támogatásokra, sőt, közveszélyes munkakerülőnek is minősülhet.

A szocialista rendszerben a pénzbeli jövedelmek eloszlása egyenletesebb, mint a legtöbb kapitalista államban. A szocialista rendszerben jövedelmet jelent még: a forgalmi adók, ártámogatások; ingyenesen osztott javak és szolgáltatások (például a lakáskiutalás, egészségügyi ellátás, gyógyszerellátás, üdültetés); meg a hozzájutás a hiánycikkekhez.

3. Fogyasztás

3.1. Diktatúra és fogyasztás

A szocialista országok fogyasztásának elmaradása a klasszikus szocializmus évtizedei alatt nem csökkent, hanem a leggyorsabban fejlődő kapitalista országokkal összevetve még nőtt is. Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Márkus István a szocialista rendszer jellemzőjének tartják, hogy megvalósítja a szükségletek feletti diktatúrát. A gondolatmenet kiindulópontja egy rendszerjellemző alapparadoxon: a szocialista rendszerben a termelést egyetlen gazdasági alany - az állam - irányítja, a fogyasztás szempontjából pedig, akárcsak a kapitalizmusban, több milliányi - elvben egymástól független - gazdasági alany (egyéni háztartás) tevékenységével számolhatunk. Az államapparátus mint legfőbb munkaadó és egyes áruféleségek legfőbb elosztója, adminisztratív úton szabályozza azokat a feltételeket, amelyek között a háztartások jövedelemhez juthatnak és elkölthetik azt. Úgyszintén az államapparátus szabályozza mint a nyilvánosság legfőbb kialakítója és fenntartója a nyilvánosságban minderről megfogalmazott, terjesztett véleményeket (a propaganda, agitáció, cenzúra technikáit alkalmazva). Mindez azonban nem elegendő az egységes „szocialista fogyasztás” elveinek megvalósulásához. Az egyenlőséget és méltányosságot hangsúlyozó diskurzussal párhuzamosan kialakul az adminisztratív módon központosított termelés és az atomizált fogyasztás dualisztikus valósága. A szocialista állam adminisztratív hatalma nem veszi figyelembe a szükségleteket, nem léteznek számára a kereslet társadalmilag és gazdaságilag előre megadott formái, hanem magát a kínálatot korlátozza (ez a

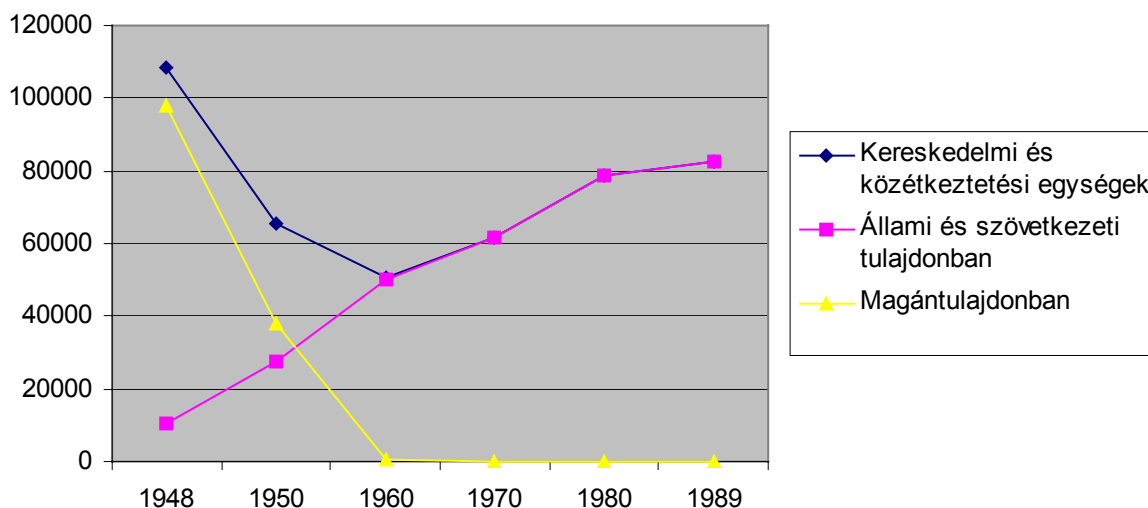
hiánygazdaság, az eladó piacának jellemzője – Kornai 1993). Ezért lehet azt mondani, hogy ez a rendszer tiszta formájában a szükségletek fölött gyakorolt brutális diktatúra.

3.2. Az éhezéstől a relatív ellátottságig

A fogyasztói magatartáshoz vezető út kiindulópontjára mutatott rá Berend T. Iván: „A közép-és kelet-európai országokat hagyományosan a szegényes életviszonyok és alacsony életszínvonal jellemezte. A jó étkezés már társadalmi kiváltságnak számított” (Berend :257). Érthető, hogy amikor már tömegesen kedvükre ehetek-ihattak, jóllakhattak, akkor azt sikerként élték meg az emberek. Ugyanakkor amikor tapasztalták az ennél is jelentősebb gyarapodási (például házépítési, autóvásárlási) lehetőségeket, akkor minden energiájukat mozgósítva, hihetetlen kitartással és szorgalommal, önmagukat kizsákmányolva próbálták többletjövédelmet szerezni. Ez volt a teljesítményük egyik legjelentősebb motivációja.

A lakossági fogyasztás Romániában mindvégig nő, de a legnagyobb mértékben a hatvanas-hetvenes években. A teljes lakossági fogyasztás 1970-ben 1960-hoz képest 2,05, 1980-ban 1970-hez képest 2,23 szorosára nő, majd a nyolcvanas években ez az ütem csökken, hiszen 1989-ben az 1980-ashoz képest csak 1,42 szerez a növekedés. A szolgáltatások igénybevétele növekedésének nagyjából hasonló a mértéke: 1970-ben 1960-hoz képest 2,23-szeres, majd 1980-ban 1970-hez képest 2,30 szerez, és 1989-ben 1980-hoz képest 1,41 szerez.

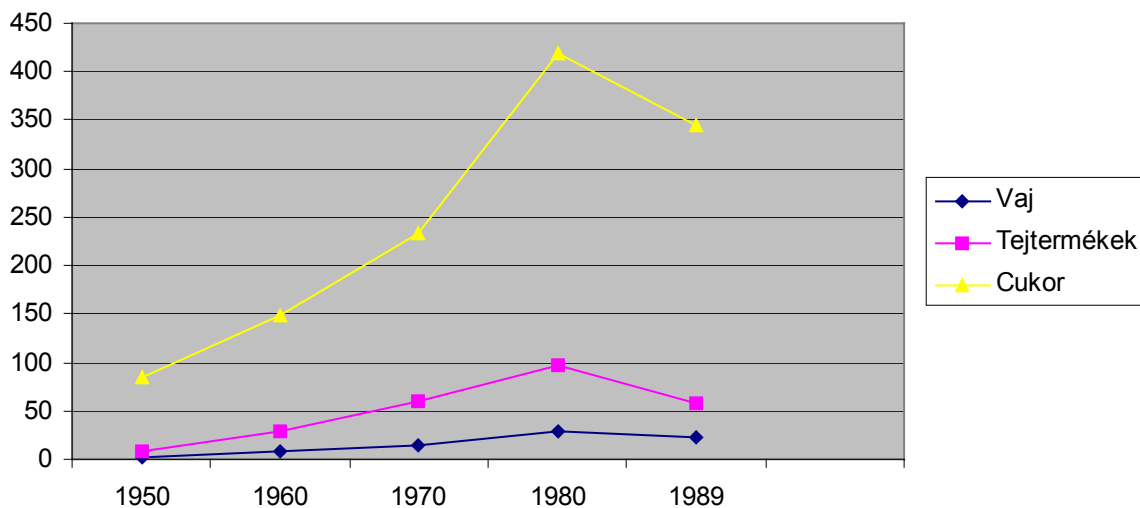
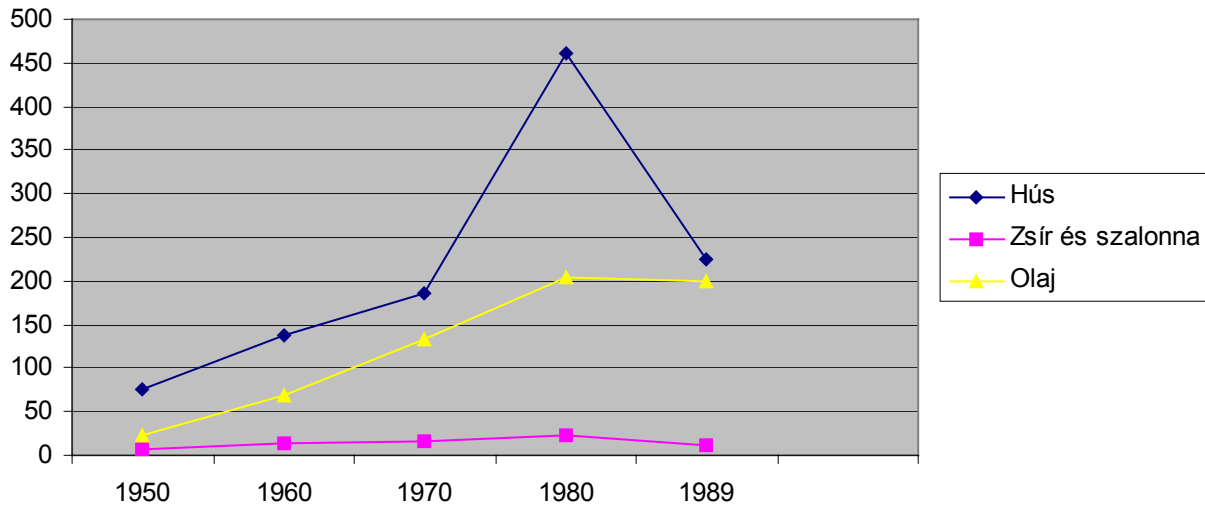
Az kereskedelmi és közétkeztetési egységek száma 1948-ban a legnagyobb, ekkor még magánkézen vannak, ezután ezek állami ellenőrzés alá vonják, számuk csökken. Ez maga után vonja az ellátás minőségének, differenciáltságának csökkenését is. A kialakult kávézó, vendéglői kultúra megszűnik, majd helyébe a hatvanas években egy másik, tömegjellegű, a tömegigényeknek megfelelő alakul ki, amelyet a hiány és a nomenklatura tagjaival, a fölöttesekkel való kivételező bánásmód jellemez. A korszakban a teljes egységyszám, illetve állami és szövetkezeti, valamint magán egységek aránya:

Forrás: A.S.R. 1990:566.

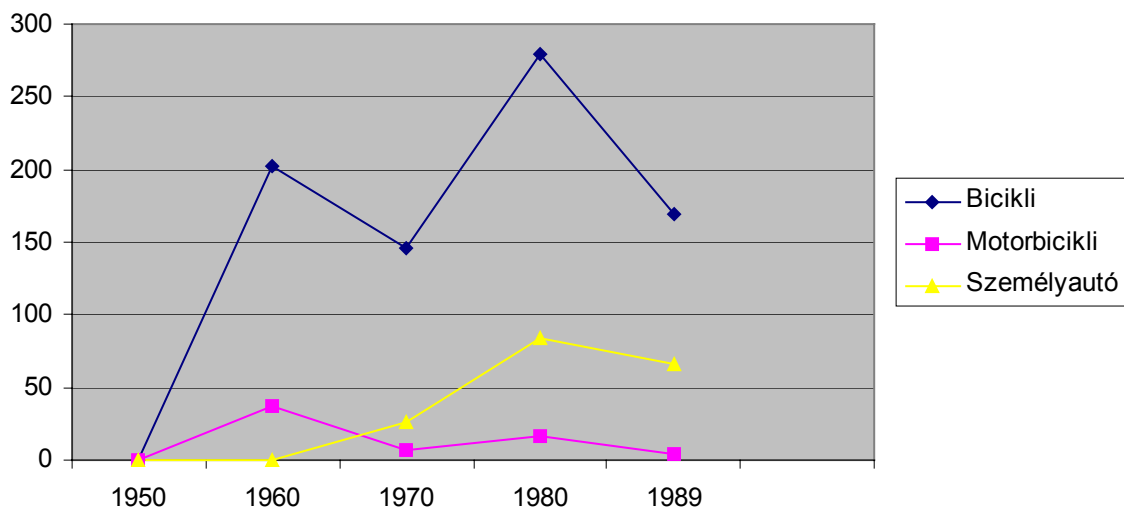
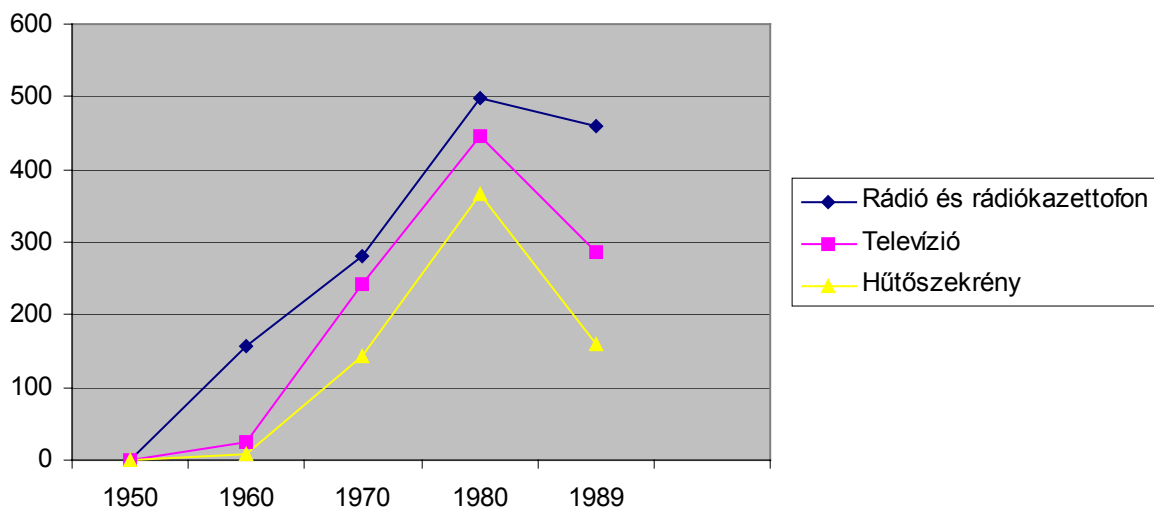
A megtermelt termékek, legyenek azok tartós fogyasztási cikkek vagy élelmiszerek, nem kerültek teljes mennyiségben kereskedelmi forgalomba, hiszen különösen a nyolcvanas években többek

között ezek exportálása teremtette elő az adósság-törlesztéshez szükséges valutát. A kereskedelemben kerülő alapvető élelmiszer-cikkek mennyiségének változása a szocialista korszakban (az adatok ezer tonnában vannak megadva):

Mindkettő forrása: ASR 1990:590-591.

Egyes tartós fogyasztási cikkek esetében ez a változás a következő (az adatok ezer darabra vannak számítva):

Mindkettő forrása: ASR 1990:592-593.

A személyautó-gyártás Romániában a hatvanas végén indult, 1970-ben 16 ezer darabot gyártottak, de 1989-ben már 144 ezret. Ha ebből csak 65.700-at adtak el belkereskedelemben, az azt jelenti, hogy ebben az utóbb említett évben a termelés több mint 54 százalékát exportálták. Ugyanebben az évben a gyártott televíziók 44 százalékát vitték külföldre, valamint jelentős mennyiségű élelmiszercikket is, például a megtermelt vaj 48 százalékát, étolaj 20 százalékát, cukor 50 százalékát.

3.3. Fogyasztási feltételek kialakulása a Székelyföldön a hatvanas években

Az ellátás a hatvanas évek elején még akadozik. A kenyér jegyre történő eladása ugyan megszűnt, de még mindig sorba kell érte állni. 1966-ban már nincsenek napi kenyérellátási gondok, nincsenek sorok. Igaz, választék sincs: Marosvásárhelyen a napi termelés 65 százaléka olcsóbb, úgynevezett barna, míg 35 százaléka fehér kenyér, és

mindkettő elfogy – az előbbit feltehetően nagy mennyiségben vásárolják a városba bejáró falusiak.

A hús továbbra is hiánycikk. 1961 első negyedévében a termelt mennyiség mintegy 32%-a a bukaresti központnak ment, 13%-át külföldre (Olaszország, Portugália) exportálták, de szállítottak a brassói, plojesti-i munkásközpontoknak, és konzervgyáraknak is, így helybeli fogyasztásra csak 34% (mintegy 320 tonna) maradt.

Ideológiai, propagandisztikus célokat szem előtt tartva és a tartalékokkal gazdálkodva csak az ünnepek alkalmával, néhány napra sikerül az élelmiszerbőség látszatát kelteni. Az igen tanulságos, külön elemzést is megérdemlő kimutatás szerint a tartományban 15%-al több árut készítettek elő a május elsejei ünneplők számára, mint egy évvel azelőtt. Április 25-én már megkezdték a tartalékok halmozását. A városok mellett a munkástelepülések (Balánbánya, Szentegyháza–Lövete, Hargitabánya, Galócás, Gyulakuta) valamint az üdülőhelyek (Szováta, Borszék, Tusnádfürdő) a célpontok. Marosvásárhelyen az ünnepi mennyiség (a tartományi teljes mennyiség zárójelben): 17.000 (35.800) flekken, 10.000 (26.700) mititei, 2.000 (2990) debreceni kolbász, 100.000 (181.000) üveg és 6.000 (28.000) pohár sör, 20.000 (52.700) liter bor, 15.000 (39.100) liter ásványvíz, 800 (2.150) kg fagyalt, 16.000 (31.260) darab sütemény, 3.000 (7.350) liter húsfűtő. Ilyenkor importcikkeket is árusítanak. Például 1961-ben május 1-jén és május 8-án, a kommunista párt megalakításának 40. évfordulója alkalmával mint különlegesség került a tartomány üzleteibe 500 doboz Nescaffe, 10.000 kg citrom, 3000 női relon zokni, 500 relon férfi ing, 100 import mosógép, 50 import magnetofon. Az ünnepi választék kialakítása az ezután időszakra egyre inkább jellemző.

Ez az időszak a kiállított bőségé, „eladással egybekötött” kiállításokat szerveznek a városokban. Marosvásárhelyen 1965 május 1 előtt 2 élelmiszeripari, 2 iparcikk, 1 cukrásztermékeket bemutató kiállítás nyílik, Székelyudvarhelyen ipari cikkeket, Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson cukrásztermékeket mutatnak be.

1967-ben már arról olvasható beszámoló, hogy nincs ugyan alma a kereskedelemben, de május elseje előtt nagy mennyiségű narancs fogja ezt pótolni. Ugyancsak speciális május elsejei kereskedelmi termék Marosvásárhelyen a piros festett tojás, és hiába tart attól Ian Cozma szervezési titkár, hogy „a hagyomány újjáélesztése” növeli a vallásos érzéseket, Nicolae Vereş első titkár leinti: „ennek csak kereskedelmi jellege van”, meg a minisztériumban is értékelték a kezdeményezésüket. A sörellátás még mindig akadozik, mert nincsenek megfelelő tárolási feltételek: „Félünk attól, hogy a sör nehogy megromoljon, 7 nap garanciája van csak, nem tudjuk hűteni, költöztetjük a napról az árnyékba, és a múlt évben is voltak mérgezési esetek...”

Fordulatot jelent az ellátás szervezésében, amikor a legfelső pártvezetés eldönti, hogy a teret kell biztosítani a vendéglátáshoz értő idősebb, tapasztaltabb egykori tulajdonosoknak. 1967 március közepén a Központi Bizottsági kiküldött ismerteti az utasításokat: az utóbbi években túl sok olyan terméket már nem lehet vásárolni, amelyeket régebb „a piacokon, kocsmákban, bodegákban, falatozóknak forgalmaztak”, megnőtt azoknak a „fényűző, extramodern vendéglőknek” a száma, amelyek nem rentábilisak. A megoldás: „Keressék meg a volt tulajdonosokat, tegyék meg az egységek vezetőinek, hogy teremtsenek rendet. Azokat az egységeket, amelyek nem rentábilisak, sürgősen rentábilissá kell tenni. Fejleszteni kell az önkiszolgáló egységeket.” Azt azonban, hogy ezek a visszaédesgetett egységvezetők jelentős mértékben szabad kezet kapjanak, és gazdagodjanak, adminisztratív eszközökkel (elszámoltatás, vagyonellenőrzés) akadályozzák.

Különleges státusa van néhány, a tartomány területén levő üdülő-gyógykezelő központnak: Szovátának, Tusnádfürdőnek, Borszéknek, Gyilkostónak. 1960-ban a négy üdülőhelyet mintegy 150.000 vendég kereste fel, 1961-ben erre hivatkozva a kereskedelmi igazgatóság az árumennyiség növelését kérte a Kereskedelmi Minisztériumtól. A listán szerepelt többek között 500 fényképezőgép, 200 tranzistoros rádió, 600 helanka női zokni, 1000 szilon scampolo blúz. A nyári vakáció, szabadság és üdülés kijelölt helyein az ellátás az ötvenes évekhez képest jelentősen javul. Szovátán és Borszéken az 1961-es a beruházási tervben kereskedelmi komplexum építése szerepel.

3.4. Élelmiszerfogyasztás, lakáshelyzet

A romániai élelmiszerfogyasztás a korszakban sosem jutott el a nyugati szintekre, mint az megtörtént Magyarország vagy Csehszlovákia esetében (Berend T. 1999 : 258). Az egy főre jutó hús-, tojás- és cukor-fogyasztás a csúcshoz számító hetvenes években is elmarad a nyugat-európai szinttől. Az egy főre jutó húsfogyasztás 1980-ban volt a legmagasabb, 62 kg, ez mögötte marad a nyugatnémet, angol és dán átlagfogyasztásnak (74-90 kg). A nyugat-európai cukorfogyasztási átlag a nyolcvan években 36-44 kg, a romániai cukorfogyasztás soha nem haladta meg a 28,2 kg-ot. A gyümölcs- és zöldségfogyasztás viszont elérte a nyugati átlagot. A fogyasztás stádiumáról az egyik legfontosabb mutató a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság. Romániában ezer lakosra számítva 1980-ban volt a legtöbb tv-készülék: 209,7. Mivel a televízió-műsor volt a diktatúra egyik legellenőrzöttebb propagandaeszköze, ezen a viszonylag kis számon, amikor Nyugat-Európában már a száz százalékot közelítette az ellátottság, nem is lehet nagyon csodálkozni. Amikor nyugaton széles körben elterjedt már a színes tv-készülék, Romániában csak elvétve, pult alól lehetett vásárolni belőle. A nyolcvanas évek közepén hűtőszekrényre 1000 lakosból 186,8-nak volt, mosógépe 147,5-nek. Az autóval való ellátottság szempontjából Közép- és Kelet-Európában utolsók között voltak a romániai fogyasztók: 1989-ben ezer lakos közül minden huszadik rendelkezett csak gépkocsival, míg 1988-ban a közép-kelet – európai térségben átlag 1000 lakosra 130 gépkocsi jutott, ez a nyugat-európai arány egyharmada.

„Két évtized jelentős életszínvonal-javulása nyomán – az 1960-as években 40-50 százalékkal, az 1970-es években 20-50 százalékkal emelkedett a fogyasztás a térség országaiban – a családi házak és az öröklakások építése jelentősen nekilendült. Míg az 1950-es évek elején 1000 lakosra számítva 3,3 lakást építettek Magyarországon, addig az 1960-as években 6,0, s a hetvenes évek első felében 8,2 lakás készült el. Egy másik mutatót használva: 1950-ben 228 (Lengyelország) és 329 (Magyarország) lakás készült el minden 1000 új házasságra számítva, vagyis csak minden harmadik-negyedik új házaspár juthatott (elvileg) új lakáshoz. 1960-ban az újonnan épített lakások száma már 480 (Románia) és 722 (Bulgária) között mozgott a térségben, vagyis az új családok fele, háromnegyede juthatott lakáshoz, ami azt jelentette, hogy a lakásépítés növekedése ellenére a lakásellátottság továbbra is romlott, az önálló lakással nem rendelkezők száma nőtt.

Az 1960-as évektől azonban a lakásellátottság fokozatosan javult. 1960-1965 között átlagosan 579.000 lakást építettek Közép- és Kelet-Európában, de az évtized második felében már 12 százalékkal többet, 647.000 lakást adtak át. Ezzel szemben 1978-ban 873.000, 1980-ban pedig 856.000 lakás épült, ami a hatvanas évek végéhez képest

egyharmados növekedést jelentett. Az 1980-as években azonban az építkezések száma – 1980-hoz képest – mintegy egynegyeddel, egyharmaddal csökkent. A viszonylag kedvezőbb hatvanas-hetvenes években tehát a lakásviszonyok javultak. 1960-ban 1000 lakosra 240-280 lakás jutott a fejlettebb Csehszlovákiában, Magyarországon, Lengyelországban. 1985-ben a csehszlovák, a magyar és a bolgár átlag már 353-367 lakás volt 1000 lakosra számítva, a lengyel és jugoszláv szint pedig 290 volt. A hatvanas évekhez képest tehát az ellátottság 40 százalékkal javult. Érdekes viszonyításként hozzátenni, hogy Ausztria ellátottsági szintje (414 lakás/1000 fő) 15 százalékkal haladta meg a legkedvezőbb csehszlovák és magyar szintet is (Annual Bulletin of Housing.... 1991).

A lakások túlszűfolttsága egyértelműen csökkent. Magyarországon 1960-ban átlagosan 3,6 személy jutott egy lakásra, 1970-ben 3,2, 1980-ban 2,8. Míg a csehszlovák és a bolgár mutatók hasonlóak voltak, Lengyelországban és Jugoszláviában még a nyolcvanas években is átlagosan 5,5 személy lakott egy lakásban. (Ausztriában 2,4 volt a megfelelő szám.) A lakások átlagos mérete is növekedett. Az 1960-as években Magyarországon és Csehszlovákiában egy átlagos lakás 60 négyzetméteres volt. 1985-ben Csehszlovákiában 72 négyzetméter, Magyarországon 80 négyzetméter, Jugoszláviában és Lengyelországban 73 és 70, Bulgáriában és Romániában 65 és 58. A megnövekedett alapterület részben annak a következménye volt, hogy megnőtt a családi házak állománya a lakásállományban: Jugoszláviában a családok 62, Magyarországon 51, Lengyelországban 30 százaléka lakott családi házban az 1980-as években." (Berend T. 1999: 260-261.)

A szocialista országokban nem sikerült saját, „szocialista” fogyasztási modelleket kialakítani, és ahogy az életszínvonal emelkedése ezt lehetővé tette, a nyugati fogyasztási minták terjedtek keleten is.

4. Életszínvonal-javulás

4.1. Egészségvédelem

A szocializmus első éveiben gyors ütemben átalakították az egészségvédelem szerkezetét. Ennek is köszönhető, hogy a várható életkor igen gyorsan, már 1950-ben hatvan év fölé ugrott. Az államosított kórházak mellett létrehozták az ingyenes rendelőintézeteket (poliklinikákat), igen gyorsan kiépítették a csecsemővédelemnek, a járványmegelőzésnek azelőtt hiányzó szerkezetét. 1938-ban Romániában csak az élve születettek 2,2 %-a született szülőotthonban vagy kórházban – 1960-ban már 69,8%, 1980-ban 98,5%-uk. A kórházi kezelési feltételek megjavultak, 1930-ban 30.812 kórházi ágy volt az országban, ez a szám 1950-ben 53.889, 1970-ben 142.245, 1989-ben 206.908. Az új hatalom a fertőző betegségek közül különös gondot fordított a TBC megfékezésére. 1838-ban 2.951 TBC-szanatóriumi ágy volt, a szám 1960-ig 14.955-re nőtt, majd, a betegség visszavonulásával arányosan, 1989-ig 4.990-re csökkent. Folyamatosan nőtt az orvosok és az egészségügyi asszisztensek, nővérek száma. A növekedést az alábbi táblázat mutatja:

	1938	1950	1960	1970	1980	1989
Orvos összesen	8.234	15.583	24.984	29.959	39.791	49.054

Fogorvos	570	923	1.626	4.053	7.029	7.116
Egészségügyi középka- der	11.360	35.780	60.648	100.840	132.912	135.664
Egy orvosra jutó lakosok száma	1.895	1.047	737	676	558	472

Forrás: A.S.R. 1990:210-211.

A létrehozott szerkezet fenntartása, működtetése és főleg korszerűsítése, a legújabb műszerekkel való ellátása azonban mindvégig nagy gondot okozott. A szakorvosok nagyobb része néhány, orvosi egyetemmel rendelkező nagyvárosban élt (Bukarest, Iasi, Kolozsvár, Temesvár, Marosvásárhely, Krajova). 1968-ban létrehozott megyék központjaiban kétségtelenül javult az egészségügyi ellátás, de kisvárosokban, vidéken nem sok változott az ötvenes évek elejétől a nyolcvanas évek végéig.

4.2. Közművelődés, kultúra

A megerősödő szocialista állam a gondoskodás formájaként propagálta az egészségügyi hálózat kialakítása mellett a közművelődés hálózatának kialakítását, a közművelődési intézmények, szakemberek számának növelését. 1948 után valóban hatalmas erőfeszítéseket tettek a közművelődés falusi tereinek kialakítására, a kultúrotthonok megszervezésére. Ezek azonban elsősorban a propagandának és agitációnak, a kollektivizálás szervezésének, a szovjet-román, meg a nemzetiségek közötti barátság kultiválásának, a politikai nevelésnek, a politikai szocializációnak a helyszínei voltak.

Az 1949-es esztendőben az országban és a Székelyföldön is rohamosan szaporodnak a falusi kultúrotthonok, amelyek érdeme, hogy „a Duna-delta halászfalvaiban és Csík megye völgyeiben éppúgy magasra csap kultúrforradalmunk lángja, mint a Bánság soknemzetiségű vidékén vagy a moldvai dombok között...”

1949 júniusában egyetlen olyan megye van, ahol minden községben van kultúrotthon: Kolozs. A községek 60-80 százalékában van ilyen intézmény Fehér, Csík, Udvarhely, Temes, valamint Covurlui, Neamt, Konstanca, Tulcea, stb. megyékben. Bákó megyében a községek 24, Hunyad megyében 18 százalékában van aktív kultúrotthon.

Egy évvégi, ünneplő cikk számadatai szerint 1947 december 31-én az országban 4.237 kultúrotthon volt, de ezek közül csak 256 működött. 1948 végére 8.158-ra szaporodott a kultúrotthonok száma, ezek közül 4.931 működött. 1949 november 1-én 10.528 kultúrotthon volt az országban, s ezek közül „egy sem télen....”.

A kultúrotthon: az új világ propagandisztikus-művészi megjelenítését szervezi. A Művelődési Útmutató 1949 márciusi számában részletes leírás olvasható erről a mindenütt kialakítandó színhelyről, az új hatalom szimbolikus tárgyakba rejtett kötelező jelenlétéről:

"A helyszínen tapasztaltuk, hogy egyes kultúrotthonok az előadótermet helytelenül díszítik fel. Egyik otthonban egyféleképpen, a másikban másféleképpen helyezik el a képeket, feliratokat. Pl. a Román Népköztársaság prezidiuma elnökének képét a Román Munkáspárt Központi vezetősége titkársága, vagy Marx, Engels, Lenin és Sztálin helytelen sorrendben elhelyezett képei között látjuk. A tévedések elkerülése érdekében

mellékelten közöljük az előadóterem díszítési tervzetét. A kultúrotthon vezetősége eszerint díszítse fel az előadótermet.

A szemben lévő falon (a színpad felett) kell elhelyezni a proletáriátus nagy tanítómestereinek a képeit, balról jobbra, a következő sorrendben: Marx, Engels, Lenin, Sztálin.

A baloldali falon helyezzük el a Román Népköztársaság címerét, a címer baloldalára Dr. C. I. Parhon, a prezidium elnökének, jobboldalára pedig Groza Péter dr. miniszterelnöknek a képét kell helyezni, a címer és a képek fölé a következő felirat: „Éljen a Román Népköztársaság”, a címer és a képek alá pedig mezőgazdasági termelésre vonatkozó grafikon helyezendő.

A jobboldali falon balról jobbra: Gh. Gheorghiu-Dej, Pauker Anna, Luca László, Teohari Georgescu, Lothar Radaceanu, Iosif Chisinevski és Mogyorós Sándor -- a Román Munkáspárt Központi vezetősége titkárainak képe helyezendő. E képek fölé: „Éljen a Román Munkáspárt”, a képek alá pedig: „Éljen a román-szovjet barátság” és egy falinaptár.

A szemben levő falon, a színpadtól balra a következő idézet helyezendő el: „A dolgozó parasztság érdekei csak a munkásosztállyal való szövetségben és annak vezetése alatt folytatott harcban oldhatók meg...” (A Román Munkáspárt Központi vezetősége II. plenáris ülésének Határozatából).

A színpadtól jobbra eső részen a következő idézet helyezendő el: „A demokratikus rendszer mind a román nép, mind az együttlakó nemzetiségek számára megteremtette a gazdasági, társadalmi, politikai és nemzeti fejlődés és felvirágzás feltételeit.” (A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének a nemzeti kérdésben hozott Határozatából.)”

A falusi könyvtárak száma a következőképpen változott: 1947: 200 körül, 1948: 4.809, 1949 november 1: 9.836. „Tulajdonképp minden kultúrotthonban van könyvtár, de a 20 kötetnél kevesebbel rendelkező könyvtárakat nem vették figyelembe.” Az olvasók számának gyarapodása: 1947: 2.250, 1948: 95.101, 1949: 450.786. Rádiókészülékek, filmvetítőgépek száma a kultúrotthonokban: 1947-ben 52 és nulla, 1949-ben 2.378 és 607.

Több mint egy évtized múlva, 1960-ban 10.358 a kultúrotthonok száma, ezután az átszervezések következtében számuk csökken.

A falusi kultúrotthonok a könyvtárnak és a filmvetítésnek is helyet adnak. 1950-ben összesen, városon és falvakon 37.221, 1960-ban 25.239 a könyvtárak száma (1950-ben, a könyvtáralapítások lázában az 50-100 kötetes gyűjteményeket is könyvtárnak számították).

A (legnagyobb részt falusi) filmszínházak száma a hetvenes évekig nő, utána, a televíziózás elterjedésével, csökken. 1970-ben 6.275 a filmszínházak száma, 218.046 hely van a mozikban.

A szocialista rendszerben a közművelődési, kulturális tevékenységeket az állam finanszírozta. Ez azonban nem jelentette az alkotói teljes szabadságot. Ez nem jelentett mást, mint azt, hogy a párt- és állami bürokrácia illetékes intézményei felügyelték a közművelődési szervezeteket, döntöttek a költségvetési források elosztásáról, és a cenzúrára támaszkodva meg az általános ellenőrzés és beszámoltatás kereteinek megállapításával megsabták – legalábbis igyekeztek megsabni - a lehetséges témákat és stílusokat. A közművelődés, sajtó, rádió és televízió, a színház, a könyvkiadás mind-mind a társadalom tájékozási-kulturális igényeit volt hivatott kielégíteni, és olcsón, a társadalom legnagyobb része számára elérhetően végezni ezt – de a „kultúra frontja” kifejezés valóban azt a szándékot fedte, hogy a pártállam harcba küldte „kultúrscapatit” a rendszer értékeinek terjesztéséért, a társadalom megnyeréséért.

Romániában 1968-ban hozták létre az országos és megyei Szocialista Kultúra és Nevelési Tanácsokat – ezek a pártbizottságok propaganda osztályaival együtt fogták össze, ellenőrizték (a káderek kiválogatásával, műsortervek engedélyezésével, stb) a közművelődési, kulturális tevékenységeket. A megyésítés után a községek közművelődési életét a községi pártbizottság propaganda titkára, egyben a kultúrotthon igazgatója és a községi néptanács elnökhelyettese irányította.

Mindezek mellett tagadhatatlan, hogy a mozilátogatás, színházbajárás, olvasás szokásai, egyáltalán a kulturális termékekre való figyelés általánossá vált. A tévé, személygépkocsi elterjedésével összefüggésben azonban új fogyasztási szokások alakultak ki, versenyeztek az előbbiekkal.

5. „Társadalmi forradalom”. A nők helyzete.

A második világháború utáni korszakban az egész világon forradalmi jellegű társadalmi átalakulás történt: „az emberiség történetének leggyorsabb, legegységesebb, legviharosabb és legnagyobb társadalmi átalakulása...” (Hobsbawm 1998:275.). Ez abban állott, hogy

1. eltűnt (azaz arányaiban 10% alá csökkent) a parasztság,
2. megsokszorozódott az egyetemi diákság létszáma,
3. csökkent az ipari munkásság létszáma és
4. megnőtt a nők társadalmi szerepe (Hobsbawm 1998).

Hogyan zajlott vagy nem zajlott le ez a forradalom Romániában?

Az 1945-1990 közötti időszakban nem tűnt el a parasztság. Sőt, 1989 után számbelileg megnövekedett. Igaz, nem játszott már politikai, gazdasági szerepet – a társadalmi elszegényedésre volt az egyik ideiglenes megoldás a gazdálkodáshoz, önellátáshoz való visszatérés, a „visszaparasztosodásnak” nevezett jelenség.

Hobsbawm említi, hogy Franciaországban a második világháború végén kevesebb mint 100.000 diák volt, ez 1960-ra 200.000-re, majd 198-ra 651.000-re növekedett, és 1990-re elérte egymilliót. Ez a lakosság mintegy 2%-a. Egyes európai országokban (Finnország, amelyik élen járt az oktatásfejlesztésben, Svédországban, Izlandon, Olaszországban) 1960 és 1980 között a diákok száma öt-hétszeresére, Norvégiában és Spanyolországban hét-kilencszeresére emelkedett. A romániai helyzetet a következő táblázat mutatja:

	1938/39	1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1989-90
Diáklétszám	26.489	54.007	71.989	151.885	192.269	164.507
Nappali tagozatos diákok	26.489 (100%)	46.195 (85,53%)	56.409 (78,53%)	107.434 (70,73%)	161.110 (83,79%)	91.952 (55,89%)
Méternöki oktatás		20.821 (38,55%)	30.396 (42,22%)	53.592 (35,28%)	124.006 (64,49%)	113.185 (68,80%)
Orvosi-gyógyszerészeti		7.618 (14,10%)	7.825 (10,86%)	9.898 (6,52%)	23.381 (12,16%)	16.703 (10,15%)
Közgazdasági		4.650 (8,61%)	5.085 (7,06%)	21.016 (13,83%)	21.919 (11,4%)	15.493 (9,41%)
Jogi		2.464 (4,56%)	3.101 (4,3%)	5.901 (3,88%)	3.863 (2%)	2.362 (1,43%)
Tanári		15.325	23.752	58.108	17.393	15.828

		(28,37%)	(32,99%)	(38,28%)	(9,04%)	(9,62%)
A teljes lakosság hányada	kb.0,17%	kb. 0,33%	kb. 0,39%	0,74%	0,86%	0,71%

Romániában tehát 1990 előtt sosem haladta meg a diákok aránya a lakosság 1 százalékát. 1950/51 és 1980/81 között 2,6 szorosára emelkedett a számuk, de ezután csökkent. Még figyelemreméltóbb, hogy a nyolcvanas években milyen drasztikusan csökkentették a nappali tagozatos, tehát az állam által finanszírozott/eltartott diákok számát! A szocializmus éveiben a mérnöki képzésben mindvégig a legtöbben vettek részt, a diktatúra végén a mérnöki és közgazdasági képzésben részt vevők, tehát végzés után az ipari szférába irányítható diákok együttes aránya 78,21%! A tanári képzést 1971 után, tíz év alatt egynegyedére csökkentették. Valószínűleg azért, mert kiépült a tíz osztályos kötelező, meg a szaklíceumi oktatási szerkezet, és nem volt szükség több tanárra. Viszont ez az évtized, amikor több mint kétszeresére nő a mérnöki szakmákra készülők száma.

Romániában a diákok nem jelentettek akkora nagyságú tömeget, mint a nyugati országokban. Az ifjúsági forradalomra legfogékonyabbakat a rendszer viszonylag kordában tudta tartani: 1956 októbere kivételével, amikor Temesváron, Kolozsváron, de Bukarestben is szervezkedtek, nem voltak jelentős diák-megmozdulások a diák-központokban.

A munkássággal kapcsolatosan pedig azt lehet mondani, hogy létszáma mindvégig nőtt. Klasszikus ipari munkásság volt ez, a hierarchia tetején a nehéziparban, gépgyártásban dolgozókkal. Románia nemhogy lépést tartott volna, de jelentősen lemaradt a globális trendtől, amely szerint az ipari munkások száma drasztikusan csökkent (például Nagy-Britannia 1980 és 1984 között gyáriparának 25%-át veszítette el, az amerikai acélipari alkalmazottak száma kevesebb lett, mint a McDonald's gyorsétkezdé-láncolat alkalmazottaié).

Amiben Románia egyértelműen „felzárkózott” a globális trendhez: a nők társadalmi helyzetének gyökeres megváltozása. Ez azonban rendszerjellemező volt.

„A szocialista országokban paradox helyzet alakult ki. Kelet-Európában gyakorlatilag minden nőnek volt munkahelye – de legalábbis a munkaerőpiacon majdnem annyi nő volt jelen, mint férfi, vagyis sokkal nagyobb arányban, mint bárhol a világon. A kommunizmus mind ideológia szenvedélyesen kiállt a nők egyenjogúsága és felszabadítása mellett, a szexuális szabadságot is beleértve... volt egy-két ország, Bulgária és az NDK például, amely példátlanul jó lehetőségeket biztosított a nőknek a közéleti előmenetel szempontjából, főképp a felsőoktatás kiterjesztése révén, (de) egészében véve a kommunista országokban a nők helyzete nem különbözött lényegesen a fejlett nyugati országokban élő nőképtől. Ahol meg különbözött, az nem feltétlenül jelentett előnyöket. Ha a nők tömegesen hódítottak meg egy adott szakmát, például a Szovjetunióban az orvosok túlnyomó többsége nő volt, az elveszítette státuszát, és a jövedelmek is csökkentek. A nyugati feministákkal ellentétben a szovjet férjes asszonyok már hosszú ideje hozzá voltak szokva a kettős felelősséghez, arról ábrándoztak, hogy otthon maradnak, és csak az egyik munkájuknak élnek.

Hogy a nők egyenlő politikai és választói jogot kaptak, hogy azonos lehetőségeik nyíltak a továbbtanulásban, s aztán a férfiakkal azonos munkát és felelősséget is vállalhattak ... ezek nem kis változások. Ráadásul azokban a kommunista országokban is, ahol a gyakorlat jó messze kullogott az elmélet mögött, és ahol a kormányok valójában erkölcsi

ellenforradalmat hajtottak végre – vissza akarták kergetni a nőket a családba, és alapvetően gyermekszülésre alkalmas gépeknek tekintették őket, mint a Szovjetunióban az 1930-as években –, az új rendszerben a személyes választás pusztán lehetősége a szexuális szabadságot is beleértve sokkal nagyobb volt, mint amilyen valaha is a régi rendszerben. Valódi korlátai nem a törvények vagy a konvenciók voltak, sokkal inkább anyagiak, mint például a szülésszabályozás eszközeinek hiánya. Ezek biztosítása, akárcsak egyéb nőgyógyászati szükségletek kielégítése a tervezettségben nem élvezett kifejezett elsőséget.

... az eddig vázolt társadalmi változások mély és sok tekintetben váratlan kulturális forradalmat indítottak el, mely a társadalmi és személyes viselkedés hagyományainak gyökeres átalakulását eredményezte. A nők alapvető szerepet játszottak ebben a kulturális forradalomban, mert a változások sarokkövét a nőkre alapozott, tradicionális családban és háztartásban bekövetkezett változások adták." (Hobsbawm 1998:300-305)

Romániában is megtörtént a Ceausescu-korszak elején az „erkölcsi ellenforradalom” – bár csak részben, hiszen nem akarták a nőket a családba visszakergetni, de egyre inkább gyerekszülő gépekként kezelte őket a hatalom. A nők személyes szabadsága korlátozottabb volt, mint más, liberálisabb szellemű szocialista országokban.

Ehhez hozzájárult az is, hogy Romániában a korszak utolsó felében nagyobb volt az anyagi szűkösség – például a csak feketepiacon található, Jugoszláviából meg Magyarországról behozott fogamzásgátlókat nagyon kevesen tudták megvenni. Ugyancsak az anyagi gondok sokasodása az egyik oka annak, hogy a gyereket vállaló és azt egyedül nevelő anyák ki voltak téve a nélkülözésnek. A félig-meddig tradicionális, városon is rurális vonásokat őrző családok szervezettsége, kapcsolatrendszere, meg a családban és a munkahelyükön is dolgozó anyák túlmunkája valóban segítette kivédeni az élelem-ellátási gondok nagy részét.

5.1. A nők terei

Romániában a szocialista korszak első évtizedeiben megindul egy átcsoportosulás: a „szocialista építés” városa egyre inkább a férfiak, a rurális térségek pedig a nők tereivé válnak. Measnicov-Hristache-Terbici az 1956-os és 1996-os népszámlálás adatait 1973-as adatokkal összehasonlítva jutott erre a következtetésre. 1956-ban a két világháború közötti időszakból jól ismert migrációs tendencia érvényesült: a férfiak inkább városokba, a nők falvakba vándoroltak. ennek következtében a 15-24 éves népesség esetében városban nagyobb a férfiak, falvakban a nők aránya. 1966-ban városi környezetben ez már általánosabbá válik: a 35-39 éves korosztályban is a férfiak vannak többségben. 1973-ban ez már kiterjed a 45-49 éves korosztályra, tehát a városi, munkaképes korosztályok többségére. Rurális környezetben a 25-29 éves korosztálytól kezdve nagyobb a nők aránya. Az ötven éven felüli korosztályban ezer nőre nyolcszáz vagy ennél is kevesebb férfi jut (Measnicov-Hristache-Terbici 1977:157).

A nyolcvanas években ezek az egyenlőtlenségek csak fokozódtak.

Negyedik fejezet

Románia sikeres hatvanas évei (1958-1974)

1. Külön-utas Románia

Ceausescu 1965 március 22-én foglalta el a párt főtitkári székét, és kilenc év múlva, 1974 március 28-án a Nagy Nemzetgyűlés létrehozta a Románia Szocialista Köztársaság elnöke funkciót, és kinevezi Nicolae Ceausescut a RSZK első és egyben utolsó elnökének. Az elnök megkapja az elnöki rendeletekkel való kormányzás jogkörét. Megkezdődik a Ceausescu-diktatúra kemény korszaka. Románia a nyolcvanas években visszatér egy meghaladottnak hitt történelmi helyzetbe: élelemellátási válság, életszínvonal-csökkenés, tömeges kivándorlás, általános kiábrándulás, a politikai rendőrség terrorja és a rendszer legitimitásának a teljes szétfoslása jellemzi a nyolcvanas évek közepét-végét.

Románia sikeres hatvanas évei: így nevezem ezt az időszakot, amely valójában 1958-ban, a szovjet csapatok kivonulásával kezdődik, a Szovjetunióval szembeni viszonylagos függetlenség kialakításával folytatódik, és kétségtelen az, hogy a gazdasági lehetőségek bővülésével a mindennapokban is jelentős változást eredményez, és nyugati mintára a tömeges méretű fogyasztási lehetőségek és tevékenységek kialakulását hozza el Romániában.

1.1. A gazdasági növekedés megugrása

A Dobrinu-Irodachi szerzőpáros szerint a szovjet külpolitikai vonalról való leszakadás jelentette a döntő, a korszak második részét meghatározó, azaz értelmezésem szerint, előbb a viszonylagos liberalizáció, majd a Ceausescu-diktatúra kemény formáihoz elvezető fordulatot Románia szocializmus-kori fejlődésében (Dobrinu-Irodachi 2005:23). A folyamat 1958-1968 között zajlott. A kezdete a szovjet csapatok 1958-as kivonulása. A nyílt szembeszállás ideje 1963, a kínai kommunista vezetőkkel való kapcsolaterősítés, valamint 1964, az úgynevezett „Velev-tervvel” való szembenállás pillanatai 1964 áprilisában, amikor a KGST tárgyalta a szocialista országok közötti munkamegosztás kérdését. Az RMP KB 1964 április 21-i politikai nyilatkozata szovjetellenes és nemzeti volt.

Az így kinyilvánított függetlenség csúcspontja az 1968-as csehszlovákiai szovjet invázióval szembeni, Ceausescu vezette elítélő kampány.

Stelian Tanase könyvében a Gheorghiu-Dej korszakot vizsgálja, a periodizációja figyelemre érdemes. Két ciklust különböztet meg: 1948-1957 és 1958-1972 között, mindkettőn belül pedig megnevez két, egymást felváltó időszakot. Az egyiket „a társadalom letámadása” jellemzi: az új hatalom represszív volt, a társadalmat mobilizálta, alacsonyán tartotta az életszínvonalat. A második időszakban pedig taktikát változtatva érdekeltté tette, anyagilag serkentette elsősorban a professzionális elitet és csökkentette az ideológia nyomást. Az első ciklus első időszakát az éles osztályharc jellemezte és a Sztálin halála utáni felengedéssel ért véget. A második ciklus első időszaka az 56-os forradalom utáni megtorlási hullámmal és az erőltetett iparosítás újabb hullámával kezdődött és a kollektivizálás befejezéséig tartott. Az ekkor előtérbe kerülő modernizáció a társadalom új rétegződését eredményezi, és megjelennek olyan társadalmi rétegek, a professzionális és kulturális elit olyan csoportjai, amelyek rivalizálnak a politikai elittel. Az új csoportok saját érdekeik megvalósítását követik, és a kommunista elit által vezényelt felgyorsuló változásban, a „sikeres megvalósítások” nyomán a társadalom fejlődésének spontán dimenziói az előző korszakhoz képest teret és megerősítést nyernek.

A politika azonban érthető módon, annak érdekében, hogy megőrizze a hatalmi monopóliumot, az ideológiai szükségszerűségeknek ad prioritást, ezzel gátolva ezt a fejlődést.

A termelés, fogyasztás racionalizálása, a döntési folyamat, az érdekcsoportok diverzifikálódása, ezen csoportok autonómabbá válása, az elitek közötti, meg az elitek és társadalom közötti összetettebb dinamika kialakulása, valamint a spontán (akkoriban a főtitkári beszédekben

szubjektivistának és voluntaristának nevezett, és ezzel olyannak elismert, melyre kevésbé terjed ki az ellenőrzés) tényezők szerepének növekedése ellentétes azzal az iránnyal, melyet a kommunista elit diktál a társadalomnak.

A modernizáció ugyan a rendszer korlátain belül, de olyan racionalizációt feltételez, amely a döntéshozatal decentralizációját, más társadalmi csoportok bevonását jelenti. Elsősorban olyanok bevonását, akik a politikai elit kívánta modernizációt valóban végre tudják hajtani (professzionális elit, menedzserek, adminisztrátorok, mérnökök, kutatók és tudósok). Meg kell nyitni tehát a előttük a pártbürokráciába vezető utakat. Ez meg is történik a RMP 1960-ban tartott III. Kongresszusa után: öt év alatt mintegy 600.000-el nő a párttagok száma.

Ha a hatalom gyorsítani akarta a fejlődést – márpedig akarta, mert a kapitalista nyugat ezt diktálta -, akkor a politikai elitnek számolni kellett vetni a terebélyesedő bürokrácia különböző csoportjainak érdekeivel. És az, hogy meddig ment el a politikai elit abban, hogy más csoportok számára is biztosítsa a döntéshozatalhoz, az előjogok és források elosztásában való részvételt, a legvalóságosabban mutatta, hogy valójában mennyire akar a politikai elit a társadalom modernizálásának irányába elmozdulni.

Romániában az erőforrások erőteljes koncentrációjával, voluntarizmussal és a társadalom mozgósításával a hatalomnak sikerült kikényszeríteni egy extenzív fejlődést. Ezt elsősorban a sajátos humán források felhasználására, az életszínvonal alacsonyan tartására alapozta. A munkaerő-tartalék az egyik fontos oka volt a kormányzó elit konzervativizmusának. Nem voltak olyan kényszerítő körülmények, amely következtében más erőforrást is olyan intenzíven kiaknázott volna, mint a munkaerőt. Erre építhetett (ezt hozta előtérbe) a megyésítés is.

Amint már részletesebben szó volt róla, a korszak politikai elitje az iparosítását tekintette a hatalmi legitimitációja alapjának. A program sikere egyúttal létének igazolása is volt.

Romániában a felhalmozás, egy új modernizációs korszak – annak ellenére, hogy már a negyvenes évek végén meghirdették – csak az ötvenes évek végén kezdődött. Nemzetközi összehasonlításban ez nem volt egy kiugróan sikeres folyamat. 1960-ban Románia gazdasági fejlettségben a szocialista országok közül csak Jugoszláviát előzi meg, az európai kapitalista országok közül Görögországgal és Portugáliával egy szinten áll. 1980-ban Jugoszláviával továbbra is egy szinten van, Görögország megelőzi, Portugália – amely 1986-ban csatlakozik az EU-hoz – egy kevéssel lemarad mögötte.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulója a – kelet-európai kontextusba illeszkedő – hivatalos propaganda szerint a gazdasági növekedés megugrásának időszaka Romániában. A legmagasabb politikai fórumok, a pártkongresszusok szónoki emelvényein elhangzottak szerint az 1956–1960 közötti időszakban az ipari termelés átlagos évi növekedése 10,8 százalék, az 1961–1965 közötti időszakban 14,4 százalék volt. Ez utóbbi a legmagasabb érték Románia második világháború utáni történetében.

1.2. Külpolitika a hatvanas évek elején: eltávolodás a Szovjetuniótól

Az ötvenes évek végét – hatvanas évek elejét a Szovjetunióban Hruscsov személye, valamint az az elképzelés uralja, hogy a szovjet politikai-gazdasági-társadalmi rendszer felsőbbrendűségének bizonyítékaiként a szocialista országok gazdaságai bizonyos területeken utolérnek és elhagyják a fejlett kapitalista országok gazdaságait. Az „úrkorszak” nyitányát kétségtelenül a szovjet sikerek jellemzik. A „dognaty i peregnaty” (utolérni és túlszárnyalni) elve a Brezsnyev-korszak kezdetéig uralja a kelet-európai sikerpropagandát.

1962 júniusában Moszkvában a KGST tagországok vezetői tárgyaltak a párhuzamosan kidolgozott hosszú távú tervek egybehangolásáról, és egyezkedtek a „szocialista munkamegosztás alapelveiről”. A román vezetők nem fogadták el a román gazdaságra kiosztott szerepet, és 1964-ben Románia megfogalmazta saját különállására vonatkozó téziseit. Ezek lényege, hogy a román vezetés nem egyezik bele abba, hogy egyes gazdasági vezető funkciók az állam hatásköréből államfölötti szervek vagy szervezetek hatáskörébe menjenek át. Az érvelés szerint „a népgazdaság tervszerű vezetése a szocialista állam szuverenitásának egyik alapvető, lényeges és elidegeníthetetlen jogköre, mivel az állami terv az a fő eszköz, amivel a szocialista állam valóra váltja a maga politikai, társadalmi és gazdasági céljait, meghatározza a nemzetgazdaság fejlődésének irányát és ütemét, alapvető arányait, a felhalmozásokat, a nép anyagi és kulturális életszínvonalának növelését célzó intézkedéseket. A szocialista állam szuverenitása feltételezi azt, hogy az állam ténylegesen és teljesen rendelkezzen e jogkörök gyakorlati ellátásának eszközeivel, saját kezében tartva a gazdasági és társadalmi élet vezetésének összes mozgató erőit.

2. Megújuló elit

Nem csupán vakmerő hatalmi manőverezésről van szó, hanem a szovjet–kínai konfliktus jó taktikai érzékkel való kihasználásáról is. A szovjet tankok segítségével történő hatalommegragadás periódusához, a szovjet gazdasági-műszaki segítséggel, szovjet tanácsadókkal elkezdődő államépítés időszakához, az ország szovjet mintára való területi-adminisztratív átszabásához, a sztálini alkotmány lemásolásához, az ötvenes évek elejéhez képest mindez komoly szemléleti és szerkezeti változást feltételez.

Továbbá, és ezt tartom igazi, a politikán túlmutató társadalmi fordulatnak: feltételezi a szovjetek által az ötvenes években nyújtott, akkor nélkülözhetetlen tudás, szakismeret mellőzését.

Románia ezután döntő módon saját tudáselitjére támaszkodik.

Feltételez egy saját tudást, azt a tudást, amely éppen a hosszú távú tervek előkészítése, kidolgozása során halmozódott fel.

Feltételezi a pozitív, leltározó, jelentős mennyiségű tudást, valamint a szervezési potenciál kialakításának és fenntartásának, a kongresszusok és a pártműködtetés mindennapi formái által biztosított sikeres legitimációtermelés mechanizmusainak az ismeretét, illetve az erre építő szervezeti formákat.

Nem utolsósorban pedig feltételezi egy új generáció legjobb erőinek integrálását a párt- és állami tevékenységbe.

Az 1950/1951-es tanévben és az az utáni kilenc esztendőben 213.429-en végeztek reál-humán líceumot. Ezek mintegy fele egyetemen folytatta tanulmányait. Ugyanebben az időszakban a felsőoktatásban 106.559-en szereztek diplomát. Ezeknek számát kiegészítették azok – az igen jó képességű, igaz, leginkább származás, politikai szempontok alapján kiválogatott fiatalok – akik a Szovjetunió egyetemén diplomáztak. Ez volt az az új értelmiség, ezek gondos válogatásával alakították ki a rajoni, tartományi pártbizottságok a „kádertartalékot”. A hatvanas években attól függetlenül, hogy a gazdaság ágaiban, szolgáltatásban vagy az adminisztrációban kaptak munkahelyet, a hatalomnak ezeket sikerült beépítenie a bürokratikus szervezetbe. A hatvanas évek közepétől a hetvenes évek elejéig terjedő rövid, felszínes liberalizáció új lendületet adott ezeknek a rétegeknek. A bővülő gazdaság, az új gyárak, iparágak, szervezetek feladatokat és döntési jogköröket, hatalmi teret biztosított azoknak, akiket kiemeltek, vezetővé tettek. A meggyésítés ezer és ezer ilyen pozíció kialakítását, betöltését jelentette.

A hatalom szakmailag felkészült emberek sorát nyerte meg, fogta munkába. Ami ugyanilyen fontos: emelkedő egyéni életszínvonalat, életút-perspektívát sikerült nekik biztosítani. A Ceausescu vezette pártállam szervezési és legitimitástermelési sikereket ért el a hatvanas évek közepén-végén.

A saját huszadik századi történelmének kontextusában, a század fordulataihoz viszonyítva Románia a hatvanas években sikeres ország, a román elit sikeres vezető-szervező.

Az is igaz azonban, hogy a beépülő értelmiségiek egy része kritikusan szemlélte a rendszert, annak megvalósításait. Ezek azonban nem voltak képesek arra, hogy megszerveződjenek, nyilvánosság elé lépjenek, és a társadalmi véleményformálóká, netalán kibontakozó rendszerellenes mozgalom vezetőivé váljanak, mint például Lengyelországban.

3. Más hangvétel: liberálisabb közélet illúziója

A hatvanas évek közepétől, mintegy varázsütésre, és egyik napról a másikra, és ha nem is gyökeres módon, de megváltozott a közéleti hangnem. Viták bontakoztak ki „a szocializmus építésének aktuális kérdéseiről”, az ifjúság viselkedéséről, beilleszkedéséről, a rendszer elmúlt évtizedekben elkövetett hibáiról. Értelmiségiek szűk rétege a szókimondásnak és ezzel a rendszer megjavításának felelősségét, az „emberarcú szocializmus” elveit emlegette. Újraértelmezték a két világháború közötti szellemi áramlatokat, a művészek, gondolkodók életműveit.

A társadalom legnagyobb része erre nem figyelt, de fokozatosan felfedezte és birtokba vette a számára megfelelő, magyarázó fogalmakat, elveket. Ezek közül egyik legfontosabb volt a nemzeti hősök, a nemzeti mítoszok, a nemzeti nagyság, a jelent és a jövőt éltető múlt birtokba vétele.

Megerősödött a nemzeti múlt hivatalos kultusza. 1966-ban a Dákok című filmet hetekig vetítették Marosvásárhelyen. A középiskolás diákok a Tartományi Pártbizottság és a KISZ szervezésében, munkaterv szerint kellett menjenek a vetítésre, majd ezután, szintén a KISZ szervezésében az iskolákban a film megvitására is sor került.

„Itt és most nagy dolog történik...” A Korunk 1968 áprilisi száma vezércikkének névtelen írója fogalmazott így a meggyésítéssel, az ország adminisztratív-területi átszervezésével, a Ceausescu-vezetéssel kapcsolatos írásában. A romániai magyar elit (szűkebb értelemben: a kolozsvári magyar elit) szószólójaként, többes szám első személyben fogalmazva megállapítja: elérkeztünk („mi, az ország népe”, „mi a romániai magyarok”, „mi a romániai magyar elit”) ahhoz a fordulathoz, amikor „a párt nyilvános megvitatás után új szervezési formákat és munkamódszereket vezet be az egész társadalmi életünkbe”. Itt az alkalom a kiállásra, a „közügyek” vállalására. A párt főtitkára gondolkodó és felelős egyéniségek hozzájárulását kívánja a közügyek és államügyek „intézéséhez”. A romániai magyar elit (azaz a politikai-társadalmi nyilvánosságban szereplő, a közéletet irányító pártfunkcionáriusok, adminisztrációs bürokraták, művészek, tanárok – mert a nyilvánosság peremén levők, például a papok nem tartoztak ide) számára az jelent garanciát, hogy az ország új területi-közigazgatási felosztása során „az ország új társadalomfejlődési szakaszához méltó volt már a nemzetiségi összetétel figyelembevétel is”, valamint az „anyanyelvi oktatás, a nemzeti nyelvhasználat a közigazgatásban, haladó magyar nemzeti hagyományaink ápolása, a megnőtt magyar könyvkiadás és behozatal...”

A garanciák hamar szertefoszlottak, sőt: valójában nem is léteztek. A román elittel együtt, a romániai magyar elit is a rövid átmeneti korszak illúzióinak rabja volt.

Az azonban nem illúzió, hogy az ötvenes évek végén elkezdődött, ekkor általánossá válik Romániában a nemzeti értékek kizárólagos propagálása, a nacionalizmus fele fordulás.

4. Nyíló határok: utazás, turizmus

Ha csak kevesek számára, és rövidebb ideig, hiszen a hetvenes évek elején már bevezették a két évenkénti külföldi utazásra vonatkozó korlátozó szabályozást, de megnyíltak a határok: a szocialista országokba, de különlegesebb esetekben a kapitalista országokba is eljuthattak romániai turisták. Kedvelt célpont a valójában se ide, se oda nem sorolható, de már akkor nyugati üdülési feltételekkel is rendelkező Jugoszlávia volt.

Valójában a rendszer mindvégig a szervezett turistautakat részesítette előnyben. Szervezetten, a nemzeti turisztikai hivatal (ONT - Oficiul National de Turism) valamint az ifjúsági turisztikai hivatal (BTT – Biroul de Turism pentru Tineret) szolgáltatásait igénybe véve nyugati országokba is könnyebb volt eljutni. Az egyéni nyugati turistautakat mindvégig erősen korlátozták. Nem váltottak valutának számító pénznemet, és követelték a meghívólevelet, a kiutazó eltartását bizonyító igazolásokat. Valójában korlátozni szerették volna a disszidálás (nyugati országokba való szökés, kint-maradás) gyakorlatát. Egy-egy sporteseményre (például az 1972-es müncheni olimpiára, vagy futballmeccsre) szervezett hivatalos utazásból így is hiányosan tértek haza a résztvevők csoportjai.

Megsokasodott az országba érkező idegen turisták száma. 1970 és 1980 között majdnem kétszeresére, 497-ről 707-re emelkedett a szállodák száma – főleg az üdülő-övezetekben, a tengerparton, meg a nagyvárosokban. Ekkor építették Bukarestben az 1990-ig egyedülálló, szimbolikus nagy szállodaépületet, a 21 emeletes Continentalt. Igaz, viszonylag kevés - 1970-ben 85.511, 1980-ban 146.531 – volt a szállodai helyek száma. 1970-ben 3.641.000, 1980-ban 6.671.000 volt a szállodákban elszállásolt belföldi turisták száma.

Ötödik fejezet

Nyolcvanas évek: gazdasági-ellátási visszafejlődés és demodernizáció.

Kiáltó ellentmondások jellemezték a nyolcvanas éveket. A társadalom elért egy addig nem ismeret fogyasztási szintet, szakmai felkészültséget, munkakultúrát – de most a primitívizáló körülmények között kellett az egyik napról a másikra való túlélésre berendezkednie.

„Romániában európai színvonalon áll az egy lakosra jutó élelmiszertermelés, a lakosság mégis gyenge színvonalon táplálkozik és jegyre kapja az alapvető élelmiszereket. Az ország két autógyára jelentős arányban hazai piacra termel, de időről időre korlátozzák a személygépkocsik használatát. Hatalmas, összkonfortos lakásokkal ellátott laktelepek épültek, de a lakásoktól megvonják a fűtést és a vizet. Úriási traktorgyár ontja a termékeit, kelet-európai viszonylatban jó a traktorellátás, mégis a kézi munkát és a fogatok használatát szorgalmazzák a mezőgazdaságban. A termelőszektor eredményei és a lakosság hasznélvezete a nyolcvanas években hihetetlenül eltávolodott egymástól. Az ország harminc év gyorsított modernizáció után „demodernizációs” folyamaton megy keresztül. (Hunya 1990:55.)

1. Románia és szomszédai: a gazdasági visszaesés évei Közép- és Kelet-Európában

„Az 1970-1980-as évek ugyanakkor válságossá váltak Közép- és Kelet-Európában, ami lehetetlenné tette a szerkezeti és technikai megújulást. A térség országai tehát, ha lassabb ütemben is, de változatlanul a gazdaságfejlesztés régi, elavult útját követték, s újabb iparuk is elavult volt. Új, versenyképes iparágak és exportszektoraik nem épültek ki, a térség országai a világpiacon versenyképtelenek voltak a Nyugat-országaival. Nem tudtak mást eladni a világpiacon, mint élelmiszert, nyersanyagot vagy nagy anyag- és energiatartalmú, kezdetlegesebb ipari termékeket. Az addig elért jelentős gazdasági modernizációs eredményeiket egyre jobban ellenpontosította, majd teljesen elhomályosította az újabb technikai és gazdasági elmaradásuk ténye.

Ebben az összefüggésben különösen világossá válik, hogy a szovjet típusú modernizációs modell, amely a szolgáltatási és infrastrukturális hálózatokat alárendelte az iparosítás céljainak, a huszadik század végi gazdasági modernizáció alapvető akadályává, kerékkötőjévé vált. Az államszocialista országok az erőltetett iparosítás évtizedeiben elhanyagolták az infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztését. A szolgáltatási ágazatokban a beruházási hányad rendkívül alacsony volt, s a háború előtti 50% körüli arányról a beruházások egyharmadára csökkentek az 1950-es évek elején, s ezen a szinten maradtak további egy évtizedig. Magyarország, a bevezetett reformok nyomán viszonylag magasabb, 50% körüli infrastrukturális beruházási szintet valósított meg az 1970-1980-as években. A csehszlovák és a lengyel adatok is hasonlóak voltak. A Balkán országai azonban, különösen Románia és Bulgária az összes beruházásainak csak 25-30 %-át fektette ezekbe az ágazatokba.... Ennek nyomán míg az iparba és mezőgazdaságba fektetett állótőke hét-tízszeresére növekedett ezekben az országokban a vizsgált évtizedek során, a szolgáltatási ágak állóalapjai csupán háromszorosukra nőttek. Ez a szektor, messze elmaradva a gazdaság más ágazataitól, mindössze évi 2.3%-os növekedést ért el. A szolgáltatási- és kommunikációs forradalom nem érkezett meg Közép-és Kelet-Európába.” (Berend T. 40-41.)

Romániában az általánosan kötelező oktatás hivatalosan tizenkét osztályos lett, de a tanügyi alkalmazottak száma valójában, igen meglepő módon, csökkent. Ez azt jelenti, hogy az 1988-1989-es tanévben 31 ezerrel (az 1979-1980-as tanévben a pályán levők 12 százaléka!) kevesebb a tudásterjesztő intézmények alkalmazottainak a száma. A tanulók száma is csökken, de csak jelentéktelen mennyiségben: 22.190-el (0,59 százalék). Sajnálatosan nagy a csökkenés a felsőfokú intézetekben: az 1988-1989-es tanévben 2715 oktatóval (18,6 százalék), valamint 33.304 diákkal (17,27 százalék) van kevesebb, mint az 1980-1981-es tanévben! Az intézményrendszer leépülését mutatja, hogy az 1970-1971-es tanévben 51 felsőfokú tanintézetben 195 fakultás működött, míg 1988-1989-es tanévben 44 felsőfokú intézetben 101. Az iskolafajta, amelyik prosperál ebben a korszakban: a szakiskola. ez a közvetlen szükségletet kielégítve termel, a végzetek azonban munkába állíthatóak, de csak egy szűk területen szereztek szakképesítést, és nem rendelkeznek válság esetén konvertálható képességekkel. Mégis, ezekben az iskolákban nyolc év alatt (1981-1988) 55,5 százalékkal nő a beiskolázottak száma. Egy válságban vergődő országban, a diktatúra idején Románia vezetése a humán erőforrás karbantartásával, újratermelésével bánt a talán a legmostohábban. Paradox ez, hiszen a nemzet naggyá válásáról szólt az ének (a himnusz, a Trei culori) és a propaganda, és nemzeti kommunizmusról beszélnek a történészek.

2. Ipari termelés: a csúc és a lejtő

Az 1980-as év a gyártott termékmennyiség szempontjából is csúcshatáron áll. A szocializmus korszakában ekkor gyártották a legtöbb elektromotort, transzformátort, rádiót és rádiókazetofont, televíziós készüléket, exkavátort, elektromos és dízel-mozdonyt, autóbust, trolibuszt, teherautót, elektromos mozgóhidat, kalcinált szódát, karbidot, cementet, mosóport, előregyártott betonelemet, cellulózt, újságpapírt, textilárut, bőrcipőt, túróféleséget, fogyasztásra szánt tejet, konzervet, dohányárut, szappant (lásd az 1990-es Statisztikai Évkönyv adatait). Azért soroltam ilyen részletesen, mert ez azt jelentette, hogy a nyolcvanas években ennél kevesebbet.

A nyolcvanas évtizedre a termelésre jellemző általános visszaesés alól alig néhány kivétel van. Ha szemügyre vesszük az 1980-as évek, és különösen az 1989-es év termelési eredményeit, az energiahordozók közül egyedül a szénkitermelés mutatói azok, amelyek folyamatosan, így ebben az évben is növekednek. Igaz, ez leginkább annak köszönhető, hogy az olténiai felszíni barnaszén-feltárások a nyolcvanas évekre esnek. A villamosenergia-termelésben a csúcshatáron áll 1986, a petróleum-kitermelésben 1982, gázkitermelésben 1981.

A gépipar számára alapanyagot szállító vasgyártás helyzete: a nyersvas-termelésben a csúcshatáron áll 1984, acéltermelésben, hengerelt vasáruttermelésben szintén 1984. A vegyipari termékek közül a legtöbb kénsavat 1983-ban, marószódát, műtrágyát, műszálat, műanyagot és mesterséges gumit és gyógyszert 1986-ban termelt Románia ipara. Az építőipari termékek esetében ezek a számok: cement 1980, téglát 1981, cserép 1986, fűrészárut 1970. Ha a fentebb ismertetett lakásépítéssel foglalkozunk, akkor a visszaesés hatásai nyilvánvalóak.

A könnyűiparban a legtöbb kötöttárut 1984-ben, harisnyát 1986-ban, cipőt 1986-ban gyártották. Az élelmiszeriparra is a visszaesés jellemző. A hústermelés, hústermékek gyártásának csúcshatáron áll 1987, vajgyártásé 1984, étolajé 1980, bortermelésé 1982, szesztermelésé 1981.

3. Kevesebb kalória

A nyolcvanas évek egyik legjellemzőbb, a negatív változás kirívó példaként említhető jelensége: a táplálkozás szegényessé válása, az egyfő/napra jutó kalóriamennyiség csökkenése. A hatvanas évek elején már elhangzott: Romániában a lakosság élelemellátása megoldódott, a választék még szegényes, de a napi kalóriamennyiség/fő eléri, meghaladja a nyugati standardokat. A nyugati hitelekkel azonban Románia inkább beruházások finanszírozására fordította. A nyolcvanas évek közepén-végén, amikor például a szintén eladósodott Magyarország újabb hitelekkel infrastruktúrát fejlesztett és a fogyasztást finanszírozta, Ceausescu elhatározta: rekordidő alatt visszafizeti a hiteleket. Valóban, nyolc év alatt törlesztett tíz milliárd dollárt meg a kamatokat. De ebbe a román gazdaság belerokkant, a romániai lakosság pedig szó szerint „megéhezte” ezt.

A pártállami propaganda a nyolcvanas évek elején a „tudományos táplálkozás” előnyeiről beszélt – mert már akkor tudni lehetett, hogy Romániában a bevezetett korlátozások következtében csökken a napi kalóriefogyasztás. 1980-ban ez átlag 3259 kalória/fő/nap volt, öt évre rá 3057 kalória/fő/nap, 1988-ban 2930 kalória/fő/nap, majd 1989-ben 2949 kalória/fő/nap.

Összehasonlításképpen: a közép- és kelet-európai országok átlaga a nyolcvanas években 3394 kalória/fő/nap, ami lényegében azonos a nyugati átlaggal (Berend T. 1999:258).

Romániában a decemberi „forradalom” azonnali következményei között volt, hogy a húsüzletekben húst, az élelmiszerüzletekben csokoládét, kávé, déligyümölcsöt lehetett vásárolni. Nagy mennyiségű pénz került vissza a lakossághoz: visszafizették a fizetésből éveken át „egyes ipari egységekben részvény szerzése” címen vont összegeket, és igen előnyösen megvásárolhatták a bérlők a tömbházlakásokat. Falun megtörtént a földek visszaosztása. Az első

tömeges elbocsátásokig és az infláció meglódulásáig egy folytatódó hatvanas évek, egy „emberarcú szocializmus”-ként megélt időszak volt Romániában.

4. Ellenálló társadalom?

Hogyan viszonyult a szocialista hatalom kiépítéséhez, agresszív korlátozó, társadalomalakító tevékenységéhez, hosszú távú fejlesztési terveihez vagy napi kísértéseihez a romániai társadalom?

A korszak elejétől sikerült ideológiailag és morálisan megnyerni, kollaborálásra kényszeríteni a társadalom jelentős részét, elsősorban a munkásokat, a falusi szegényparasztságot, a baloldali érzelmű értelmiséget. Különösen a hatvanas években, a hetvenes évek elején az ország vezetője, a politikai vezetés, a gazdasági adminisztrátorok a többség támogatását élvezték.

A hatalommegragadás, az osztályharc, a kollektivizálás a bebörtönzésig, fizikai megsemmisítésig elmenő konfrontációk időszaka volt. A szenvedések történetét a börtöntapasztalatok, az egyre inkább hozzáférhető adatok alapján egyre több kutató dolgozza fel. Én ebben a részben a társadalmi ellenállásról szeretnék egy vázlatos képet nyújtani.

Társadalmi akciók sora minősíthető ellenállásnak a rendszer első évétől az utolsóig. A nyílt szembeszállás csak az egyik, legfontosabb. Ehhez azonban olyan személyi, szervezeti feltételek, erőforrások szükségesek, amelyek ellenőrzésére az új hatalom igen nagy gondot fordított. A jobboldali pártok széttűzése, a jobboldali értelmiség korlátozása, anyagi ellehetetlenítése, titkosszolgálati ellenőrzése, üldözése és bebörtönzése a hatalomkiépítés korszakának jellemzője. Példaként az egyházak korlátozását, az 1948-as államosítás, oktatási reform nyomán a vagyonuk átvételét, befolyásuk minimálisra csökkentését említem. A papok is az állam által fizetett alkalmazottak lettek. Körükben úgynevezett békepapi mozgalmat indítottak, ami azt jelentette, hogy elveiket, tevékenységeiket, időbeosztásukat – a békét védő akciók szervezésének, az ezeken való részvételnek, állásfoglalásra való kényszerítésnek az eszközeivel - - állami szervek próbálták befolyásolni. Mindez a megosztást, szétforgácsolást is szolgálta. Amikor kellett, kíméletlenül, erőszakkal felléptek az egyházi rendezvények, egyházi vezetők ellen: betiltották az erdélyi magyar katolikusok számára fontos csíksomlyói búcsú szervezését, bebörtönözték az erdélyi katolikus püspököt, Márton Áront. A legnagyobb veszteséget a román görög-katolikus egyház szenvedte el: betiltották, anyagi javait az ortodox egyháznak adták, az ellenálló papokat bebörtönözték.

A szocializmus évei alatt sikeres jobboldali szervezkedésre, nyilvános fellépésre, nyílt ellenállásra nem volt példa.

A rendszer alapjának tekintett, egyre nagyobb számú munkásosztály valóban jelenthetett veszélyt, valóban képes lett volna szervezkedni, ha a felügyelet és ellenőrzés ezt meg nem akadályozza. Így inkább spontánnak mondható sztrájkokra került sor. Ezek közül a legismertebb az 1977-es Zsíl-völgy bányász-sztrájk, valamint a brassói munkások 1987 november 15-i tüntetése.

A korszak ötvenes-hatvanas-hetvenes éveiben elszórtan, a nyolcvanas években nagyobb számban kerül sor értelmiségiek vagy értelmiségi csoportok fellépésére, tiltakozására. Ezeket a hatalom az ötvenes években igen szigorúan (bebörtönzés), majd később elnézőbben kezeli: megfosztja nyilvános szereplési jogaitól, házi őrizetbe kényszeríti, vagy útlevelet ad nekik, hogy nyugatra távozhassanak.

5.1. Rejtett ellenállás

Mindazon cselekedetek, amelyeket rejtett ellenállásként kezelek, a korszak különböző évtizedeiben, különböző társadalmi környezetekben alakultak ki, léteztek. Alapvetően nem a rendszer megdöntését, hanem a társadalmi csoportok túlélését szolgálják, morális egységet konstruálnak. A mindennapokban reális alternatívát jelentenek mindazzal az ideológiával és gyakorlattal szemben, amelyet a hatalom propagál, tart fent.

A rejtett ellenállás gyakorlatához sorolom a társadalomban mindvégig meglevő, majd a nyolcvanas években felerősödő vallásosságot, az egyházak fele fordulást. A morális-ideológikus másságot sikerült így megkonstruálni, fenntartani.

A negyvenes évek végén kezdődött a kollektivizálás, és rurális környezetben a népi, tömeges ellenállás pillanatnyi vagy hosszabb ideig fennmaradó sajátos formái alakultak ki. Ebben a környezetben lakott ekkor Románia lakosságának nagy része, ezért is volt nagy súlyuk ezeknek a cselekedeteknek, adott esetben mozgalmaknak.

1949 nyarán több helyen fegyveres lázadásokra került sor a falvakon. Ezeket a Szekruitaté alakulatai segítségével elfojtották. Ezzel párhuzamosan például a Székelyföldön a krízishelyzetekre jellemző, archaikus népi mozgalom is kialakult. Ennek központi szereplője egy próféta-asszony volt, aki a világ végét jósolta. Az egyik falu határában több hónapon keresztül rendszertelen időközökben tartott hirdetései ezrek tódultak, a megjósolt világvégét ezrek várták. A hatóságok közbeléptek, a mozgalom résztvevőit szétverték, a próféta-asszonyt ideggyógyintézetbe zárták, majd házi őrizetbe tartották. A mozgalom egy krízishelyzetben a paraszti világ számára ismerős módon a morális másságot mutatta fel (Gagyai 2004).

Az ötvenes évek során végig tapasztalható volt az ellenállási technika, melynek vizsgálatát egy székelyföldi kistájon történetekre támaszkodva Oláh Sándor végezte el.

Ebben a korszakban „Az állam és a törvénykezés a szokásrend tevékenységeinek betiltásával vagy drasztikus korlátozásával bűnözők, bűncselekmények tömegét gyártotta. Miután az állam kisajátította a községi erdőket és a legelőket, súlyos kényszerek bevetésével rendelkezni kezdett a magángazdaságok szántóföldi terményeivel, állati termékekkel, az emberi munkaerővel és a családi gazdaságok igaerejével. A falvak lakói ekkor úgy gondolták, hogy jogtalanul tulajdonították el javaikat, és visszatulajdonítási cselekedetek sorozatát indították el, amelynek célja az anyagi javak egyensúlyának az alávetettek javára való billentése. Egy csendes, állandó háború kezdődött el, egy „szakadatlan gerillaháború” (James C. Scott), amelyben a visszatulajdonítási gyakorlatok sajátossága a rejtettség, az észrevétlenség és a cselekvők közötti hallgatóságos együttműködés. A nyílt szembeszállás az állami túlerővel a cselekvőknek nagy kockázatot jelentett volna: személyes szabadságukra veszedelmet és anyagi veszteséget. Ezért sokkal bölcsebb, eredményesebb stratégia volt a rejtettség, névtelenség választása. A tiltakozás, az eltulajdonításokkal szembeni ellenállás más nyílt formáira általában nem volt tér. De voltak olyan rövid időszakok, amikor a hatalom uralomgyakorlása kevésbé volt hatékony, ilyenkor a termelők azonnal felismerték, hogy a nyílt konfrontációnak nincs vagy alig van kockázata, és azonnal szembeszálltak az adószedőkkel, terménybegyűjtőkkel, megtagadták az adóhátralékok befizetését, nem kötöttek szerződést az állammal növényi terményre, tejre, húsrá, hanem a szabad piacon értékesítették javaikat. ...

Az alávetettek ellenállási formáinak célja tehát a jogtalan eltulajdonítások kivédése, az anyagi veszteségek csökkentése. Amikor termékeik forgalmát szigorú adminisztratív szabályokkal tiltják, vagy drasztikusan korlátozzák, és a szabad piaci árak az állami felvásárlási árak többszöröse, a beszolgáltatásra szállított gypjút homokkal szórják meg, vagy vizezik, a tejet lefölozik, a gabonát idegen anyagokkal keverik, és elszaporodnak a

fekete állatvágások. Minden állami eltulajdonítási formának keresik az ellenszerét, kivédési formáit. Az anyagi nyereség vágya letagadhatatlan ezekben a rejtett, kisléptékű akciókban, amelyek biztonságát rejtettségük mellett éppen kisléptékűségük szavatolja. *Az anyagi önérdek keresése csak egyik motivációja a hétköznapi ellenállási formáknak. Más indítékok is állhatnak az állammal való összeütközés gyökerénél, mint például az állam által a termelők kárára elkövetett szembeszökő igazságtalanságok, vagy a javak mértéktelen elvonása miatt érzett düh.*" (Oláh 2001:200-201.)

Ezek a technikák a falu átalakulásával, a begyűjtési rendszer megszűntével nem tűntek el, csak átalakultak.

Végig a szocialista rendszer jellemzője volt az állami eltulajdonítások, alávetettség, igazságtalansággal szembeni tömeges, néma, rejtett ellenállás. Erős Ők (hatalom, és a hatalom bürokrata képviselői) – Mi (alávetettek, kisemberek) határ, az Ők akarata – a Mi sértett jogaink szembeállításával jellemezte ezt a társadalmi magatartást. Az állam erkölcsi kihágásnak, törvénysértésnek, lopásnak nevezte és ekként kezelte a jelenségeket – az ellenállók morálisan felhatalmazva érezték magukat, hogy saját helyzetükön való változtatás, a megszorítások alól való kibújás reményében tömegesen, hallgatólagosan egyezve és együttműködve „visszalopják” azt, ami nekik jár. Ez volt a rendszerrel szembeni legáltalánosabb, legtömegesebb, legelterjedtebb „népi” ellenállási forma – a rendszert megfertőző legelterjedtebb „morális vírus” (Berend T. 1999).

Mindez alapvetően befolyásolta a társadalomnak a nyilvánosságban való jelenlétét, a nyilvánosságban való szereplését. A társadalom a hatalmat látta - de önmagát, mivel rejtve volt, kevésbé. Időnként azonban mégiscsak láthatóvá vált a társadalom. Természetesen a hatalom első pillanattól az utolsóig szabályozta a nyilvánosságot – de azt nem tudta megakadályozni, hogy az alávetettek kialakítsák és működtessék a saját, kisebb érvényességű, leginkább a szóbeliséget, rítusokat használó véleményformáló közösségeiket.

A társadalom, egyes véleményeket cáfolva, a szocializmusban nem atomizálódott teljes mértékben. A nyolcvanas éveket például egy sajátos ünneplési gyakorlat jellemezte, amely a nyilvános, ellenőrzött, hivatalos és a privát szférák közé ékelődve a privátba menekített, mintegy elrejtett értékeket időnként kiemelte, megmutatta, nyilvánossá tette (Bodó 2004).

Hatodik fejezet

A társadalmi átalakulás a szocialista Romániában

Ha igen röviden akarjuk jellemezni az 1944 utáni romániai általános fejlődést, akkor azt mondhatjuk, hogy egy előkészítő ötvenes évek után egy nekirugaszkodást hozó hatvanas-hetvenes évek következtek, majd a nyolcvanas években újra visszatértek a negyvenes évek végi - ötvenes évek eleji hadigazdaság-jelenségek.

A modernizációs pályán Románia társadalma valahol félúton megállt, mintegy befagyasztotta addigi eredményeit, hogy eképp kivárja a diktatúra végét. A modernizációs lendület megtört, bekövetkezett egy ideiglenes, demodernizációként megnevezhető jelenségegyüttes.

A hatvanas évek társadalomtörténeti cezúráját jelentettek nyugaton. Rainer M. János A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. c tanulmányában idézi Kende Pétert, aki szerint „Ha a századot társadalomtörténeti nézetből szemléljük, akkor olyan cezúrával kerülünk szembe, amelyik nyilvánvalóan két részre osztja a kronológiai értelemben vett 20. századot, függetlenül attól, hogy hol vonjuk meg a kezdetét és hol vonjuk meg a végét. Ezt a

cezúrát a hatvanas évek képezik a bennük lejátszódott - vagy ha úgy tetszik, felgyorsult - életforma-változásokkal és a hozzájuk kapcsolódó, a szokásokra, az erkölcsökre és a kultúra minden területére kiterjedő generációs forradalommal." (Reiner 2004:11-12.)

Magyarországra teljes mértékben vonatkozik ez a megállapítás.

Romániában a cezúra tapasztalható volt, de nem jelentett visszafordíthatatlan átfordulást. Ennek oka a nyolcvanas évek diktatúrája. Hiszen végső soron nem felzárkózás, hanem lemaradás, nem visszafordíthatatlan változások, hanem az elindított változtatások befagyasztása történt.

Az iparosodás, urbanizáció, az életformaváltás, és a szokások, erkölcsök, a kultúra minden területére kiterjedő generációs forradalom kiteljesedése helyett lassulás-stagnálás következett.

6.1. Ruralizált városok

Berend T. Iván szerint Közép és Kelet-Európában „A lejátszódó gazdasági modernizáció, sikereitől és kudarcaitól függetlenül, gyökeres társadalmi átalakulással járt, és felszámolta a hagyományos falusi társadalmakat" (Berend T. 1999:242.) Ez így, a maga egyértelműségében Romániára nem vonatkozik. Romániában valóban létrejött a jelentős ipar, létrejöttek a modern, ipari, szolgáltató szektorral rendelkező nagyvárosok – de ezek a nyolcvanas években ruralizálódtak. Az 1989 utáni folyamatok is világosan mutatták, hogy a városokat olyan lakossággal töltötték fel, melynek egy része átmenetileg elfogadta a változtatást, de

1. a városban is rurálisként viselkedett, és
2. amikor tehetett, visszaköltözött az igazi életterébe, a faluba.

A hatalom képes volt arra, hogy mobilizálja a lakosság egy részét, letelepítse városban, megteremtse a lakás és munka alapfeltételeit – de ezután magára hagyta ezeket a tömegeket. Családok százezrei ezeken az új helyszíneken nem alakultak át városiakká – hanem megmaradtak falusiaknak abban az értelemben, hogy nem integrálódtak a városi társadalomba és kultúrába, a városi tereket, a városi életmód nyújtotta alkalmakat a falusi szociális kapcsolatháló mentén, falusi viselkedési modellek adaptálásával használták. Az ieányított urbanizációhoz Romániában nem társult a mobil tömegek városi szocializációjának a követése, szervezése (Csedő-Ercsei-Geambaéu-Pásztor 2004:22)

Valóban modern városi lakosság csak az, amelyik a kilencvenes évek mobilitási átrendeződése után is városi maradt.

A városi lakosság számának csökkenése 1989 után általános. Példaként nem Románia, hanem csak a Erdély és a Partium magyarok is lakta városainak 1989 utáni lakosságcsökkenését mutatom be az alábbi táblázatokon.

*Nagyvárosok lakosságának változása 1990-2002
(1990-ben 100.000-nél több lakos, százalék)*

<i>Bukarest</i>	-- 1,36
<i>Resica</i>	-- 26,09
<i>Brassó</i>	-- 18,97
<i>Szeben</i>	-- 15,09
<i>Szatmárnémeti</i>	-- 13,61
<i>Arad</i>	-- 10,22
<i>Marosvásárhely</i>	-- 8,13

<i>Temesvár</i>	-- 7,37
<i>Nagyvárad</i>	-- 6,82
<i>Kolozsvár</i>	-- 6,57
<i>Nagybánya</i>	-- 4,5

*Közepes városok lakosságának változása 1990-2002
(1990-ben 50.000-nél több lakos, százalékban)*

<i>Medgyes</i>	-- 24,15
<i>Vajdahunyad</i>	-- 19,63
<i>Petrozsény</i>	-- 14,14
<i>Lugos</i>	-- 13,47
<i>Sepsiszentgyörgy</i>	-- 12,1
<i>Gyulafehérvár</i>	-- 9,53
<i>Déva</i>	-- 9,17
<i>Torda</i>	-- 9,08
<i>Zilah</i>	+ 0,55
<i>Beszterce</i>	+ 3,02

*Közepes és kisvárosok lakosságának változása 1990-2002
(1990-ben 50.000-nél kevesebb lakos, százalék)*

<i>Szalonta</i>	-- 20,12
<i>Nagykároly</i>	-- 18,35
<i>Gyergyószentmiklós</i>	-- 14,33
<i>Csikszereda</i>	-- 13,32
<i>Székelyudvarhely</i>	-- 13,02
<i>Székelykeresztúr</i>	-- 13,01
<i>Fogarás</i>	-- 12,85
<i>Kézdivásárhely</i>	-- 12,18
<i>Segesvár</i>	-- 11,06
<i>Nagyenyed</i>	-- 9,21
<i>Szászrégen</i>	-- 4,82
<i>Máramarossziget</i>	-- 4,42
<i>Dicsőszentmárton</i>	-- 3,88
<i>Dés</i>	-- 3,24
<i>Szováta</i>	+ 14,38

Kik azok, akik 1990-ben mint „mobilizációs felesleg”, elkezdték a falvakra való visszaáramlást?

Mi történt az 1944 utáni ötven esztendőben, a szocializmus korszakában: megszületett Románia modern társadalma – vagy elmélyültek a szakadékok a végleg modernné vált városiak és a rurális, „protoindusztriális” rétegek között?

6.2. Protoindusztriális családok – „prekapitalista szigetek”?

Hans Medick fogalmát már használtam a két világháború közötti munkássággal kapcsolatban. Eredetileg a kutatók a gyárrendszer előtti iparosodás falusi kézműveseit nevezték így. Abban az esetben, ha igen nagy a munkaerő-túlkínálat, a gazdaság fejlesztő aktorai tömegével vonhatják be azokat a falusi családokat, akik hajlandóak otthonukban háziipart művelni- nem hagyományos formában, hanem a piaci igényeket ismerő, tőkével rendelkező vállalkozók szervezésében. Tehát a szerkezetnek ezek a létrehozói, mozgatói, a falusi munkavállalók csak végrehajtottok.

Valójában nem is egyéni munkavállalókról, hanem ezt a munkát a családi munkamegosztás keretében vállaló falusi, az önellátás eszméjét még mindig fenntartó családokról van szó. A családi gazdálkodás része lett a „falusi-ipari termelés”. Amikor erősen korlátozódott vagy megszűnt a mezőgazdasági megélhetési forrás – akkor a család nem esett szét, hanem háztartásként, gazdasági egységként próbált továbbra is fennmaradni az új körülmények között. „A termelés, a biológiai újratermelés, a fogyasztás funkcionális és szervezeti egysége”-ként működött a család – mintegy „prekapitalista szigetként” (Medick 2002:240,242.).

Ez a szerkezet paraszti abból a szempontból, hogy az elv a megszokott, közösség által is szentesített megélhetési szintnek és a családi – viszonylagos - gazdasági önállóságnak a fenntartása, az alkalmazott technika pedig a szintén paraszti társadalomra jellemző önkiszákmányolás: nem mérik, nem számítják át pénzbeli értékre a családban mozgósítható munkamennyiséget, így az maximálisan felhasználható a termelésre. Aki a család tagja, az az individualizmusát korlátozza, annak a szolidaritás a legfontosabb, az a család érdekeiért nem kíméli magát.

A szocialista korszakban a kollektivizáció végett vetett az egyéni földjét művelő paraszttársadalomnak – de nem tüntette el a falusi családot, mint – kényszerből - újra hatékonyságát maximalizálni próbáló társadalmi egységet. Az ingázók milliói naponta ezekből a falusi családokból indultak, ide tértek vissza. Az ő esetükben nem kihelyezték falura a termelést – hanem ők mozogtak a termelés helyszínére, a gyárak és a családi lakhelyük, a falu között. A legfontosabb azonban az volt, hogy ezzel megteremthettek egy viszonylagos egyensúlyt: működtették a háztartásuk strukturális és funkcionális kapcsolatrendszerét, a családtagok együttes munkakapcsolatain keresztül életben tartották a „termelés, fogyasztás és reprodukció” hagyományos kereteit.

Romániában a nyolcvanas évek végén is igen jelentős volt ezeknek a -- falusi, de esetleg városba beköltözött – családoknak, gazdaságoknak a száma. Ezeket Medick nyomán protoindusztriális családoknak nevezem.

Úgy gondolom, Románia társadalomfejlődésének ez egy jellegzetes vonása: nagy számban maradtak fenn, tették lehetővé a diktatúra hiánygazdaságának túlélését, szabályozták tagjaiknak életelveit, életmódját ezek a családok. 1989 után az újrakezdés tömeges illúzióját táplálták, és a külföldi vendégmunka legszorosabb mikrotársadalmi keretei még mindig ezek a családi gazdaságok, a célt pedig ezek fenntartása, gyarapítása jelentette.

Az erőltetett urbanizálódás átalakítja a rurális környezetet is - de csak a felszínen. A hetvenes-nyolcvanas években a még mindig inkább rurális régiókban, így a Székelyföldön is megfigyelhetőek a városi környezetben a falura jellemző kapcsolattartási, kapcsolatépítési módok továbbélése. Az új helyzetek élhetővé tétele a falusi múltból átmentett, rendelkezésre álló

jelentéstulajdonítási technikákkal, kapcsolattartási modellekkel válik lehetővé. Az átmenet lelassul, a bebiztosítás, a stabilitásra való törekvés kerül a középpontba (Biró A. Zoltán 1994). Sajátos jelenség a tradícióvesztés lelassuló ritmusa. „Minél több tradíció veszíti el talaját, és minél inkább átformálódik a mindennapi élet a globális és lokális hatások dialektikus összjátéka révén, az egyének annál inkább kénytelenek az életstílusra vonatkozó döntéseiket igen sokféle választási lehetőségek közötti alkufolyamatokon keresztül meghozni.” (Giddens, idézi Castells 2006:33)

A szocializmus közepén, a hatvanas-hetvenes években a tradíciók veszítése (környezetváltás-mobilitás, urbánus életmód tanulása) nyomán megtörtént a választási lehetőségek megnövekedése, és ennek folyamán diverzifikálódtak a társadalom rétegei, csoportjai közötti, a társadalmi pozíciókért folytatott alkufolyamatok. A hetvenes évek közepétől megfigyelhető a társadalom választási lehetőségeik korlátozása, az alkufolyamatok megszűnése, vagy legalábbis, a vertikális emelkedést lehetővé tevő alkufolyamatokból való kirekesztődés. Viszont kialakulnak, megerősödnek – kényszerűen, spontán módon, de tömegmérétekben - a horizontális kapcsolatok, sokasodnak az ezzel kapcsolatos alkuk. Megnö az a társadalmi szolidaritás, amely kétségtelenül a rendszer bukásának egyik tényezője.

6.3. A félperifériára jellemző átalakulás

A visszaforduló, stagnáló modernizáció jelensége közép-kelet-európai, meg globális kontextusba illeszkedik: a globális fejlődés félperifériájának a jelensége a hetvenes-nyolcvanas években.

„Utolsó elkeseredett erőfeszítéssel a csőd szélén álló (szocialista – G.J.) országok nagy exportoffenzívába kezdtek 1980-1984 között. Jelentős exportprémiumokat, szubvenciókat fizetve, állami támogatással ... a térség országai átlagosan mintegy 25%-al növelték kivitelüket. Egyidejűleg drákói intézkedésekkel korlátozták az importot. Ennek nyomán a külkereskedelmi és fizetési mérleg javult, s az országok együttes adósságállománya 72 milliárd dollárra csökkent. Ezek az erőfeszítések azonban kimerítették a tartalékokat, s a következő években, 1984-1988 között nem tudták fokozni exportjukat. Miközben az export ekkor már csak 8%-al nőtt, az import ismét igen gyorsan, közel 20%-al emelkedett. Az ezt követő két év során, az évtized végén mind az export, mind az import összeomlott, 30, illetve 20 százalékkal csökkent. Az országok adósságállománya ekkorra 110 milliárd dollárra emelkedett ...

Románia egyedülálló módon más kiutat választott az eladósodási csapdából: a tartozások végző erőfeszítések árán történő visszafizetésének útját. Ily módon 1985-ig a tartozások felét, 1990-re pedig egészét visszafizették. Míg a nyolcvanas évek közepén az ország nettó tartozásállományának összege egyenlő volt a teljes keményvaluta exportbevétellel, 1989-re a tartozások összege az exportbevételeknek már csak 1 százalékát tette ki. A kíméletlen visszafizetési kampány azonban valóságos hadiállapotot idézett elő az országban. A városok világítását és a lakások fűtését majdnem teljesen leállították, a villamosáram-fogyasztás 1979 és 1985 között 20 százalékkal csökkent, s az üzletekből majd minden áru eltűnt. Az adósságcsapdából ugyan kikecmergett Románia, de ez a legmélyebb nyomorba sodorta az ország lakosságát.

Ami Közép- és Kelet-Európában történt, az egyáltalán nem volt egyedülálló a világban. Latin-Amerikában kísértetiesen hasonló folyamatok játszódtak le: a növekedés a korábbi évek átlag 2,5-ről 0,8 százalékra csökkent, s hatalmas külkereskedelmi deficit halmozódott fel. Mexikó külkereskedelmi deficitje az 1980-as évek végén évi 20 milliárd dollárra

rúgott. A latin-amerikai országok sem kerülhették el az eladósodási csapdát: Brazília, Mexikó és Argentína adósságállománya három-ötször haladta meg az ország exportbevételeit. A törlesztések az exportbevételek 50-62 százalékát emésztették fel. Ezek az adatok kísértetiesen hasonlítottak a kelet-európai válság tényeihez ... A két térség végül is a nemzetközi szerkezeti válságra hasonló, jellegzetesen perifériális választ tudott csak adni, s ennek a következményei is hasonlóak voltak.

Közép- és Kelet-Európa megrázkódtatása mégis súlyosabbá vált. Miután a térségben államszocialista rezsimek uralkodtak, a gazdasági válság az államszocializmus válságává terebélyesedett. A rendszer átmeneti legitimitása – melyet ígért missziójának teljesítése biztosított – fokozatosan szertefoszlott. Az állam által újraelosztott többletjövedelmet felemésztette a gazdaság visszaesése. Az életszínvonal megtorpant, s a jóléti intézmények fenntarthatósága kérdésessé vált. Még a teljes foglalkoztatottság is bizonytalanná vált. A gazdasági válság tehát hamarosan a rezsim általános válságává terebélyesedett." (Berend T. 1999:276-277.)

Az általános képtől eltérő román képlet: az adósságcsapdából ugyan kikecmergett az ország, de mély nyomorba sodródott és így érte meg a rendszerváltozást. Ezzel pedig cáfolta a modernizáció egyik legfőbb szabályát, mely szerint modernizált feltételek között a felhalmozás és a kialakult rendszerek dinamikája, képlékenysége lehetővé teszi a válságok meghaladását, és nem kerül sor a régebbi történelmi korokból ismert élelmezési válságra, társadalmi szintű éhezésre, a kalóriaelfogyasztás jelentősebb csökkenésére.

6.4. Elrugaszkodás helyett stagnálás

A bevezetőben ismertetett Rostow-modell öt szakasza közül a másodikra a felhalmozás a legjellemzőbb. Az ezt lehetővé tevő, ezt támogató intézményrendszer közül a tervgazdaság az egyik leghatékonyabb - ami magát a beruházások volumenének, elhelyezésének tervezését, a beruházások megvalósítását illeti, Romániában a szocializmus idején hatalmas méretű anyagi felhalmozás valósult meg. Leginkább ipartelepek és városi lakóház-negyedek épültek. 1950-ben 6.305 millió lejt tett ki a beruházások értéke, ez 1960-ban 27.665 millió lej, 1970-ben 79.990 millió lej, majd 1980-ra eléri a 201.451 millió lejt, és ezen a szinten marad az évtized végéig. Romániában a politikai vezetés országépítési igyekezete hatalmas építkezésekben csúcsonylik. Ha nem is a legnagyobb, de a leggrandiózusabb, legerősebb szimbolikus jelentéssel bír a főváros egy részének lerombolása után felépült adminisztratív központ, közepében a Nép Házával.

A szocialista rendszerben a nagyobb gond nem az építkezés volumenével, hanem a szervezéssel, a humán erőforrás, a népesség képzettségével, moráljával, a megépített termelési eszközök rentábilis használatával volt. A rendszer legitimitása a nyolcvanas évek elejére-közepére elolvadt, az országépítő lendület elfogyott, a diktatórikus kényszer működtette a gazdaság és társadalom hivatalos, állami irányítás alatt levő szerkezeteit.

A Rostow-modell harmadik szakasza: az elrugaszkodás. Egyre nagyobb a gazdasági jövedelem, egyre kisebb idő alatt térülnek meg a beruházások (azaz egyre hatékonyabb a gazdaság). A nemzetgazdaságban kialakulnak a húzóágazatok, ezek dinamizálják a termelést. Romániában a nehézipar, a gépgyártóipar, majd a vegyipar töltött be ilyen szerepet. Sajnos, csak a hatvanas-hetvenes években.

A negyedik szakasz legfontosabb jelensége: a növekedés konfliktusos, de dinamikus, és a jólét stabilizálódik. Ez a szakaszt, mint fentebb jeleztem, a szocializmus korszakában nem érte el Románia.

Fontos itt megemlíteni azt, hogy igen nagyok lehetnek a regionális különbségek. A főváros mellett azok a régiók, amelyek a legiparosodottabbak, és ahol a Rosrow-modellben említett második-harmadik szakasz mindenképpen megvalósult, azok erdélyi megyék: Brassó, Hunyad, Temes. Ma is azok a régiók a legfejlettebbek, amelyekben ezek a megyék találhatóak (Délnyugati, Központi). Romániának egykor németek lakta nagyvárosai (utóbb a németek nélkül, de azok egykori munkájára is épülve váltak nagyvárosokká), meg a széntermelés-kohászat szocialista, kiemelten fejlesztett központjai vannak ezekben a megyékben.

A városi lakosság aránya 1989-ben országosan 53,6%, itt Brassó 76,3%, Hunyad 73,85%, Szeben 67,03%, Temes 59,61%. Még jelentősebben urbanizált megyék ekkor: Konstanca 72,76%, Kolozsvár 65,63%. Ezek Románia modern országrészei.

A legkevésbé modernnek pedig, ahol igen kevés a városi lakosság aránya: Giurgiu 28,31%, Teleorman 32,27%, Szucsáva 34,02%, Beszterce-Naszód 34,33%, Vaslui 34,28%.

A székelyföldi régió városiasodottsága ekkor: 50,42% (Kovácsna 53,85%, Hargita 47,6%, Maros 49,81%). Ez azóta sem változott, ami a stagnálás jele. Mindaddig a hatvanas-hetvenes évek átalakulásai hozták el ebben a régióban is a legjelentősebb változásokat. Ez az időszak volt a Székelyföld huszadik századi történetének modernizációs sikerkorszaka.

Bibliográfia

Berend T. Iván

1999 Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép – és Kelet-Európában 1944-1990. Vincze Kiadó Budapest, 1999.

Biró A. Zoltán

1994 Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő szocializációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. Antropológiai Műhely 5.p. 95-136.

Bodó Juliánna

2004 A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Scientia Humana Budapest.

Castells, Manuel

2006 Az identitás hatalma. Gondolat- Infonia 2006. Budapest.

Cârțână, Corneliu

2000 Mobilitatea socială în România. Aspecte cantitative și calitative la nivel național și în profil teritorial. in: Sociologia Românească 1., p. 105-124.

Csedő Krisztina, Ercsei Kálmán, Geambaéu Réka, Pásztor Gyöngyi

2004 A rurális bevándorlók. Az elsőgenerációs kolozsvári városiak társadalma. Scientia Kiadó Kolozsvár.

Dobrincu, D. – Iordachi, C.

2005 Întroducere. in: *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Polirom Iasi. Cuvint înainte de Gail Kligman și Katherine Verdery. p. 21-44.

- Fehér Ferenc –Haller Ágnes –Márkus István
1991 Termelés és fogyasztás. in: Diktatúra a szükségletek felett. Cserépfalvi, Budapest, 1991., 136-143.
- Fejtő Ferenc
1991 A népi demokráciák története I.-II. Magvető Kiadó Budapest, Magyar Füzetek Párizs
- Gagy József
1997 Az új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. in: Társadalmi Szemle 4. p. 58-69.
2004 A krízis éve.1949 a Székelyföldön. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda.
- Germuska Pál
2004 Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és szocialista városok. 1956-os Intézet.
- Gerschenkron, Alexander
2001 A gazdasági elmaradottság – történeti távlatból. in: Lengyel György – Szántó Zoltán szerk. A gazdasági élet szociológiája. Aula. p. 15-36.
- Gheorghiu-Dej
1961 A Román Munkáspártnak a SZKP XXII. Kongresszusán részt vett küldöttsége beszámolója. Politikai Könyvkiadó Bukarest.
- Gyarmati György
1991 A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. in: Valóság 2.
- Hobsbawm, Eric
1998 A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914-1991. Pannonica Kiadó.
- Hunya Gábor
1990/a A Ceausescu-korszak. in: Románia 1944-1990. .In: Hunya Gábor-Réti Tamás-R. Süle Andrea-Tóth László: Románia 1944-1990. Atlantisz-Medvetánc Budapest.
1990/b Románia területi fejlődése és regionális politikája. In: Hunya Gábor-Réti Tamás-R. Süle Andrea-Tóth László: Románia 1944-1990. Atlantisz-Medvetánc Budapest.
- Kornai János
1993 A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadó RT.
- László Márton
2005/a Kollektív ellenes akciók Maros tartományban, 1950-1951. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda. p. 199-272.
2005/b Kizárási akciók a kollektív gazdaságokból Marosvásárhely rajonban, 1952. in: Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda. p. 273-286.
- Measnicov, I., Hristache, I., Trebici Vl.
1977 Demografia oraşelor României. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Bucureşti.
- Medick, Hans
2002 A protoindusztriális családi gazdaság: a háztartás és a család strukturális funkciói a paraszttársadalom ipari kapitalizmussá válása során. in: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény) I. kötet. Szerk. Kövér György. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest 2002. p. 239-245.
- Novák Zoltán
2006 A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában (1968). in: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorja. p. 405-420.

Oláh Sándor

- 1996 A Székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. in: Elvéándorlók: Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Szerk. Bodó Julianna. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda. p. 15-36.
2001 Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962). Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda.

Örkény Antal

- 2004 A társadalmi mobilitás történelmi perspektívái. in: Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Válogatta és szerkesztette Valuch Tibor. Argumentum. Osiris. p. 383-399.

Platon, Gh.

- 1972 Populatia orasului Iasi (1750-1959). In: Populatie si societate. Studii de demografie istorica. Sub red. Prof. Stefan Pascu. Editura Dacia Clusj. P. 259-344.

Rainer M. János

- 2004 A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politikatörténeti közelítések.) in: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet Budapest. p.11-30.

Sandu, Dumitru

- 1999 Spatiul social al tranzitiei. Polirom Iasi.

Şandru, Dumitru

- 2004 : Colectivizarea agriculturii si problema agrara: repere social-politice. in: *Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Polirom Iasi. Cuvint inainte de Gail Kligman si Katherine Verdery. p. 45-65

Toffler, Alvin

- 2001 A harmadik hullám. Információs társadalom A-tól Z-ig.

Tófalvi Zoltán

- 1982 A Temesváron élő atyhaiak közössége. in: Korunk Évkönyv 1982. Kolozsvár-Napoca. p.9-38.

Venczel József

- 1942 A székely népfelleg. in: Hitel. VII. évfolyam 1. p. 18-33.
1993 A székely kérdés lényege. In: A falumunka útján. Szerk. Székely András Bertalan. Székelyudvarhely-Budapest.

Vécsei Károly

- 2002 A vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. in: Magyarok és nem-magyarok Romániában. Státus Könyvkiadó Csíkszereda. p.54-76.